

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

**СВІТ ПЕДАГОГІКИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ Й
УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ ХХ СТОЛІТТЯ:
ІДЕЇ, АФОРИЗМИ, ВИСЛОВЛЮВАННЯ**

Івано-Франківськ
2010

УДК 371 (477.8) (01)

ББК 74.202 (4 Укр.)

Світ педагогіки Східної Галичини й українського зарубіжжя ХХ століття: ідеї, афоризми, висловлювання: Навч. посібник. Укладачі Завгородня Т.К., д.пед.н., професор; Прокопів Л.М., к.пед.н., доцент; Стражнікова І.В., к.пед.н., доцент – 214 с.

У посібнику, на підставі архівних матеріалів подано ідеї, афоризми, висловлювання, українських галицьких педагогів кінця ХІХ – перших чотирьох десятиліть ХХ ст., деякі з них емігрували до інших країн (до 50-ти персоналій). Багато з цих українців зовсім невідомі широкому загалу і тому у посібнику ми подали більш повне уявлення про широкий спектр ідей, зацікавлень у різних аспектах педагогіки, що хвилювали представників української педагогічної школи у досліджуваний період.

Ідеї, афоризми, висловлювання, репрезентовані у даному виданні, розраховані для студентів вищих педагогічних закладів освіти I –IV рівнів акредитації, педагогів, науковців, всіх кого цікавить історія галицького краю.

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. (Протокол № 2 від 21 жовтня 2009 р.)

Рецензенти:

О.В. Плехотнік, доктор педагогічних наук, професор (Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка).

Б.П. Савчук, доктор історичних наук, професор. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Т.К. Завгородня, Л.М. Прокопів, І.В. Стражнікова, 2009 р
ISBN

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Видання, яке пропонується увазі читача, не є підручником чи навіть посібником з історії педагогіки. Мета укладачів полягала в тому, щоб познайомити вчителів (а особливо молодих), студентів, науковців та всіх, хто цікавиться історією вітчизняної освіти, хто хоче збагатити своє уявлення про складний комплекс ідей, поглядів, переконань, які знайшли віддзеркалення у творчому доробку цілої плеяди педагогів, науковців Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття.

Сталося так, що їх праці здебільшого залишилися розпорошеними по різних періодичним тогочасним виданням, які практично недоступні широкому загалу читачів. До деякої міри ця прогалина була ліквідована у виданні “Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття”. Однак там були представлені праці чи їх фрагменти лише 38 авторів, які працювали в галицькому краї, а деякі з них продовжували освітню діяльність в умовах еміграції. Насправді ж їх було значно більше. Тому ми вважали за потрібне дати більш повне уявлення про широкий спектр тих ідей, зацікавлень у різних аспектах педагогіки, що хвилювали представників української педагогічної школи у досліджуваний період бодай в окремих афоризмах, висловлюваннях, сентенціях тощо. Адже саме крилаті слова лаконічно та з дивовижною влучністю виражають доволі складні явища.

Зібраний матеріал яскраво свідчить, що коло питань, які турбували теоретиків і практиків освітянського руху був надзвичайно широким. Вони опікувалися проблемами освіти й шкільництва в цілому, історії педагогіки, дидактики, теорії виховання, школознавством і особливо методикою викладання різних дисциплін. Саме тому у виданні матеріал згрупований у розділи, які відповідають вищезгаданім напрямам.

Незважаючи на складні умови в яких опинилося українське галицьке шкільництво у першій третині ХХ століття завдяки високій національній свідомості освітян, їх відданості державницькій ідеї, розумінню ролі школи в національно-культурному відродженні дозволили їм, зберігаючи національні виховні традиції, на рівні передових ідей часу, поєднуючи положення традиційної педагогіки з новітньою, шукати оновлених структурних компонентів навчально-виховного процесу (зміст, методи, форми і засоби), шляхів підготовки вчителів, які були б спроможні готувати національно свідомих активістів-патріотів. При цьому національне й загальнолюдське виховання розглядалися ними як невіддільні складові єдиного процесу.

У представлених матеріалах в основному зберігається мова оригіналу. Це, на думку упорядників, повинно відтворити ті складні умови, у яких знаходилися галицькі педагоги, коли на теренах краю були відсутні загальноприйняті вимоги щодо єдиної української літературної мови. Крім того, використання авторами афоризмів і висловлювань, діалектів та маловживаних, з сучасної точки зору, слів створюють, зокрема можливість для дослідницької роботи філологів.

Посилання на автора і джерела текстів зазначені у квадратних дужках, скорочення у висловлюваннях та афоризмах - <...>. Уточнення, які необхідні для цілісного сприйняття тексту, подаються курсивом у дужках.

Дане видання є доповненням до “Антології педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття” і, безперечно, двотомного енциклопедичного видання “Українська педагогіка в персоналіях” за редакцією О.В.Сухомлинської.

Ідеї, афоризми, висловлювання, репрезентовані у даному виданні, можуть бути творчо використані при

проведенні різних форм організації навчання студентів (лекції, практичні заняття, виконання індивідуальних завдань, проектів, написання рефератів, курсових, дипломних і магістерських робіт тощо) як з педагогічних, так і з інших дисциплін, особливо з методики викладання різних предметів, а також у позааудиторній роботі (участь у науково-дослідній роботі, організації дискусій, педагогічних вікторин, олімпіад з педагогіки та ін.). Їх використання розширяють уявлення студентів, викладачів вищих навчальних закладів педагогічного спрямування III-IV рівнів акредитації, науковців про творчий доробок педагогів Галичини, які працювали в метрополії та зарубіжжі.

Тетяна Завгородня,
доктор педагогічних наук,
професор

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

В усіх світлих моментах історії України справа українських вищих шкіл була одною з найпильніших культурних справ. Імена Острожського, Петра Могили, Виговського, Мазепи, Розумовського і інших тісно зв'язані з нашими стремліннями до вищої освіти на рідній мові [Костянтина Малицька: 63].

Про загальну освіту широких мас галицької України від часу, як вона з-під Польщі перейшла під Австрію, нема що й говорити. Те, що дісталось Австрії після польського панування: нецтво висшої верстви, себ-то духовенства і шляхти, моральний і матеріальний її занепад, лишилося ще в добрій половині до кінця XVIII віку – а простий народ і поріг XIX ст. переступив неграмотний і без просвіти, неотрясений з забобонів та без почуття культурних потреб. І справа народнього нашого шкільництва в перших роках нового віку представляється неконче відродно. Австрійські влади в р. 1805 нагляд над народними школами передають консисторіям, складаючи на них і тягар удержання шкіл [Костянтина Малицька: 63].

Гадка заснованя у нас торговельної школи не нова. Підняв її був перед кількома літами проф. Р. Залозецький на Управляючій Раді «Народної Торговлі», виготовляючи навіть плян такої школи [Григорій Микитей: 65].

Щойно із великим розвоєм у нас в останних двох роках економічних та фінансових організацій й інституцій дала ся відчути сильно потреба як найшвидшого заснованя того рода фахової школи. Сим разом переведеня сеї думки підняло ся одно з найстарших товариств, Товариство «Просвіта» [Григорій Микитей: 65].

В тих часах (за директорством Ястржембського.) цілком зник зі школи утраквізм. Перестали вчити по українськи природу, математику, фізику, не перепитували по українськи історії і географії. В 1925 звинено при семінарії українську школу вправ, якою найбільше піклувалися вчителі (перед війною) Будзінський, (по війні) Чиж. Вони пильнували вписів до цієї школи, для бідних учнів збирали дари. Одинок ця в Самборі державна школа з українською мовою навчання доставляла рік-річно до 40 добре підготованих хлопців до обох гімназій в Самборі. Поступено, продовж 4 літ зникла цілком українська школа вправ (без осібного на це дозволу), яку заснував по довгих заходах Йосиф Керекярто. В цій школі працювало чотирьох добрих українських педагогів, що в позашкільній праці помагали двигати наше культурне життя по наших установах в Самборі.

Число української семінарійної молоді за директорури Ястржембского що року зменшувалося. <...>

За часів директорури Ястржембского перевели реформу семінарії в тім напрямі, що додали пятий рік науки. За те знесли приготовний курс. Увели нові програми, побільшили число годин математики на зразок вищої гімназії, додаючи науку тригонометрії, льогаритми, то що, увели поглядову науку астрономії, яку по кількох роках знову розділили між географію і фізику, як це й давніше бувало. На жаль, усунули також науку сільського хазайства [Іван Филипчак: 106].

Після вказівок Надворної Шкільної Комісії – організацією шкіл у Галичині зайнялася встановлена у Львові в 1776 році Краєва Шкільна Комісія. Вона заложила у Львові одну на цілий край зразкову шість-клясову нормальну школу, що мала також завдання виховувати

вчителів для головних чотири-класових шкіл, установлених по більших городах Галичини. Ті школи мали завдання приготувати вчителів для тривіальних (простих) сільських і маломістечкових шкіл, що їх закладано найбільше по камеральних добрах [Іван Филипчак: 105].

Школа в Стрільбичах була організована, як школа з українського мовою навчання, бо Стрільбичі село чисто українське, замешкале виключно греко-католиками; іншевірців, крім кількох жидів, тут ніколи не було. Всі вчителі, що були в тій школі, вчили все польської й німецької мови. Населення ніколи не протестувало проти цього. Навпаки, як ми бачили, як за часів перших учителів Кульчицького й Буцаковського, так і в пізніших часах діти радо вчилися тих обидвох, як за Австрії їх звали «краєвих мов»; спеціально на науку німецької мови ходило споро дітей [Іван Филипчак: 105].

Нарід у Стрільбичах любить свою школу, дітей посилає радо на науку. До вчительства ставиться назагал зичливо. Провідниками своїми хотів би бачити таких учителів, як Буцаковський, котрого пам'ять у народі вічно жиє, за котрого від часу до часу відправляється богослуження. Він хотів би мати своїми вчителями таких людей, що в долі й недолі були б його чесними дорадниками. Нарід у цілій своїй масі є національно свідомий. Школу вміє цінити [Іван Филипчак: 105].

В найтяжчих хвилинах свого існування, бо в 1805 р., видає шкільний закон, згідно з яким німецькі урядники, що управляли краєм, таки тут і там закладали народні школи, найбільше в камеральних добрах. В два роки по віденським конгресі, як в Європі настав спокій,

австрійський уряд видає вдруге (1817) цей закон. <...> Згідно з цим законом закладано по наших селах в камеральних добрах тривіальні і парохіяльні школи. Однак і тепер домінії перешкоджали, страшили народ і ніяк не хотіли допустити у своїх селах до відкриття шкіл. А проте, Краєва Шкільна Комісія в 1817 році заложила в Самбірській області кілька таких шкіл по наших селах. <...> В Гордині тоді такої тривіальної школи не зложено, бо місцевий дідич – видно – цього собі не бажав. Остала тут парохіяльна школа [Іван Филипчак: 105].

В 1865 р. перемінено гординську неуправильнену школу на тривіальну (управильнену), де той сам дяко-учитель Ілля Пристані вчив 35 дітей <...>, хоч спосібних до школи дітей мало бути 80. В тому 1865 році зачав ходити до гординської школи наш письменник Андрій Чайковський. Він написав прегарний спомин з тих часів, коли ходив до сільської школи в Гордині, де вчив його цей дяко-вчитель Присташ. У цих споминах так живо і гарно змальовано стан тодішньої школи, вчителя, науку і методи вчення, що покищо кращого опису в цілій нашій педагогічній літературі не маємо [Іван Филипчак: 105].

Школа має бути з дворічним пляном науки на підставі розпорядження ц. к. Міністерства Просвіти з дня 17 маа 1910 р. Ч. 17.255. Цілю школи має бути підготовлене фахових людей для веденя спілок або приватних торговельників і інших економічних підприємств. Для повної школи потрібно 5-6 учительських сил. Бюджет річний повної школи виносити-ме около 25.000 кор., в першім році кошта удержаня враз з одноразовими вкладами виноситимуть около 25.000 кор. Опіку над школою мала би прийняти спеціальна кураторія або окреме товариство [Григорій Микитей: 65].

Школа числить 42 учеників, з того 9 дівчат, з Галичини і Буковини. Найбільший контингент достарчив повіт Львів, а відтак ідуть інші східні повіти. Пересічно кожний з учеників має укінчену III кл. гім. або 7 виділову – або навіть IV або V кл. гімн. На підставі вступного іспиту прийнято кількох з укінченою клясою II гімн. або 6 виділовою. Пересічний вік учеників сягає 16-17 року житя. Сего року введено щойно I клясу згаданой школи – й обмежено ся лиш на оден відділ [Григорій Микитей: 65].

Держави, в яких живе український нарід, намагаються витворити національно однородний елемент, бо не бажають у себе мішанини народів. Відси то починається спір між державою і «недержавною» нацією. Коли мова про Польщу, то всі польські чинники – урядові й громадські працюють над тим, щоби розсунути межі Польщі так далеко, «як далеко сягає польський плуг», як це свого часу сказав був тодішній президент Ради Міністрів Вітос. А той польський плуг висилається так далеко, щоби він захопив хочби по Дніпро. І там, де Поляки мають силу, насаджують польського духа. На 8 міліонів Українців у Польщі є на 26.575 польських державних народніх шкіл (1928/9) – не сповна 716 шкіл званих українськими тому, бо в них мають частину предметів вчити в українській мові. Але дух у них польський. Все, про що тільки в шкільних книжках пишеться – польське: польські Гуцули, польські Бойки, польські Лемки, польські Карпати і польські Заліщики. На 74.168 учителів державних народніх шкіл є всього около 3.000 українських і то розкинених по всіх землях Польщі. На 270 державних гімназій (Highschool) у Польщі є українських всього 4. На 209 учительських виховних заведень нема ані одного українського. На 104 державних фахових шкіл (промислових, ремісничих) та на 3.078 кляс

дообразуючих фахових шкіл, ані одної української школи, ані одної кляси. На 216 спеціальних шкіл заледви 4 українські. На 20 високих державних шкіл (університети, техніки, академії) – ані одної української [Лев Ясінчук: 119].

Особливого значіння набрала «Рідна Школа» від 1920 р., коли то ціле зорганізоване українське громадянство в своїх культурних, освітніх, економічних товариствах і тодішніх політичних партіях на спільній нараді 3-го червня признало «Рідну Школу» своєю національною владою, якої голос має бути одиноко рішаючий у справах українського шкільництва.

З малих початків поширювалася «Рідна Школа» крок за кроком, закладаючи численні філії (звані тепер Кружками) «Рідної Школи» та здобуваючи вже 3.000 членів.

Шлях діяльності «Рідної Школи» не вистелений самими рожами; було чимало й терня. Найбільший розгін проявила «Рідна Школа» в повоєнних часах. Шкільна та політична влада вишукували найріжніші причини на те, щоби розв'язати школи цього Товариства. Багато їх упало жертвою теперішньої політичної системи; але не впала ідея, яка вимагає української школи для українських дітей. Не пощадили «Рідної Школи» навіть в її «золотому ювілею», але розв'язали дві її гімназії (в Рогатині й Дрогобичі) та на довший час закрили дві народні школи (в Станиславові й Чорткові), а деяким відібрали права державних шкіл [Лев Ясінчук: 119].

Мусіла «Рідна Школа» в міру засобів творити свої школи, утримувані коштом цілого українського

громадянства. В р. 1930 було їх 155*. В них учиться поперх 12.000 української дітвори під проводом фахових та громадським духом перенятих 580 українських учителів. Ці школи й бурси по містах й селах, в яких виховується 90 %, а то й 100 % дітей українських селян й робітників, це розсадник української думки та основа будучого національного господарства. В цих школах набирає молодь самостійности й заправляється до будучої праці господарської, фахової, суспільної чи наукової.

В тих школах заведені шкільні громади, яких ученики самі собою управляють. Творяться в школах самоосвітні гуртки, де ученики виголошують реферати; ведеться діточі бібліотеки, кооперативи та каси ощадности, в яких ученики самі управляють. Для вправи в самостійности відбувся навіть зїзд дітей шкіл «Рідної Школи» (як це буває в Канаді), на якому діти самі проводили, виголошували реферати й вели дискусію. Гарно розвиваються протиалькогольні гуртки, а рогатннська гімназія видавала аж до свого закриття владою протиалькогольний журналик «Ми молоді», який поширювався й на молодь державних шкіл та гуртував боєвиків проти скритого ворога. Деякі школи ведуть ремісничі робітні та витворюють тим чином основи рідного промислу [Лев Ясінчук: 119].

Недостача своїх шкіл на матерній мові спонукує нашу суспільність хопитись самооборони – творити власні школи власним коштом. Акцію розпочинає Українське Педагогічне Товариство. Засноване в 1881 р. сперва, яко більш станова учительська організація, приступає в р. 1898 до засновання першої у нас дівочої виділової школи у

* 42 діточих садків, 18 захоронок, 37 народніх шкіл, 32 «збірних лекцій», 8 гімназій, 4 учительських семінарій, 9 фахових шкіл, 5 бурс. В р. 1928 було всіх заведень «Рідної Школи» 109.

Львові. По цій школі прийшла черга на жіночу учительську семінарію і звязану з нею школу вправ, а згодом і на креовання народних і середних шкіл по провінції (Рогатин, Яворів, Чортків, Городенка, Копичинці, Долина, Коломия, Станиславів) [Костянтина Малицька: 63].

Гетьман Іван Мазепа разом з Филипом Орликом рішив покласти підвалини під державний розвиток самостійної України та заключив з Карлом XII зачіпно-відпорний альянс проти Росії і її союзників, що мав раз на все забезпечити Україні незалежність. Але Мазепа не йно творець державної ідеї – він і опікун українського шкільництва, а київська Академія в часах Мазепи звалась «Могило-Мазепинською», бо Мазепа опікувався дуже горячо морально і матеріально тою найвищою тоді нашою школою – українським університетом [Костянтина Малицька: 63].

Школу в Стрільбичах у колишньому старосамбірському повіті основано в 1817 році, як школу тривіальну, де вчив один учитель із титулом магістра.

На тодішні темні часи, які залягли наш занедбаний край, школа ця була великим кроком вперед. Ми перед тим не мали ні одної своєї школи ні народньої ні середньої, як нас прилучено до Австрії! [Іван Филипчак: 107].

І створено перед 50-ти роками (1881) Товариство «Рідну Школу». Згідно з тодішніми умовами надано йому назву «Руске Товариство Педагогічне». Сама назва не притягала вправді української маси, але вона була обчислена на те, щоби в першій мірі приєднати для шкільної справи тих, які з природи річи стояли найближче до неї, це є – вчительство ріжного рода шкіл і духовенство.

А наше народне вчительство з недостачі власної національної відповідної організації гуртувалося в «польському педагогічному товаристві». В 1912 р. переіменовано назву цієї шкільної організації (замість «Руське») на «Українське Педагогічне Товариство», а в 1926 р. надано їй усім зрозуміле імя – «Рідна Школа».

Створено це товариство, бо в найновішому часі держава не дає нам змоги заспокоювати наші потреби на полі рідної освіти [Лев Ясінчук: 119].

Отак в історії проф. Грушевського читаємо, що в році 1560 була вже в Гордині школа в боярськiм домі. Заложив її боярин Михайло Федькович Гординський, городничих Овруцький; в його домі збудовані боярськiм сталю, місцевий дяк вчив десять літ синів шляхти.

<...> В Гордині впродовж тих довгих віків (XVI, XVII, XVIII) мусіла бути якась школа, де священник або дяк вчив бодай кількох хлопців читати і писати, або письменний отець вчив сина. Бувало, що дехто з цієї шляхти вчився в недалекім Самборі, дехто їздив до ставропігійської школи до Львова, а дехто до Острожської Академії, чи навіть аж до Київа [Іван Филипчак: 105].

Значіння мають усі політичні орієнтації емігрантів, всі партійні чи інші свари за програму, за тактику національної політики в порівнанні до найбільшого й найглибшого питання – будучности нашої дiтвори. Що допоможуть усі ті пустомельні мудрування, коли дійсність показує, що тисячі української молоді ходять до шкіл, у яких зовсім не вчать української науки! Це пекуче питання мусить завсiди стояти на першому плані. Коли його відсунути, то вже в черговому емігрантському поколінні знайдеться щонайменше 90 % людей українського походження, які з українськістю не схочуть і не будуть

мати нічого спільного. Для них буде замкнений на сім печаток український дух, до якого веде одинокий ключ – українська книжка [Лев Ясінчук: 120].

Емігрантські українські школи одходять до значіння на основі національного буття еміграції, бо тільки крізь них можна досягнути до десятків тисяч українських дітей, які ходять до американської публичної школи. Якщо в тих примітивних школах добуде українська молодь первні української науки, тоді певно вирине потреба і своєї середньої школи, ба, навіть катедр українознавства в американському університеті. Кожний крок у ділянці освідомлення української еміграції про потребу українських шкіл в Америці мусить бути заєдно як найрішучіший, такий, щоби дійсно будив емігрантське сумління в тому напрямі народньої праці, яка з ріжних причин і не завжди з вини самих емігрантів ще доволі занедбана. Не може бути в найблищій будучности життя без посіву української школи. Не хто інший, тільки цей сіромаха, нераз поневіряний український учитель, хто ним не був би, може бути тим чарівником, якого закляття може зберегти українське життя в Америці [Лев Ясінчук: 120].

Нераз вони (*емігранти*) наражувалися на болючі... насмішки, але – видержали. Вони творили освітні товариські організації, які мали піддержувати й скріплювати їхнього власного духа; вони уладжували національні маніфестації, удержували свої місцеві народні чи загально національні звичаї, плекали, як уміли, свою рідну пісню, танок та іншого роду народне мистецтво, а головне, що творили свої національні школи. <...>

Ті школи є по церковних «галях», по Народніх Домах, по салях товариств, а тільки виїмково у справжніх шкільних будинках, очевидно, чужих (наприклад, у

Нью-Йорку при 106 вул.). Не мають ці школи високої науки; там мішанина дітей різного віку, що ходять на всякі ступні обовязкової американської школи. Там наука в ту пору, коли діти перетомлені довгою наукою в американській школі. Але ця школа дає основи рідного письма, мови, рідної історії, землезнання, могутньої української пісні й підставового розуміння ідей, які удуховлюють українську націю на рідній землі [Лев Ясінчук: 120].

Ці школи (*національні*) бувають звичайно при парохіях усіх віросповідань, до яких причисляють себе тепер американські українці. Їх ніхто не реєстрував. Але беручи на увагу всі парохії (*українські*), в 1932 р. було тих шкіл біля 200. В більшій частині тих шкіл учать дяковчителі, декуди самі священники, а в Нью-Йорку, Філадельфії, Пітсбургу й Шикаго (*Чикаго*) вчать у гр.-кат. школах монахині.

Не зважаючи на те, які недостачі в тих школах не були би, ці школи є найбільшим ділом, на яке спромоглася еміграція. Це діло більше навіть від допомогивих товариств, коли взяти під увагу мотиви й мету, задля яких творилося одне й друге [Лев Ясінчук: 120].

Українська дитина роджена в Америці мусить бути в спроможності читати українську книжку, мусить знати підставні речі про українську землю, її нарід, про ідеали того народу, його розвиток, змагання та здобутки на всіх ділянках, словом – щоби ті діти, які ходили до української школи, почували себе українцями й мали в собі дійсно українського духа. При розумній тісній співпраці батьків зі школою можна довести навіть до того, що ці діти зможуть поправно володіти своєю мовою. Одначе це було би неможливе, коли будемо вмовляти в дітей, що їх рідною

мовою не є українська мова. Дитину треба так виховати, щоби вона почувала себе ніяково через те, що вона не знає гаразд, або й зовсім, своєї рідної мови, якою є і може бути тільки українська мова [Лев Ясінчук: 120].

Немаловажною справою є підручники, вживані в школах. Є вони в Америці всякого роду. Одні з них більше, другі менше підходять. Чим вони більше пристосовані до українського життя в рідному краю, тим менше відповідні для американських дітей. Скільки коштів потягнуло передрукування деяких з тих підручників в Америці! А всеж вони не відповідають засаді емігрантської української школи. Доказ на це – нарікання вчителів і батьків, що діти тільки з мусу йдуть до школи. Головними причинами такого стану – це спосіб навчання й підручники, попри сам льяокаль, пору навчання та научні засоби [Лев Ясінчук: 120].

Заінтересування школою було доволі значне так між шляхтою, як і між хлопами. Кожний хотів, щоб його дитину учено також польського та німецького читання: польського для уряду, а німецького для війська. Тому ми школярі у Присташа мусіли витвердити на пам'ять усього «Коменюша». Але про граматику я не мав найменшого розуміння. По українськи вчилися лиш для церкви і раді були з того, коли школяр вмів вже прочитати в церкві апостола. А що я ще тоді помітив, що хлопи більше симпатизували з наукою українського чим шляхта, яка все потягала за польським [Іван Филипчак: 105].

Треба тямити про вказівку великого вчителя Песталоццо: Кожна лекція дев'яти десятими мусить стреміти в попередній і тільки одною десятою вибігати вперед, у нове [Ярослав Кузьмів: 45].

Цілими довгими віками від грецьких часів аж до XIX-го ст. ніхто не цікавився тим, як учень учиться. Увага шкільних теоретиків і практиків була звернена на способи, що ними повинен послуговуватися при науці учитель, думаючи, що як учитель учить, так учні собі те засвоюють. Аж тільки на початку XX-го ст. починається серйозна праця над тим, як учень повинен учиться. А сьогодні (1934 р.) це питання першорядної ваги [Микола Пушкар: 96].

Кожну математичну істину хтось колись відкрив. Кожне таке відкриття – це цінний вклад в скарбницю людської культури. Підчеркування цього значіння, такого чи інакшого відкриття для розвою математичної, а разом з тим філософської думки, не тільки призвичаїть дивитися на історію не як на хроніку царів та палатних революцій, а й піднесе зацікавлення самим предметом [Юліан Богачевський: 14].

Періодичні конференції з родичами й домашнім надзором є без сумніву корисні, але це ще не вистарчає. Нам доконче треба би впровадити, і то як найскорше, періодичні виклади для родичів («Elternabende»). <...> нехай це будуть щомісячні популярні виклади з різних областей наук, а радше розмови, ніж виклади, 10 на рік, а родичі навчаться через них цінити знання й школу та не будуть дивитися на школу й на професорів як на найтяжчих ворогів своїх дітей. Вкладається тим обов'язком безперечно новий труд для вчителів, але моральний успіх з того труду був би незвичайний, бо облегшив би, <...>, осолодив би нам шкільну працю, причиняючися, без сумніву, до кращих поступів учеників в науці [Остап Макарушка: 60].

Тоді як на Сході Європи душею шкільного змісту стала соціально-клясова освіта і виховання (соц-, або політосвіта), на Заході опановує шкільні програми батьківщинознавство, тобто національна освіта та виховання. І цілком так само, як соцосвіта має там метою виховувати соціально й інтернаціонально наставлених активістів, нацосвіта ставить собі тут завданням бути розсадником державно-національних активістів-патріотів. Там дух інтернаціоналізму, який зрештою у своїй сутті є тільки виразником національно-московських посягань на владу над світом, заволодів школою, тут протискається в школу різнобарвний націоналізм, що робить її – залежно від держави-нації, її традицій, історичних претензій та аспірацій – різнозвучним інструментом своєї великодержавної політики. Школа ввійшла отож у фазу глибокої державно-національної диференціації, сповняючись на кожній іншій державній території іншим освітньо-виховним змістом і переходячи в кожному випадку на службу іншим суспільно-політичним ідеологіям, ідеалам, світоглядам. Намість одностайної менш більш колишньої європейської школи бачимо сьогодні ланцюг неподібних змістом, специфічно-льокальних нерівновартісних шкіл, між якими немає й не може бути жадного внутрішнього ідейного зв'язку ні переходу [Яким Ярема: 117].

Таке виховання, що спирається на змісті шкільної науки, знала вже школа Гербарта. Її гаслом було – наука виховна або наука успосіблення. Тому й клали тоді головний натиск на гуманітарні предмети, бо в них найбільше таких моментів, що можуть сильно розбудити почуття та волю. Такі предмети, як релігія, форми рідної й чужої мови, архітектури, народньої й світової літератури, прямо наладовані потенціональною моральною енергією.

Треба тільки вміти її визволити при допомозі навчання, а станеться вона тоді першорядним чинником у вихованні характерів [Григорій Терлецький: 102].

Основою науки історії державотворчого змісту мусить бути княжа доба і державницькі змагання козаччини від Сагайдачного до Мазепи, коли український народ під рукою своїх князів, а вчаси гетьманів був паном на своїй землі, розвинув високу культуру і був заборолом її перед степовиками. За князів Україна грала роллю універсального значіння – український народ в IX-XIII ст. стояв на одному з перших місць між народами Європи. <...> Січчю, яка не все була державотворчою через свою опозицію до своєї влади [Василь Пачовський: 76].

В давнішій шкільній практиці вчення полягало на специфічній чинності, що клала сильний натиск на пам'ятеве опанування, призначене для школи, для іспиту, для вчителя. З огляду на так тісний його огбсяг (часто шкільний) назвали його вчення штучним, шкільним, книжковим [Григорій Терлецький: 102].

Давніша дидактика займалася передовсім навчанням як чинністю учителя. Зате вчення (з боку учня) не мало для неї значення [Григорій Терлецький: 102].

Думаючи про скриті енергії людської душі, викриті психологом Альфредом Адлером, повинен учитель розвивати в себе волю до чинів і прямування до поступу. Почуття міцної волі й радісна вчительська душа мусить сотворити нове життя в народній школі [І. Лобай: 55].

Одним з новіших напрямів сучасного навчання є дальтонська лябораторійна метода. Основателькою цієї

методи є американська вчителька Г. Паркгерст. Метода ця прийняла свою назву від міста Дальтону в Північній Америці, де її в 1919 р. названа вчителька ввела в шкільну практику. Приймається вона загально головно в вищих класах. Полягає вона на у суспільненні дітей і на с к о о п е р у в а н н і їх до спільної праці з учительством та частинно також і з батьками. Метода ця видвигає особливо на перше місце с а м о н а в ч а н н я у ч н я [І. Лобай: 55].

Кожний школяр приносив у торбинці книжку яку мав. Це були книжки різних видань і калібрів, а вчитель сортував своїх школярів після книжок; значить: школярі з однаковими книжками належали до одної групи і вчилися разом, і разом приходили до вчительського стала «здавати». Навчання читання відбувалось «силябізованням». Треба було кожную букву назвати по імені, а відтак складати в склад і по кожнім зложенім складі треба було лучити з ним і попередній. Напр. ШАФА – читалося так (Ше, аз-ша-ферт-аз-фа – шафа. Тато прийшов до дому: Твердо, аз-та-твердо, он то – тато, покой, рци, ий-прий-ше, он, віди, йор-шов – прийшов) добро, он-до – добро, мисліте, ук-му – дому) [Іван Филипчак: 107].

Крім читання велику вагу клали на навчання катехізму. Про це дуже дбав о. Николай Городиський, місцевий парох, який частенько заходив до школи, а крім того вчив молитви і катехизму в церкві на вечірні.

Позатим не вчили нічого. В школі не було таблиці ані куска крейди, рахувати вчив Присташ лиш з пам'яті і то лиш додавання й віднімання і тими двома діланнями послуговувався при множенні і діленні. Часом казав переповісти дещо прочитане, а тоді було в школі дуже тихенько. Уявляю собі, скільки такими цікавими

оповіданнями можна між сільською дітворою осягти! [Іван Филипчак: 107]. Школа в Гордині. Нарис з історії

Гасло, що його кинув Джон Д'юї – вчитися діланням, зробити школу виховним верстатом праці – обов'язує і в нашій школі [Григорій Терлецький: 102].

Найкраще поставила цю справу (кабінетно-лабораторна праця) дальтонська система. Вона віддає географії окрему кімнату, або й дві, до якої приходять діти працювати, застаючи там учителя географії, відповідну бібліотеку, приладдя, яке звичайно сама виконує, або куплене, призбирані матеріали, образи, ілюстрації, метеорологічні вичерти, статистичні таблиці, мапи, атласи, географічну стінну газету і т.ін., а до того відповідну мебель. Там шукають вони джерел до розв'язки своїх завдань, там творять, виконують досвіди, будують потрібне приладдя й учаться, працюючи [Яків Мацюк: 64].

Як вже школяр вивчив пізнавати азбуку, брався за писання. Про зшитки з зразками, які видавав тоді для шкіл у Відні якийсь Покорни, про сталеві пера і такі інші прибори до писання ніхто у нашій школі не чув. До науки писання треба було купити собі у Жида крамаря аркуш підленького паперу і розводного до неможливости чорнила і це принести до школи. Вчитель складав такий аркуш вчетверо і лініював на «межилініях» олівцем, і в першу лінію вписував зразок. Насамперед черточки прямі, криві, округлі, а відтак вже і букви. Тепер школяр подавав вчителеві гусяче перо, і він трьома нарізами затинав, прикладав на ніготь великого пальця лівої руки, відтинав кінчик, і перо було готове до писання. <...> Розуміється, що з кожною записаною сторінкою треба було йти до вчителя і показати. Як що було не до

ладу, то вже лінія була в роботі по пальцях [Іван Филипчак: 107].

Під теперішню пору висувається на перший план метода дальтонівська, яку увела в місті Дальтоні в Англії учителька п. Паркгурст. <...> Приклонники цієї методи пробують увести її і в низших клясах, а навіть в першому році навчання. Між іншим роблять такі проби й польські учителі в Торуню, Варшаві й Кракові [Августин Домбровський: 32].

Кожний нарід, що не хоче загинути, мусить у першу чергу зберегти молодь для нації. Бо коли втратимо молодь, утратимо націю. Нас викреслять з карти Європи. Кожне ество на світі лишає по собі якийсь слід. А ми-ж – люди; ми найвище ество малиби зійти безслідно? Очевидно – інше призначіння для нерозумних чи мертвих тварин, а інше для людини. Найкращий слід полишить кожне покоління, коли воно так виховає свою молодь, щоби вона вмiла цінити ідеали своїх попередників і хотiла боротися за них [Лев Ясінчук: 119].

Старий Кант сказав, що дитина знає тільки те, що знає з досвіду [Іван Юцишин: 113].

В основі праці американського педагога Йоакама Поліпшення шкільного завдання (польський переклад у Бібліотеці перекладів педагогічних творів, т. 31) цілком слушно поставлена вимога, щоб завдання не робити з поспіхом, щоб учитель не підходив до завдання з тією думкою, що завдання ясне для учнів, навпаки, він мусить раз-у-раз допускати можливість різних неясностей, а тому повинен залишати досить часу на запитання учнів [Дмитро Козій: 40].

В школах же американських і радянських дуже поширеною формою читання є так зване тихе читання. Цей тип читання в зазначених школах виходить із таких мотивів: 1) школа повинна навчити читати так, як у більшості нам доводиться користуватися ним у житті, хоча кажуть, що тихого читання вчити окремо не слід; - той, хто вміє читати вголос, зможе прочитати мовчки, однак це не так. Як усяка звичка, воно мусить підлягати організації з боку вчителя, інакше воно буде утворюватися важче й довше; 2) тихе читання вимагає значно менше часу, ніж голосне, а значить, воно економніше; 3) воно в силу своєї природи не потребує такої витрати енергії, а навіть фізичної втоми, як голосне читання; 4) тихе читання забезпечує розвиток техніки читання, бо учневі під час так званого голосного читання більше приходиться стежити, чим бути в ролі читача [Рафаїл Шкляр: 111].

Чи не ввести б його (радіо) в школі на услуги науки. <...> В Америці є вже 40 університетів, які при допомозі радія пересилають виклади слухачам та мають власні надавчі станції<...> Там школа сама користується радіом, при його допомозі вчить, трансмітує свою науку в широкі круги людности. Певно, до такої степені ще не дійшло в Європі (Америка всякий людський винахід уміє примінити практично в життю), але візьміть до рук програму котрої-будь європейської станції, то побачите, що крім концертів та комунікатів є все один або два прецікаві виклади <...> І прослухавши в радіо цілий такий цикл, можна би досягнути певний засіб знання [Іван Чепіга: 109].

Вона (*«Рідна Школа»*) поставила собі завданням виховати молодь із сильною волею, характерну, здібну до чину, здібну шукати й знайти ті шляхи, що ведуть до добра

й щастя нації; виховати молодь, що вмiлаб ставити вище суспiльнi обовязки вiд родинних чи особистих; виховати молодь, якої не вдоволялоб особисте щастя, а яка насолоджуваласьби могутнiстю нації, яка булаб свiдома кiнечности боротьби за нацiональну й полiтичну волю, за соцiальнi здобутки, яка стараласьби власним хотiнням надавати напрям життю, пробивати шлях та укладати вiдносини згiдно з потребами нації, яка зналаби закон життя, що права не дають, а треба вмiти й хотiти його взяти; яка визнавалаб iдею, що найважнiша справа, яку треба поставити понад усiми, – це забезпечити нації свободу й незалежнiсть [Лев Ясiнчук: 119].

50-лiття «Рiдної Школи» – це доказ великих культурних цiнностей, захованих у нашому народi; це трiумф не тiльки самої установи, не тiльки тих, що в нiй працювали й працюють; це трiумф тiєї частини українського народу, що заселює або вийшла з того шматка Галичини, якiй судилася теперiшня доля <...> [Лев Ясiнчук: 119].

А коли треба було кого покарати за неувагу, або за те, що не навчився завданого, тодi вчитель вiдступав гостинно винувальцевi своє деревляне крiсло, а сердега клався без протесту, i лежав так довго, поки не ви́фасував своєї порції. А по такiй операції треба було ще поцiлувати «со умиленiєм» караючу десницю пана професора. Ця педагогiчна процедура не була позбавлена героїчної романтики. Школярi хвалили i поважали лиш таких товаришiв, котрий пiд час операції не то не заплакав, але навiть i не скривився. До школи ходили всумiш з хлопцями i дiвчата. Вони вчилися краще i нiхто не чував, щоб дiвчину покарано було тiлесно. Вчитель ставляв за зразок тих Касунь, Настунь чи Маринь хлопцям. Також годi було

вибити старших хлопців, що вчилися вже з читанок та з шкільних біблій та ходили двічі до егомосця на «пініє» і науку «до-ре-мі-фа-со-ля». Та туди попадали лиш ті щасливці, яких природа наділила добрим голоском [Іван Филипчак: 107].

Щоби українська школа в Америці досягнула мету, вона мусить бути жива, мусить визбутися мертвеччини, схолястичного способу навчання, мусить послуговатися новими устійненими (не блефовосензаційними) методами навчання. Тут не може бути мови про мертвецьке навчання «граматики» з її «падежами», чи хочби й «відмінками», але про українського духа. І тут саме приходимо до дражливої справи – українського вчителя. <...>

Нехай не буде во гнів теперішнім учителям на еміграції, але тільки не багато з них могло набути теоретичну науку навчання. Деякі, щоправда, мають вроджений педагогічний хист. Такі особливо визначаються. Але багато з теперішніх учителів мають добру волю стати добрими, дійсними вчителями. Їм треба це уможливити. В інтересі будучности української еміграції треба би цю їхню жажду заспокоїти. Це можна зробити відповідно зорганізованими вакаційними курсами. <...> [Лев Ясінчук: 120].

Другий такий музей, утворений незабутнім професором Михайлом Грушевським – удержує наше Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Третій музей має наша Духовна Академія, четвертий – Ставропилія, п'ятий – Народний Дім, а шостий – С. С. Василянки. Всі вони мають цікаві збори, всі вони приносять нам велику честь, бо до Львова заїжджають не раз різні вчені люди з чужих держав і зі зборів музеїв пізнають нашу високу культуру та розносять про нас славу за границями. Із

музеїв пізнаємо й ми самі себе. Ці збірки нам кажуть. Що нам за себе, за своє минуле соромитися нема чого [Іван Филипчак: 105].

Наш народ має великі музеї в Києві, в Одесі, в Харкові, в Полтаві, в Дніпропетровську, і скрізь по більших містах Наддніпрянщини. А і в Галичині в нас повстало вже в ХІХ в. кілька музеїв у Львові. Найбільші заслуги на полі нашого музейництва поклав наш великий Митрополит Андрій гр. Шептицький. <...> [Іван Филипчак: 105].

Але директор Ястржембскі мимо своєї строгости положив великі заслуги як адміністратор школи. Величавий шкільний будинок привів своєю господаркою до гарного ладу. Великим накладом державного гроша відновив його дуже старанно. Завів водопроводи, ogrіто коридори, всюди запанував комфорт, якого перед війною не було. Всі стіни в клясах, на коридорах обвішано прекрасними образами, переважно з польської культури; українського образу не побачиш тут жадного, хотяй свою школу звав директор дальше «утраквістичною».

Так гарно пристроєний будинок семінарії (на що Австрія ніколи собі не позволяла), впливав дивно на семінаристів, що походили з найнижчих суспільних станів. Такого комфорту у своїх батьків вони не мали. А як порозходилися на вчительські посади по селах, де часто із за недостачі шкільних будинків вчили у винайнятих сільських хатах, серед неможливих гігієнічних умовин, це викликувало в їхніх душах страшне розчарування і депресію [Іван Филипчак: 106].

Найбільшою хобою тодішньої школи було це, що діти записувалися до школи тоді, коли котре хотіло, а

властиво, коли батькам було це вигідно. Найчастіше записували люди дітей до школи в травні, досить у липні, також при кінці вересня й у жовтні.

З першого «Екстракту» (з 1821 року) бачимо, що на 45 дітей скористало зо школи лише 4 дітей; вони й перейшли на вищий ступінь, або до другої класи – 41 дітей не мало зо школи жадної користи, бо батьки позабирали їх до дому.

Учитель, видно, не мав жадних правних примусових засобів. Примусу, опертого на законі, тодішня шкільна практика не знала [Іван Филипчак: 107].

Ріжниця меж тривіальною і парохіяльною школою була та, що для парохіяльної школи учителя званого тоді «магістром» або «адьютором», іменував і оплачував уряд. <...> Вчив <...> по німецьки, по польськи і по українськи. Працю його ревідував інспектор, звичайно декан. – Учителя парохіяльної школи приймав священник як звичайного дяка, а затверджував декан, що подавав до відома консисторії. Платню звичайно мав такий учитель далеко меншу, переважно дяківські доходи. <...> [Іван Филипчак: 107].

В 1867 році видав австрійський уряд новий шкільний закон для цілої держави. В межах цього закону кожний край мав право видавати для себе свої шкільні закони. В тім році установлено у Львові «Краєву Шкільну Раду», <...> яка була в руках краєвих магнатів, не спішилася організувати школи по наших селах. Вона наперед організувала школи по великих містах, та обсаджувала їх кращими вчительськими силами. Наші школи по наших селах остали ще довший час на рівні давніх дяківок або цілком занепали там, де був недбалий народ, священник і дяк [Іван Филипчак: 107].

Від 1897 до 1903 р. в Гордині школи не було, бо згоріла. Вчителя Гординського перенесено до Букови. Впродовж шість літ діти не вчилися; ані шкільній владі, ані громаді не залежало на тім, щоб науку, бодай у винонятих салях, урухомити. Так дбав про освіту нашого народу тодішній шкільний інспектор кс. Куліш, який потрапив при дітях ганьбити вчителя; вчитель Гординський на те собі не дозволяв і казав дітям вийти з кляси. На це кс. Куліш не погодився і казав дітям лишитися в лавках, однак діти таки послухали свого любого вчителя. В тому часі, коли задля браку шкільного будинку, наука не відбувалася, дехто з людей вчив дітей дома, дехто давав до школи до Самбора. <...> [Іван Филипчак: 107].

Заложена в 1791 році не виказала довший час ніякої діяльності. Навіть і тоді як австрійський уряд приневолював нас до школи, як нам віддав школу у наші руки, не вміли передові люди в Гордині до неї забратися, не вміли цієї хвилі використати, заложити свою рідну школу і поставити її на відповідній висоті. <...> [Іван Филипчак: 107].

Так висвітлена історія України з позитивного боку доведе учнів до свідомости, що український народ не був і не є чимсь нижчим під сусідів, яких перевищав колись багатством культури своєї верхівки, а нині ще перевищає багатством людської культури [Василь Пачовський:76].

Ціллю науки історії в середніх школах не є виховати істориків, але виховати людей і громадян, спосібних до конструкції держави [Василь Пачовський: 76].

Історію можемо розбирати з двох точок погляду: 1) з об'єктивного становища не можемо ніяку подію як слід перевірити, тому оцінка є все проблематична через незвістність психічних мотивів історичних діячів. 2) З суб'єктивного становища можемо кождо подію освітлити після своєї волі і розуміння. Основним мірилом є часова вартість події для якогось народу. На основі отже тої проблематичности науки історії кожда нація творить собі державотворчу історію, в якій серединною світу є її держава [Василь Пачовський: 76].

Директор Ястржембські мав звичай вмішуватися до питаних предметів усім екзамінаторам, сам завдавав окремі питання і на підставі власних спостережень видавав оцінку. Не кермувався ніколи серцем, лиш сухою буквою закону. Був строгий для своїх учнів, зокрема при матурі. На 40-50 учнів, що рік-річно сідали до матури, майже третина пропадала. Бували випадки, що ученики мліли при іспитах [Іван Филипчак: 106].

ПОСТАТЬ УЧИТЕЛЯ

Вони (*вчителі*) не шукали щастя і кар'єри для себе, але працювали для щастя народу, двигаючи його на вищий рівень культури. Вони правдиві вчителі народу, сповнили цей обов'язок, до чого властиво були покликані, віддали краєві і народові сторицею ці видатки, які край і народ у виді державних стипендій, що їх у семінарії побирали – ложив на їхнє формування. <...> [Іван Филипчак: 106].

Самбірська семінарія видавала рік-річно для краю 80-100 добре підготовлених вчительських кандидатів, між якими була половина українців. Вони розходилися по краю, займаючи по повітах вчительські посади, і всюди, де були, робили славу і добре ймення своїй школи, як добрі вчителі і добрі методики. Деякі з них обрадувалися далі на вищих вчительських курсах, а деякі на університетах, (доповнивши гімназійні матури) і добилися гарних становиськ [Іван Филипчак: 106].

Українські вчителі мають усі засоби виховати національно молодь, якій можуть впоїти гордість за свою національну культуру, що є свідомством нашої рівновартності з державними націями [Василь Пачовський: 76].

Не фахове формування в такого вчителя є головною річчю, але загальне формування. Вчитель українознавства мусить жити в своєму званні і не лише почувати в собі інвентар засобів навчання, але як громадянин і як людина вічно формуватися і творити душею той новий світ нового покоління, яке сповнить заповіт воскресення. Школа такого вчителя не має приготувувати до самого життя, але стати самим життям, в якому єднаються духом вчитель

зі своїми учнями в одно тіло. З огляду на учня життя в школі творить конкретна духовна ситуація, з якої має виходити наука: джерелом її є Рідний Край, свій Народ, інтереси дітей, переживані ними проблеми життя [Василь Пачовський: 76].

В українській науці вчительство взяло дуже велику участь і воно, разом з українськими університетськими професорами таї при деякій допоміж українського духовенства, поставило українську науку, передусім українознавство, на відповідну ступень [Омелян Терлецький: 103].

Для нас, нації великої, при тім багатій в національні питоменности, а культурно дуже занедбаній, невпинна праця по тій дорозі є докленчна, як що хочемо здобути ся коли на програму такого вихованя й образованя, в якій властивости характеру й основні потреби житя й культури народа становили би їх центральну часть, а не причіпку. Користи із вислідів праці в тім напрямі не сягають меж чогось дуже далекого, або як декому може видати ся, неможливого. У кождім часі, в відношеню до кожної школи – як духовий корм для нашого учителя, як головний середник до здобутя його ума, совісти й серця для справ національного вихованя, – мати муть вони все першорядну вартість [Олекса Іванчук: 37].

Педагог мусить розвинути у дитини це почуття людської гідності в цьому напрямі, щоби вона бажала дійти до досконалості базуючися на основах християнської науки й моралі [Іванна Петрів: 92].

Кождий отже народний учитель, що розуміє гллубше свої повинности, поставить собі яко найвисшу мету

розбуджене ідеального настрою у молодіжи. Кожда знов просьвітна діяльність, що буде змагати той настрій поглиблювати і утревалювати на час цілого життя людини – буде найгарнійшою і найпожиточнійшою. Бо від сего залежати буде не тільки етична, але й суспільна, а в слід за тим і материяльна сторона життя народу [Олекса Іванчук: 37].

Поправність і свобідність вислову лишаї дуже багато до бажання і то не тільки в нижчих відділах, де ще можна би знайти оправдання, але й у вищих, нераз уже по цілих роках праці в тому напрямі. Якщо так, то школа не сповнює свого завдання, ціль зазначена програмами навчання мови – не осягнена. Які чинники впливають на це? Виключаючи такі чинники, як програми й деякі інші, про які безцільно було би говорити під сучасну хвилю, остає ще один чинник: учитель [Ярослав Кузьмів: 47].

Школа – то учитель, його особистість. Активність створює поступ. Ніщо може так не перепинює поступу, як недоцінювання себе і своїх сил у процесі вселюдського поступу [І. Лобай: 55].

Консеквентний розвиток соціяльних обставин зробив з учителя важливу і грізну фігуру, хоч в суті в ньому нічого не змінилося; він робив те, ідо раніше. Доля зробила його цензором з правом надавати одиницям дипломи, конечні для прийняття їх до державної служби [Яким Ярема: 116].

Вести його (виховання) може лише правдивий артист, тому звання виховника незвичайно важне, а виконання цього завдання залежить від прикмет учителя та

від поглиблення і совісного опонування обов'язків [Юліан Дзерович: 27].

Вона (дидактика) вчить про можливість сприймання змістами зовнішнього світа (зміслові уявлення); докладні уявлення називаємо поглядом, для докладного погляду треба уваги. Ті враження ми можемо визнавати, себто репродукувати, а на це потребуємо пам'яті. Та наша душа може займатися крім реального світа також вимріямим світом, до чого служить їй уява (фантазія); коли наше думання займається різними уявленнями, то лучить свідомо їх в одну цілість, себто в якийсь суд, а з кількох судів творить висновок. Поняття піднесені до ступеня досконалості називаємо ідеями, з чого знову можемо собі витворити поняття ідеалу. Зверхній вираз нашого духовного життя - це мова [Юліан Дзерович: 27].

Виховник мусить поступати як лікар, котрий, хочакивилічити хорого і довести його до нормального стану, мусить найперше прослідити тіло, поставити діагноз хвороби, а потім щойно записати відповідні ліки [Михайло Базник: 2].

Кожен учитель повинен мати психологічну й філософічну освіту, а також, що може й важніше, вроджений педагогічний такт і інтуїцію, вміти вичути, що коли котрому учневі порадити і як до його способу думання достосуватися. Учитель мусить підібрати так звані психологічні моменти, себто дати вказівки тоді, коли їх радо послухають, бо в тому саме моменті їх треба [Микола Пушкар: 96].

Легше сказати, як треба учити, ніж самому учити як слід [Денис Петрів: 88].

Відома річ, що головний засіб виховання лежить це лише в системі, але і в учителю. Учитель, зацікавлений і ознакнений з правами, завданнями й ідеалами національного виховання, при тім з розбудженою в тім напрямі педагогічною совістю, був би в силі внести у школу, якою вона не була, нашу школу, як щось конче й оправдане. Подібно цілі народи без власної державності, виховувані одначе на ідеалах самостійної культури, вносять понад кордонами в рами чужої державності свою індивідуальну, яка їх виховує і править їх житєм. <...> [Олекса Іванчук: 38].

Вчитель мусить провадити досить точний перегляд усіх чинностей, вправ, задач і т. п., щоби на цій підставі могли від часу до часу, особливо по опрацюванні ширшої теми, а то й кількох подібних тем, – зібрати важніші відомості, втривалити, доповнити, взагальнити, де це буде можливе [Ярослав Кузьмів: 49].

Він (*учитель*) мусить виручати батьків у вихованні дитини. Його завданням є пізнати її душу, належно дитину зрозуміти, оцінити та ввести в життя <...> [Мстислав Павленко <В. Луців>: 73].

Не кожний учитель мимо знання свого предмету, мимо змиловання до свого звання, ба навіть мимо докладного знання дидактики може бути добрим педагогом. Для того треба дару від Бога. Але кожний учитель може на всіх учеників взагалі й на кожного зокрема мати великий моральний вплив і прив'язати його до школи, якщо буде у своїй тяжкій праці заєдно пам'ятати про те, що любити (*amare*) належить до першої, а учити

(docere) щойно до другої конюгації [Остап Макарушка: 60].

Те життя учителя в своїм предметі виказує, що учитель мусить бути чимсь більше, як учителем – мусить бути дослідником, громадянином, людиною на весь ріст в кожнім ділі, в кожнім кроці, в кожнім слові, бо він сповняє місію апостола. Він має творити нових людей, він формує через своїх вихованців родину, місто, громадянство, цілу націю.

І молодь дуже скоро відчує, чи учитель є їх товаришем, майстром їх душ, батьком їх життя – чи тільки партачем, хлібозарібником, продавцем за гріш не своїх відомостей, які змінює після потреби на новий чужий товар, аби тільки далі прожити та дістати повну емеритуру [Василь Пачовський: 76].

Учитель при приготуванню повинен все звернути увагу на те, коли потрібне є приготоване, а коли злишне [Теодор Біленький: 11].

Кожне навчання вимагає призадуми й інтелігентного, вмілого, передуманого проводу з боку вчителя [Ярослав Кузьмів: 49].

Виховник мусить поставити діагноз, опертий на наукових дослідях, підтверджених документами [Михайло Базник: 2].

Добре учити зуміє лиш цей учитель, який зуміє так думати і так переживати – як думають і переживають ученики підчас його навчання [Денис Петрів: 82].

Щирий правдивий учитель рідної мови такої роботи (вивчення усної словесності) не злякається, знаючи її виховно-навчальну національну вартість. Вона, та робота, дасть йому багато морального вдоволення за добре виконаний обов'язок учителя і громадянина [Микола Пушкар: 95].

Навіть найменша вібрація голосу змінює значення слів. Наголос, модуляція, постава, рухи, міміка, психічний стан учителя, його захоплення впливає на меншу або більшу вартість першої настроєвої хвилини в часі лекції [Іванна Петрова: 72].

Учитель, перш усього, вірить в свою святу місію і велике післанництво в народі. Знає, що самотній шлях до національного добробуту і культури веде через свою рідну школу. <...>

Вчитель мусить заохочувати курсантів; не дай Боже, щоб котрого в приязні товаришів чи товаришок засоромив чи принизив, а то на другий раз уже не прийде [Іванна Петрів: 93].

Педагогічний підхід, це вроджена здібність педагога, його можна теж набути дорогою вивчення педагогічних знань і фізичного та психічного розвою дитини, дорогою довголітньої практики [Іванна Петрів: 92].

Учитель мусить все вчитися, з кожної відомості черпати прочитаний матеріал до своєї святої цілі, вічно творити, переживати і ніколи не повторятися. Він мусить отже рівночасно перетворити в своїй суб'єктивності об'єкт, тобто предмет, який він викладає [Василь Пачовський: 76].

Він (*вихователь*) не повинен бути ані грізним катом для дітей, перед яким вони тремтіли б зі страху, ані з другого боку добродушним татуньцом, що дозволив би собі писати кілки на голові. Золота середина найкраща. Вихованці повинні свого виховника любити і поважати [Юліан Дзерович: 27].

Перш за все учитель мусить бути справжнім учителем-митцем. Так, як не можна поняти лікаря, який не знав би анатомії людського тіла, так не можна уявити собі в сьогоднішніх часах учителя, який не знає ґрунтовно основ експериментальної педагогіки [Денис Петрів: 83].

Учитель повинен панувати над своєю мовою, говорити поволи, з притиском, не пересаджувати, голосно, щоби его всі ученики чули і розуміли, однак не крикливо. Криклива мова є зарівно зла, як тиха і шипелява [Теодор Біленький: 10].

Крім душі, повинен учитель запізнатися і провітрити стан фізичного розвою своїх вихованців, іншими словами, він повинен пере студіювати і присвоїти собі знання, яким займається педологія т.є. «Наука о дитині» [Денис Петрів: 83].

Український учитель мусить пам'ятати, що його ученики мусять здобути максимум знань про рідну країну. Він мусить вщепити в дитячі серця палку любов до України [В. Луців: 73].

Як не можна уявити собі лікаря, без лікарської практики, так не можна уявити собі учителя, який би не практикував і досліджував психічного розвою дитини [Денис Петрів: 83].

Учитель-вихователь є обов'язаний і мусить запізнатися зі всіма новими здобутками на полі експериментальної педагогіки, якщо хоче поступати з духом часу, а не остати позаду [Денис Петрів: 83].

Сучасний виховник не може заспокоїти себе на тому, щоби раз витворити собі оден шабльон – схему й згідно з нею трактувати всіх, не звертаючи уваги на індивідуальні різниці [М.Куцій: 52].

Перш над усе учитель мусить бути справжнім учителем-митцем. Так, як не можна поняти лікаря, який не знав би анатомії людського тіла, так не можна уявити собі в сьогоднішніх часах учителя, який не знає ґрунтовно основ експериментальної педагогіки [Денис Петрів: 83].

Щоб «полонити» увагу учнів слід насамперед усунути все те, що розсіває їхню увагу чи переносить на щось інше, а опісля треба належно зацікавити предметом [В. Луців: 58]

<...> Учитель повинен студіювати психольогію [Денис Петрів: 82].

Учителем – митцем є той, який подає дитині найтрудніші поняття по лінії дитячого розумовання [Денис Петрів: 88].

Учитель Українець мусить єще викресати енергію, потрібну до опанування метод пізнавання психічного і фізичного розвою дітей, йому поручених [Денис Петрів: 83].

Як учитель перед класом стоїть, як порушується, як горять його очі, – звук його голосу, ритміка і мелодія його мови будуть рішати, щоб учні переживали і зворушили свої душі, бо наука мови зв'язана з особою учителя [Василь Пачовський: 76].

Учитель повинен бути творцем, і за вдатність свого методичного твору сам перед собою відповідати. Перед усіма, що стежать за його працею, він відповідає формою і вислідом праці. Совістю за свою працю він відповідає перед дітьми [Денис Петрів: 85].

Цей обов'язок сповнити мусимо ми, учителі України, оскільки маємо претенсію до того, щоби нас уважали як справдішних вихователів-спеців, а не бездушних ремісників [Денис Петрів: 83].

Учитель мусить бути справді митцем, людиною глибоко інтелігентною, що вміє відчутти найслабші навіть рухи віршового живчика, вміє оживити друковане слово, вставитися в духове положення автора вірша в хвилі, коли він його творив [Іванна Петрова: 72].

Не виховник той, що знаючи мету й перенявшись нею, не вміє підшукати засобів, що ведуть до неї [?????: 110].

Учитель мусить брати живу участь у всіх культурних скарбах народу <...> і вміти їх використовувати в своїй виховній праці [Юрко Богданів: 15].

Боротьба за кращу долю й людські умови вчителя, того представника школи, допомоговий фонд для вчительських родин та організація вчительського стану; боротьба за права народу на українську державну школу

(народню й середню); викладна мова в державних народніх школах, творення українських гімназій, справа українського правопису, діточі й педагогічні видавництва; творення бурс, підготовних курсів до вищих шкіл, згодом творення власних приватних шкіл різного рода (народніх, середніх, фахових), обняття в організовані рямці дошкільного виховання; поміч убогій молоді; освідомлення всього українського загалу про вагу національного виховання; розбудження рідної педагогії; поширення організації, в якій лучаться найсвідоміші одиниці для чисто ідейних справ без ніякої думки на матеріяльні зиски; заправлення цілого українського загалу до жертвенности: майна, знання, труду, часу й особистої вигоди; курси українознавства; нищення неграмотности; боротьба за участь українських громадських чинників в автономній шкільній адміністрації; – це в найзагальнішому рямці, в яких оберталася діяльність «Рідної Школи». Сотки місцевостей, десятки тисяч дітвори обняла «Рідна Школа» своїм впливом, збільшуючи число свідомих громадян та національного майна [Лев Ясінчук: 119]. Азбука нації (РІДНА

Цей обов'язок сповнити мусимо ми, учителі України, оскільки маємо претензію до того, щоби нас уважали як справдішних вихователів – спеців, а не бездушних ремісників <...> [Денис Петрів: ???]. Пізнаймо дитину! // Шлях навчання й виховання. – 1928. - Ч.10. - С.1-3].

//

МІСЦЕ ШКОЛИ, ОСВІТИ В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ

В чийх руках школа й виховання молодого покоління, - в того руках майбутність цілого народу [Іван Герасимович: 23].

Школа, це добра виховна інституція для виховання людської спільноти [Іванна Петрів:]. За душу дитини. – Малін: Накл. Українського Видавництва в Бельгії

Людство переживає не тільки господарську кризу, але й кризу духову, і якщо зарані не направити лихо, то може прийти катастрофа [Петро Біланюк: 9].

Між слов'янськими мовами наша мова щодо поширення стоїть на другому місці, після російської [Юліан Дзерович: 27].

Передовсім нехай про одно памятають: Дітям треба дати науку! Яка ж се має бути наука? Отже найперше кожда дитина повинна виповнити точно шкільний обов'язок і покінчити обов'язкову школу народну, бо двесь кождону письмо і рахунки необхідно потрібні, а знова для дальшої науки народна школа є основою. Та не досить посилати до школи тих, що стоять під шкільним примусом, треба як найбільше охочих дітей до школи слати, одних як доси до середних шкіл, других до шкіл, що дають фахове образованє і звичайно скоро хліб в руки. Про ті другі власне хочемо поговорити [Денис Коренець: 3] Дайте дітям науку*].

Наша молодь – наше спасіння. Але тільки вміло і старанно вихована молодь [Петро Біланюк: 8]. Потреби і основні завдання виховання

Вони (*домагання*) дали поштовх до кінцевих і розумних реформ на полі шкільного виховання. Але одно тут залишиться характерним для новочасної суспільності. Вона розуміє науку односторонньо, тобто дивиться на неї виключно з практичного, соціального боку; далі: вона не почувається до ніякого обов'язку також виховувати і навчати свою молодь, а весь сей обов'язок звалює тільки на школу й учителів [Яким Ярема: 116].

Велика фреквенція в школах утруднює науку, убожество, негігієнічні помешкання руйнують здоров'я молоді, а в більших центрах-містах шириться ще й деморалізація. Самовбивства трапляються щораз-то частіше, і тому наша суспільність повинна рішучо змінити свою дотеперішню тактику щодо школи і дбати про молодь нарівні з учителями. Обвинувачування школи не доведуть до бажаної цілі [Яким Ярема: 116].

До опіки над молоддю треба притягнути елемент, який часто не почувається до цього обов'язку. Маю тут на думці бездітних, які – не маючи власних дітей – повинні брати під свою опіку убогі, а спосібні діти і не лише матеріально їм допомогти, але також впливати на їх виховання. В той спосіб не одна талановита дитина могла би при допомозі громадянства здобути освіту та належне виховання і в майбутности побільшити ряди народніх робітників [Денис Коренець:]. Помагаймо молоді здобути освіту // Рідна Школа. – Львів, 1937. – Ч.].

Лише нац. школа обновить і обєднає розбиту українську націю. Тільки нац. шкільництво зможе піднести нац. прикмети і узгляднити соціальне становище та вимоги рідної нації [Лев Ясінчук: 119].

Український нарід, який на всіх усядах за останнє десятиліття далеко вище двигнувся культурно, як за сотки років своєї історії, дивиться сьогодні інакше на справу виховання, як це було ще так недавно. Він уважає сьогодні школу за кузню, в якій виковується його будуча доля. Просто зі самозаховавчого прочуття він уважає сьогодні школу як щось найпершого. Відти в масі охота до боротьби за справу, яка наразі не приносить їй ніякого матеріального хісна, відти й завзяття [Лев Ясінчук: 119].

В народі, що не здобував своєї школи в боротьбі власним зусиллям, а тільки завдяки змаганням політичних своїх представників, нема виробленої тої відпорности, яка запротестувала б проти насильства і сама з себе витворила рідну школу [Костянтина Малицька: 63].

Сходить школа зі свого дотепер політичного менш більш нейтрального становища, щоб стати головним органом нового державного будівництва. Шкільна політика зливається зовсім з державною політикою, а проблема школи наростає до значіння державної проблеми – бути – не бути [Яким Ярема: 116].

Чужа школа убила духа, зломила крила талану і по 6-8 роках науки зробила невиліченими анальфабетами. <...> [Костянтина Малицька: 63].

Школа, це найпевніший середник до винародовлення поневоленого народу, до збаламучення його. Але школа –

це zarazом для гнобленого найкращий середник до розкріпощення, відродження й воскресення. Тому всі народи, що йшли вміло, продумано до свого визволення, дбали в першу чергу про свою рідну школу [Лев Ясінчук: 119].

Чужа школа вчить рабства: думати чужими думками, говорити чужими словами, йти за поводами чужих мрій і бажань сліпо, без ніякої власної жури про себе і свої бажання. Чужа школа вчить, але тільки рідна виховує, бо тільки така коріниться в родині, громаді, державі і підготовляє молодь всесторонно жити повним життям власного громадянства, власного народу [Костянтина Малицька: 63].

Для дальшої історії шкільного руху в Європі важно звернути увагу на новий тип середньої школи, який під назвою «німецької гімназії» ввела в систему шкільництва вперше австрійська шкільна реформа. Як у клясичній гімназії культура й мови грецько-римської старовини, а в реальній – математично-природничі науки, так у новій «німецькій» гімназії головною віссю програми навчання стало батьківщинознавство Vaterland – або Deutschkunde (німецька мова й культура, історія, географія й природа рідного краю). Поява такого суто національного типу вищої школи є для історії повоєнного шкільного будівництва на європейському Заході основним фактом. Тоді, як усі зусилля комуністичного Сходу спрямовані на зінтернаціоналізуванню духа і змісту школи в ім'я клясових інтересів, перебудова школи на Заході йде в напрямку якраз її націоналізації, яка має служити новим народнім державам певним засобом для самовкорінення в масах і самозабезпечення. Ця тенденція помітна і в тих державах,

які поки що ще затримують своє давнє політичне обличчя. <...> [Яким Ярема: 117].

Державні і недержавні народи, не вдоволяючись школами, що їм давала офіційна влада, творили і творять на власні кошти свої рідні школи, чи щоб зберегти на чужині свою національність, чи щоб сотворити новий тип школи, більш підходячий вольному духови народа [Костянтина Малицька: 63].

Не менше хосенною є промислова школа..., котра образує на самостійних слюсарів, різьбарів, малярів, а має також жіночу школу артистичного гафту і коронкарства та 10-місячний курс рисунків і модельованя, на котрий приймають кожного з укінченим 14 роком житя, коли на інші відділи промислової школи приймають тільки по укінченю 6 клясової школи народної, або 2-х гімназіяльних, або на основі вступного іспиту [Денис Коренець: 41].

Окрему увагу треба присвятити ремісничим бурсам, в яких повинні найти приміщення наші термінатори, що звичайно у злиднях і серед деморалізуючого окруження добувають практичне знання ремесла, та не рідко вигародовлюються. Також не можемо без помочі залишити академічну молодь, яка має стати колись мозгом нації. Вона часто серед страшних злиднів добуває вищу освіту, а значна частина ізза недостачі удержання мусить покидати студії [Денис Коренець: 43].

Можна навчитися тільки в рільничій школі, де подають теорію, господарську науку з приміненем її в практиці на рілі, в шкільних огородах і полях. У нас є господарсько-садівнича школа ... для мужеської молодіжи,

а школа домашнього господарства для дівчат... [Денис Коренець: 41].

Вона (*сільська дитина*) росте в атмосфері рідної мови, але мова її не культивується, а в невпинній сутичці з чужою мовою фальсифікується, затирає питомі її прикмети, перемішує з чужими елементами [Костянтина Малицька:63].

Хто має практичний фах у руках знайде хліб усюди, тож хто дбає про долю своїх дітей, нехай подбає про їх образование фахове, а наші інституції нехай по силам своїм допоможуть незасібним родичам до утримання дітей в школах, бо в молодіжці будучність України [Денис Коренець: 41].

В школі для рідної мови не так скоро зроблено місце. Як довго нарід був сильний державно і національно освідомлений, не страшна йому була чужа у себе школа; хоч вчені на чужому, виходили з неї таки свої люди, нераз найвизначніші діячі і оборонці прав народа. Почасти впливало також воно із хибного розумовання: говорити рідною мовою ученик вміє, а якщо вміє, так зайва річ вчити його того, що вже знає [Костянтина Малицька: 63].

А що й говорити про духове перетомлення дівтори при науці двох-трех мов одночасно. Ні одної з них не вивчуть як слід. Те, що ученик в рідній мові вивчить за годину, на те при чужій вживає двічі або й тричі стільки часу і більше втомиться, затрачуючи при цьому еластичність ума і віру в результати своєї роботи [Костянтина Малицька: 63].

Коли дитина вчиться на чужій мові, то звикає вважати її більш культурною, привчаєсь вживати до всяких культурних потреб чужої мови, думати на ній і так сказати б, зі становища чужонародньої психології оцінювати українську мову [Костянтина Малицька: 63].

Матерня мова тісно звязана з історією кожного народу і його культурним і національним розвитком. Рідне слово – підстава всякої науки [Костянтина Малицька: 63].

Рідня мова це йно помічне средство, а не фундамент для опановання усіх інших наукових предметів – переважний чинник, який має перетворити цілий народ, найпаче в його найнижших вертвах в одноцільний організм – доконечний щабель в поступі до освіти і дальшого образования [Костянтина Малицька: 63].

Коли хочемо жити, мусимо мати своє шкільництво, але сотворити можемо його лише зусиллями цілого народу. Перед українською інтелігенцією стоїть велике завдання: щераз мозольною працею, самопожертвуванням з'єднати розбитий народ у цілість і твори з ним і для нього школи від найнижчих до найвищих [Лихоліття нашої школи: 54].

Школа була довгі роки інституцією консервативною. Виховання та освіта молодого покоління не відіграли ніколи в світі такої ролі, як, наприклад, питання політичні, економічні або мілітарні, які часто ставали на вістрі меча й у різній мірі, залежно від обставин часу, захоплювали увагу суспільностей і народів [Яким Ярема: 116].

Найвища пора, щоб суспільність прозріла і виступила рівнорядно зі школою як освітній та виховний чинник. Бо те непорозуміння, яке тепер панує між учителями і суспільністю, може мати незмірно лихі наслідки. Суспільність мусить зрозуміти, що й вона є покликана до виховування, що наука сама все-таки мусить бути першою метою, а матеріальні користі повинні стояти на другому місці, що школа без моральної піддержки з її сторони є безпорадною [Яким Ярема: 116].

Нарід, що хоче жити й розвиватися, мусить доконче мати школу й виховання в своїх руках. Інакше його майбутність дуже непевна. Скорше чи пізніше може він стати погноєм своїх сусідів [Організуймо навчання дома: 68].

Суспільність ХХ століття горнеться до школи, шукаючи там не так знання, як права до кращого матеріального життя на землі. Школа відіграє безпосередньо велику цивілізаційну роль у цьому столітті, треба тільки заздалегідь подбати про правильне її функціонування, і суспільність повинна позбутися своєї вузькоглядности, не дивитися на школу як на фабрику свідоцтв, що дають вступ до урядів. Вона мусить відчувати потребу цивілізації та краще розуміти післанництво школи [Яким Ярема: 116].

Школа нині вже не є тим, чим була раніше. Вона відіграє тепер подвійну роль. Некорисні соціально-економічні обставини, в яких живемо, зробили з науки засіб до здобування ліпших умов життя. Нагромадження капіталу по одній стороні викликало крайнє зубожіння по другій, а наслідком того в очах убогих верств державна

служба стала ще найприступнішою дорогою до здобуття запевненого буття [Яким Ярема: 116].

Український нарід мусить мати школу, яка буде змагати до поглиблення внутрішньої культури, основаної на давніх чеснотах і до визволення зпід чужинних впливів. Одною з головних основ української школи має бути виховання молоді в національному дусі, виховання сперте в першу чергу на рідній мові, яку виробив і вистраждав собі нарід протягом тисячліття [Лев Ясінчук: 119]

Нарід, що думає про своє майбутнє, мусить заздалегідь подбати про свою відповідну освіту [Юліан Богачевський: 14].

Школа є дзеркалом, в якому відбивається суспільність, але й річ несумівна, що суспільність дає закраску своїй школі. Хочеш видасти оцінку якоїсь суспільності, придивись її школі – хочеш відгадати, яка у когось школа, приглянься даній суспільності! Школа і суспільність – суспільність і школа <...> вони так тісно зв'язані з собою, що одна на одну вічно впливають – одна є марилом другої [Дещо про реформу школи: 26].

Школа перестала бути тільки виховно-освітнім закладом, а набрала ще великого значення як соціальний або й національний чинник. Зі школою пов'язана доля одиниць, а також слабших силою і культурою народів [Яким Ярема: 116].

Як довго наша суспільність не стане на вищій культурному рівні, так довго не буде гармонії між нею і школою. Таж більша частина наших інтелегентних родин, з яких виходять учні, не має в хаті ніякої бібліотеки, не

проявляє ніякого інтересу до літератури, науки тощо, а погляди їх на завдання школи часто зводять учнів на бездоріжжя [Яким Ярема: 116].

Школи – все найпаче – ж у теперішню хвилину, се серце народу. Перестане воно битися, ослабне воно, не стане й організму самого [Ярослав Біленький: 12].

Нова школа – стала кузнею наукового думання і злученого з ним наукового пізнання і наукового знання. Та взялася образувати молоде покоління дорогою систематичного, доцільного і загальнообов'язкового навчання й виховання [Василь Левицький: 53].

Ідеалом повоєнної школи вже не є інтелект, але характер [Петро Біланюк: 9].

Рідна школа має не тільки творити і плекати рідну культуру, але й порівнювати її твореннями інших народів; через зіставлення та порівнювання порівнювати власні цінності, направляти власні спроможності та підпорядкувати все, всюди і без застережень під загальнолюдський ідеал [Василь Левицький: 53].

Здібність бистро й логічно думати, аналізувати, абстрагувати та синтезувати, почуття краси й добра, сила волі тощо – се все є функції нашої душі, які ми повинні набувати в школі [Яким Ярема: 116].

Коли сучасна європейська педагогіка ставить собі метою розвій індивідуальних черт кожної дитини, яка вступає в школу, то здається, ще більш треба дбати про розвиток національних черт цілих народів, щоб зберегти на користь всьому мирови ті чудові скарби, які заховані

десь в глибині душі тих народів і вложені у загальну вселюдську скарбницю, пхнули б світ на сотки літ вперед [Костянтина Малицька: 63].

Ми, Українці, уважаєм хребетним стрижнем школи пройняті національним духом науку українознавства, в якого склад входить мова, література, історія, плястичне мистецтво, музика українського народу та географія земель, заселених українцями.

Ми вповні свідомі того, що українське свідоме покоління виховує тільки школа з українською мовою навчання, але пройнята наскрізь національним духом не зі становиська боротьби і ворожнечи до сусідів, а зі становиська любови рідного краю.

Тому школи з українською мовою, які понижують, занедбують або нехтують науку українознавства – уважаєм за ненаціональні установи, бо вони сповняють своє завдання недостаточно [Василь Пачовський: 76].

Реформа, введена несподівано, не зможе ще довгий час зовсім виперти зі школи старої рутини і тому невдоволення школою буде ще якийсь час сильно проявлятися. Але воно залишиться і тоді, коли практична педагогія наблизиться навіть до ідеалу новочасних кличів [Яким Ярема: 116].

Ключем до розв'язки шкільного питання скрізь однаково служить надійна ідея державно-громадянського виховання, що залежно від різних політичних ідеологій, які лягли в основу нових держав, сповнюється преріжним змістом [Яким Ярема: 117].

Н о в а ш к о л а, національна, повинна бути р і д н а, що до виду, а також що до змісту. Школа є тоді рідна, коли

подає науку в рідній мові, коли обмежуться до однорідної дітвори, коли має тільки своїх рідних учителів, як виховників але й також, коли вся суспільність займається вихованням, слідить і доповнює працю школи та в купі чуває над її життям і розвитком [Василь Левицький: 53].

Школа для дітей має бути домом радості і сміху [Денис Петрів: 82].

Вона (*школа*) має на цілі вишколити ум у пізнаванню і відріжнюванню добра від злого. Вона має навчити поборювати всі труднощі, а витворювати такі умови, серед яких люди жили би з задоволенням і розвивалися [Денис Петрів: 88].

Завдання школи виховати молодь на свідомих і творчих громадян своєї держави та пристосувати її до життя в ній [Мирослав Семчишин: 101].

Народна школа не має випускати в світ недовчених усезнайків, але громадян, що годні зайняти місця праці своїх дідів і батьків та продовжувати їхнє життя в новій формі й у новому змісті [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Народня школа це кузня, що виконує характери та дає необхідне знання [Василь Луців: 73].

Програма ставить як завдання цієї школи: 1) практичну підготовку до самостійної праці в менших сільських господарствах; 2) виховання замилюваних у своєму званні працівниць і добрих горожанок. Навчання має практичний характер і обіймає фахову підготовку,

доповнену загально-образуючим знанням потрібним для культурного і суспільного життя села [Денис Коренець: 42].

Модерна школа не може допустити до того, щоб її молодь наосліп шукала місця в соціальному муравлиці життя та з різних причин рідко попадала на властиве їй місце. Це було б великою невідповідальністю супроти молоді, яка має повне право домагатися пізнання й означення її здібностей, вказання засобів та шляхів, якими слід їй пуститися в життя. Яка велика шкода для загалу повстала б з того, якщо б найздібніші одиниці залишити при виборі звання сліпому випадкові. <...> [Михайло Базник: 1].

Ми повертаємо вередливе педагогічне отроча середовища та регіоналізму лицем до його метрики, до його праматери й колиски <...> рідної території, крові й традиції українського народу [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Наша школа має вже й без того такі приписи й устрій, які вповні ведуть до бажаної цілі, іменно до вироблення благородного характеру, тому в справі карности нічого нового ані додавати, ані жадних бажань до педагогів ставити не треба. Тимчасом загальна опінія вже й перед війною домагалась зміни шкільництва, вказуючи на те, що сучасна середня школа не вироблює почуття обовязковости, совісности, точности ані замилювання до праці [Остап Макарушка: 59].

Українській дитині повинна вона (*школа*) ще додатково дати національну свідомість та розбудити в ній

національно-патріотичні чесноти [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Школа повинна всюди й усе, де вона не була б, - у великому місті, містечку чи на селі – виховувати дитину [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Постійно гонить за нами якась нервозна ефемеридна зміна то знову жадоба чогось нового. А це все відбивається також на душі й вдачі сучасної молоді, зокрема на способі думання сьгоднішнього учня, що не тільки має вчитись і заграти в кічку, як це було колись перед війною, але мусить уповні успішнитись у школі [Мирон Федусевич: 104].

Переломити той острах чи сором, підбадьорити, осмілити дитину, щоб вона відкрила свою душу, не таїла своїх сумнівів, непевностей, вагань, - це надзвичайно вдячне завдання виховника [Дмитро Козій: 40].

Найкращою підготовкою до суспільного життя є саме школа праці, коли праця заспокоює глибоку духову потребу одиниці, а не є накинена і вимушена [Денис Лукіянович: 56].

Нова школа прикладає дуже велику увагу до фізичного і суспільного виховання, а все навчання – це тільки засіб до виховання на інтелігентного молодця, прийдешнього горожанина [Денис Лукіянович: 56].

Нова школа – це педагогічні струї, вношені до старої школи, що в ній містяться, або розбивають її, а царить у них така провідна думка: школа для дітей – не наоборот; висувати активність, почин і творчість учня, справляючи лінію його активного зацікавлення; кермувати учнем так, щоб д о р о б и в с я високої духовної структури і вийшов на такого горожанина, якого потребує дана доба [Денис Лукіянович: 56].

Пізнайте мову, якої вчите, навчіться любити її, цінити за її багатство й красу, дивитися на неї як на щось живе, що розвивається, змінюється, вдосконалюється в особняках і в цілих поколіннях, а тоді пізнаєте, що треба виполовати конче, а що може остати без шкоди для літературної мови [Ярослав Кузьмів: 47].

Школа мусить підготовляти до життя, тому не може бути байдужою для неї справа найближчої майбутності її вихованців [Михайло Базник: 1].

Сьогоднішня школа мусить бути одним великим верстатом праці. Така школа буде вірною відбиткою життя і д а с т ь дитині багато практичних відомостей та навчить прикладати її у своєму життю. <...> [Денис Петрів: 88].

Виховання й освіта в'яжуться в нерозривну цілість [Від слів до чинів: 17].

Школа – це збір людей, понятих у відноснім почергованню, як учитель – ученик; учитель учить і виховує, або як у нас давно казали наставляє, ученик учиться і поводитьсь, байдуже, чи се в окремім заведенню, чи на вільнім, прилюднім случайнім місци [Василь Левицький: 53].

Навчання і виховання прямує до одної й тої самої цілі, лишень ріжними шляхами і способами [Василь Левицький: 53].

Тільки національне виховання узгляднить минуле народу, його бувальщину, цей підклад, на якому кожний виростаючий чин набирає питомого вигляду й освітлення; тільки національне виховання є тим горнилом, в якому перетоплюється збірна душа нації в жагу творити власне життя [Лев Ясінчук:119].

Педагогіка – це наука виховання. Якщо ми правила виховання громадимо й систематично порядуємо як вказівки й напрямні при вихованні, то дістанемо наукову педагогіку; твердження творять теоретичну, правила – практичну сторінку [Юліан Дзерович: 27].

Розмежування одного від другого не має сенсу, бо так виховання, як і навчання змагають до одного і того самого: до розвитку цілої людини, а не якихось окремих її частин, поодиноких диспозицій чи функцій; тільки виховання і навчання роблять це на підставі різного матеріялу культурних надбань і при допомозі різних методів праці. Приходить тут їм у допомогу термін *образування* (ді Більдунг, кштальцене); у нас у тому значенні все частіше вживають терміну *освіта* [Григорій Терлецький: 102].

Основна тенденція перемін, що відбулися й відбуваються в сучасній педагогіці, йде по лінії гасла: від предмету навчання – до душі дитини [Дмитро Козій: 43].

Педагогія практична, мимо своєї великої ваги, стояла завжди за кулісами; про неї ніхто не питався, методи її рідко хто критикував, а реформи її переводили тихо, без участі загалу і мали виключно локальний характер. Загал ставився до школи з довір'ям, а старші люди залюбки згадували свої літа, пережиті в шкільній лавці і рецитували з самовдоволенням вивчені колись латинські або грецькі вірші. Ніхто не нарікав на схоластичного духа тодішньої школи, а загал не був свідомий потреби реформи [Яким Ярема: 116].

Кардинальні закони педагогіки, яка вчить поступати від ближшого до дальшого, від знаного до незнаного [Костянтина Малицька: 63].

Правдиве образование містить в собі багато елементів доброго виховання [Осип Макарушка: 60].

Психологічні дослідження та спостереження над розвитком дитини дали привід до сформування їх в особну галузь науки, звану педагогією. Відтоді зачали дослідники перевіряти цілу шкільну систему виховання й освітлювати її хиби та недоліки. Механічна наука мусила в школі зробити місце розумній, духовій праці вчителя з учнями, бо того домагалася новочасна психологія. Учитель, що досі був сліпим оруддям плану, має стати тепер самостійним керманічем, який повинен шукати засобів і доріг, як би науковий матеріал присвоїти ученикам на власність, а рівночасно розбудити дремаючі в них функції інтелекту, почувань і волі. План подає йому лиш загальні вказівки до такої праці [Яким Ярема: 116].

Завданням наукової педагогіки є найвищі правди й основні твердження виховання вишукати, їх упорядкувати

і до всіх галузів виховної діяльності пристосувати. Вона повинна вказати остаточні й найвищі принципи й провідні ідеї, ціль, завдання, засоби і методи виховного діла [Юліан Дзерович: 27].

Історія педагогіки або історія виховної праці є дзеркалом духового розвитку і життєвого поступу людства [Василь Левицький: 53].

Відомості про історію й культуру національної меншини мають будити в польської молоді пошану до тієї культури. Тим самим треба ту історію й культуру навчати [Степан Маланюк: 62].

Між дитиною і довершеним чоловіком лежить велика різниця, а виповнює її повільний процес виховування та освіти [Юліан Дзерович: 27].

Всяка тиранія, накинена зовні будить реакцію во внутр [Костянтина Малицька: 63].

Дитина – це наскрізь активне єство [Григорій Терлецький: 102].

Між діворою більше зоровиків ніж слуховиків, зрештою найкращим доказом є факт існування дуже малого числа музикальних людей, тобто людей з добрим ухом [Іван Михайловський: 66].

Коли не надіятися нам на школу так полишається ще дошкільне виховання. Природне його річище – це родина, яка творить неоспориму смугу беззастережного впливу батьків на дітей. Друге річище це – діточі садки та захоронки. Легше їх будувати й утримати ніж школу, всеж

таки і до їхньої розбудови треба чимало матеріальних засобів, зібрання яких залежить знову від національної свідомості! загалу [Михайло Галущинський: 21].

Тільки той, хто сам дійшов до якогось знання, той здобув його на правду [Ярослав Кузьмів: 49].

Нова школа буде перш усього на спосібності до чинної реакції проти побудів і висуває факт, що ця чинна реакція є умовиною умового розвитку [Денис Лукіянович: 56].

Здоровий націоналізм – не національний автизм, не егоцентризм – міритиме, повернений обличчям до світу, власні «скарби» мірою того, що цінного є в світі. Задивлення в себе самого може припинити животворну течію сторонніх впливів та стимулів до власної і своєї культурної творчості, бо в нічому не є народи так дуже залежні від себе, як саме в ділянці культури. Помилково було б думати, що виховування аж до переситу на рідному матеріалі приведе націю до бажаної могутності та великості. Японський нарід вибився на передне місце в світі якраз тим, що жадібно учився на культурах чужих народів. Повернення в себе та замкнення в собі веде до самоперецінювання і самозадоволення, за яким іде ослаблення власної духової живучості [Яким Ярема: 117].

Батьки деморалізують часто свої діти, бо вже змалечку впоюють у них свої погляди на науку і школу. Дуже часто подають батьки своїм синам ради, яких вони мають уживати засобів, аби хитро-мудро перебитися через «пороги» школи, а одинокою заохотою чи погрозою батьків є: «вчися, бо інакше будеш шевцем», або «вчися, а

будеш ксьондзом, суддею, професором та ін.» Ледве чи знайдеться – головню у нас – один батько на сто, який старався би дитині заццплувати пошану до науки, а саме знання, інтелігенцію, здібності ставив як мету шкільної науки. Неприємно, але наші батьки тішаються, як синові вдалося з науки покепкувати або вчителя вивести в поле. Не дивно, що з наших шкіл виходять вузкоглядні, плиткі бюрократи, які бувають навіть учителями, а як такі не розуміють завдання школи [Яким Ярема: 116].

В уяві молоді освітлюється чарівними красками картини національної сили і слави, вццплується культ краси й сили (краси сильного), а разом з тим теж, хоч би й незамітно, почуття своєї «расової вищости» над іншими націями й так виховується масу нового покоління до чогось великого, яке в майбутньому ніби має здійснитися [Яким Ярема: 117].

Культура широка, як море, а її виховні вартості можна все відшукати так у научному матеріалі, як у самому шкільному житті [Григорій Терлецький: 102].

Реалізована в вихованні й навчанні ідея середовища не заперечує взаємних впливів культур різних суспільних спільнот, головню найближчих по сусідству. Саме на тих фактах життя, фактах взаємних впливів може виростати й розвиватися вселюдська духовна й матеріальна культура. Вона асимілює їх для спільного вселюдського добра, але не підважує їх індивідуального, незалежного всебічного розвитку. Бо саме тільки на такому вільному розвитку окремих незалежних (національних) культур може розвиватися вища людська культурна спільнота <...> [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Від школи саме вимагає регіоналізм, щоби спирала ціле своє навчання й виховання на природнім та культурнім оточенні дитини. <...> [Степан. Маланюк: 62].

Се ті, що в школі вчилися тоді, коли їх мали опитувати, а поза шкільною наукою нічого не читали, ані ніколи поважно не думали. Винні тут батьки, оточення і суспільність, яка всіх учнів, без різниці і вибору, обороняє, беручи на глум перед ними учителів та школу. Батьки почуваються лише до обов'язку мати дітей, а освіту та виховання лишають школі [Яким Ярема: 116].

Дитину треба вчити тоді, як ви її годуєте, бо як вона вас годуватиме – буде запізно... [Василь Луців: 57].
Двомовність у школі і].

Дитина, як незнайко, але думаючий незнайко, визначється вродженою цікавістю до всього, що спостерігає, що чує й чого не розуміє [Августин Домбровський: 32].

Найліпший учитель не вложить в пасивного і байдужого учня ані знання, ані умового розвитку, ані освіти. Тут з боку учня треба власної чинної праці, а не пасивного слухання вчителя і відбирання всього, що приходить зі зовні [Григорій Терлецький: 102].

Середовище, регіоналізм не виростають органічно з механічної адміністраційної спільноти, що може міняти своє існування в часі, формі й просторі, але з того, що в житті є вічне <...> з землі, крові й духа народу! [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Сенційна преса й прилюдна опінія псує нашу педагогічну працю, що змагає до заціплення чесноти, альтруїзму, карности, послуху і т.д.; адже ж наші вихованки щоденно чують із світа про перемогу кулака, хитрости, підступної бучности, грубої сили й т.п. [Мирон Федусевич: 104].

Учень переживає в часі свого побуту у всенародній школі дві важні доби фізичного розвитку, отже так звану добу об'єктивізму й добу – чи радше початок доби – негації. І в одній і в другій добі зацікавлення дитини звернене поза неї, поза її особу. Цей момент є найважнішою квестією в нашому міркуванні. Шкільний підручник так близько зростається з учнем, що він уважає його неначе частиною своєї історії й через те зменшується цікавість учня до нього, до його змісту. Він – це є учень – мусить однак вийти поза себе, бо цього домагається його душа. Якщо йде про другу добу розвитку дитини, це є доба негації, то брак зацікавлення шкільним підручником часто перероджується у відразу до нього [Антін Княжинський: 39].

Хвиля віддиху серед праці є тим корисніша, чим більше в'яжеться вона з наукою [І. Хом'як: 108].

Щоб ті об'єктивні добра (культура) перейшли на суб'єктивну й індивідуальну власність учня, то одна передумова мусить бути сповнена: він мусить с а м с о б і, с в о ї м в л а с н и м з у с и л л я м їх здобути, інакше: він мусить бути активний, самостійний і творчий [Григорій Терлецький: 102].

Педольогія, прослідивши всесторонньо експериментальною дорогою, лябораторійно, тестово чи

анкетне, при помочи учителя – виховника та шкільного лікаря фізичні, моральні й умові прояви кожного особняка, що є предметом виховання і навчання – ставить тим самим це виховання і навчання на дослідну і наукову підставу, одиного раціональну так для кожного особняка, як і цілої суспільности. Вона основно змінює традиційне ремесло виховання і навчання [Михайло Базник: 2].

Психольогія є основою педагогіки. З розвоєм психольогії розвинулася також педагогіка і приймає подекуди і н ш у форму [Денис Петрів: 83].

Техніка думає про завтрашній день, фізика кількадесят літ наперед, а математика сто або більше літ наперед [Юліан Богачевський: 14].

Далеко більше можна було б говорити про значення для практичної педагогії науки про асоціацію, аперцепцію, пам'ять, увагу. Ознайомлення з тими частинами психології є конечним для новочасного вчителя, котрий хоче сповняти своє завдання згідно з реформою. Се є й для самого вчителя пожаданою річчю, бо через те його знання стане для нього самого інтереснішим, він набере охоти до власних психологічних спостережень і дослідів, зрозуміє учня, бо буде дивитися на нього як на психологічний об'єкт без пристрасти та гніву і буде старатися зарадити лиху. Знання психології причиниться також до самопізнання учителя, і він стане критично дивитися на свою методу, побачить свої недостатки та хиби і буде старатися їх направити. Бо досі кожний учитель мав себе за найліпшого педагога. Хто вгляне глибше в науку педагогічної психології, то мусить прийти до переконання, що він ще далекий від дійсного ідеалу і йому ще багато треба вчитися, і не тільки бути у зв'язку з фаховою

наукою, але й поглиблювати своє методично-педагогічне знання [Яким Ярема: 116].

Експериментальна педагогіка своїми здобутками промощує звільна шлях новим поняттям і поглядам на устрій шкільництва, як також захитує і основами самого навчання [Денис Петрів: 83].

Вельми шкідлива річ вважати математику практичною наукою в тому значінні, що з неї маємо якийсь безпосередній хосен [Юліан Богачевський: 14].

Коли не надіятися нам на школу так полишається ще дошкільне виховання. Природне його річище – це родина, яка творить неоспориму смугу беззастережного впливу батьків на дітей. Друге річище це – діточі садки та захоронки. Легше їх будувати й утримати ніж школу, всеж таки і до їхньої розбудови треба чимало матеріальних засобів, зібрання яких залежить знову від національної свідомості! загалу [Михайло Галущинський: 21].

Експериментальна педагогіка своїми здобутками промощує звільна шлях новим поняттям і поглядам на устрій шкільництва, як також захитує і основами самого навчання [Денис Петрів: 83].

Серед нових обставин отримує школа, як орган систематичного впливу на молоді покоління, державно-виховницьке післанництво.

Уся вага пересувається в школі на виховання, в розумінні державно-громадянського виховання, якому послідовно підпорядковується інтелектуально-освітня ціль школи [Яким Ярема: 117].

ДИДАКТИЧНА ДУМКА

Пам'ятайте, що наука це важка праця і привчайте до цього свою дитину [Василь Луців:]. Співпраця батьків зі школою // Життя і школа (Канада). – 1993. – Ч. 1. – С. 33-34 // Антологія – 299].

Н а в ч а н н я має найперше розвивати і помножувати знання, відтак образувати почування і пожадання [Василь Левицький: 53].

Пізнайте дитину, яку маєте не тільки чогось навчити, але перш усього розвинути, виховати. Це вдається тоді, коли вам не будуть чужі основи загальної психології й перш усього психології дитини [Ярослав Кузьмів: 47].

Зростите кожде нове зображення, яке хоче подати дитині, всесторонньо ясними і докладними, минається з дидактичною ціллю [Остап Макарушка: 60].

Дитина мусить і повинна в школі й через школу позбутися анархічної індивідуалізації й набратися спільнотних чеснот [Іван Ющшин: 114].

Навчальною метою школи вже не є дати чоловікові якнайбільше знання, але допомогти йому доробитися внутрішньої культури [Петро Біланюк: 9].

Мета дидШлях, що має нас завести до так поставленої мети, визначає головний постулат: н а в ч и т и у ч н я , я к м а є в ч и т и с я [Григорій Терлецький: 102].

Мета дидШлях, що має нас завести до так поставленої мети, визначає головний постулат: *н а в ч и т и уч н я, я к м а є в ч и т и с я* [Григорій Терлецький: 102].

Вчення – це не тільки просте втривалювання в пам'яті, але до нього належать і такі різні умові чинності, що відкривають і витворюють нові змісти.

Так постали дві великі групи, два процеси умової праці учня: втривалювання і творіння. Ці два поняття станули тепер напроти себе як два різні способи розуміння терміну вчення [Григорій Терлецький: 102].

Вона (*педольогія*), прослідивши всесторонньо дитину і маючи перед очима ясні цілі виховання і навчання, просліджує дороги і шляхи, котрими виховання і навчання повинно найпевнійше, найскорше і найлекше дійти до своєї точно означеної цілі [Михайло Базник: 2].

В школі саме й через школу мусить дитина, подібно як у сфері духової, так і матеріальної культури, спершись на вартостях середовища, переродитися й виховатися на нового й творчого громадянина [Іван Ющишин: 114]

Шкільне навчання вселюдної школи не зглиблює знання дітей: воно зберігає лиш безпосередні спостереження дітей – і формує їх у словний висказ [Денис Петрів: 86].

Навчальну працю обусловлюють чотири головні чинники: а) хто береться за навчальну прцю? б) яку ціль визначається і як її поставляється? в) кого треба в школі образувати? г) чи і які способи, засоби й обставини пособляють осяганню цілі? [Василь Левицький: 53].

В процесі навчання, виховуємо учня, виробляємо в ньому настійливість в роботі [Іванна Петрів: 91].

Культура рідного народу, заєдно духова, як і матеріальна, в усіх її видах і ступенях, у всій красі й багатстві, ось що тепер становить фундаментальну основу виховно-научних цілей сучасної школи [Мирослав Семчишин: 101].

Основним завданням українознавства в школі – створити для молоді підставу всесторонно пізнати й глибоко засвоїти собі свою рідну українську культуру [М. Семчишин: 101].

Воно (навчання) - і змістом своїм і формою. – повинно бути виховне [Григорій Терлецький: 102].

Культура почувань є так само конечним складником зрілої особистості, як і культури інтелекту. <...> Сухий інтелектуалізм зокрема не на місці в ділянці гуманістичних апредметів. Бо їхнє завдання – дати молоді не тільки знання, але й зрозуміння людини та її творів, - зглиблення сенсу й вартости, що міститься в кожній структурі [Григорій Терлецький: 102].

Експериментальна педагогіка своїми здобутками промощує звільна шлях новим поняттям і поглядам на устрій шкільництва, як також захитує і основами самого навчання [Денис Петрів: 83].

Не можна нових відомостей подавати в формі глибокої неприступної науки. Обсервацію і досвід належить улаштувати так, а питаннями й порівняннями довести до того, щоби дитині здавалося, що вона усе те

знає та щоби остаточно конклюдія виходила сама з себе і не представляла жадних труднощів при розумуванні [Денис Петрів: 87].

Навчання мусить бути пристосоване до потреб учня, до вимог часу й життя, а рівночасно має приготувляти учня до майбутнього самостійного життя, і його потреб. Навчання в школі повинно бути природне, свобідне й радісне, повинно дати учням багато вдовілля й віри у власні сили [Іванна Петрів: 92].

Кожну дитину трактувати окремо й відмінно, відповідно до її вдачі, здібностей, прикмет, одним словом, відповідно до її індивідуальности [Ярослав Кузьмів: 51].

Він (*учитель*) повинен знати всі процеси психічної натури, щоб міг збагнути думки і переживання вихованців в цей момент, коли їх навчає [Денис Петрів: 82].

Заки зачнемо дітей учити, треба їх пізнати, а пізнати їх найкраще в часі свобідної розмови на теми дітям близькі і <...> знані, про це все, що їм дороге [Ярослав Кузьмів: 47].

В реалізуванні цієї програмової осі (українського народу й його культури) виступають у найнижчих клясах народної школи методичне право к о н ц е н т р а ц і ї, а в вищих к о р е л я ц і ї в прямуванні до осягнення дидактичних завдань науки <...> [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Виховне навчання можливі єдино і тільки на матеріалі, дитині близькому, тобто на матеріалі, що взятий з її рідного доквілля [Григорій Терлецький: 102].

Учителі повинні заєдно при навчання використовувати кожду нагоду для вказання на значіння й вартість індивідуальности. До цього мають багато нагод, іменно вчителі живих і клясичних мов і вчителі природи. <...> молоді видають звичайно на себе острійші засуди, ніж старші [Остап Макарушка: 60].

Нічим не увінчаються змагання найідеальнішого учителя, коли він не дасть змоги досвідом переконатися ученикові про правду, яку перед тим відкрив дорогою розумовання [Денис Петрів: 88].

Виховне навчання створює тільки д о г і д н і умовини для розвиткового процесу, що відбувається в самім вихованку; воно може ними кермувати, але ніколи не заступить самого процесу. Дерево мусить таки само рости, наростати й розвиватись – хоч і під оком і доглядом огородника <...> [Григорій Терлецький: 102].

Навчаючи читати і писати, сучасна школа мусить не тільки збільшувати відомості, але теж розвивати ум дітей, учити їх думати. Бо тільки тоді навчання буде виховне [Загадки при навчанні письма (Завваги, зразки лекцій у 1 кл.) : 35].

Навчання є виховуючим. Воно ставить задачі, котру ціла кляса розв'язує спільним зусиллям. В той спосіб школа вчить не відтворювати (копіювати, наслідувати), але творити.

Таке навчання є виховним ще й тому, що дає можливість учням виявити себе індивідуально, бо кожний працює після своїх сил і вроджених здібностей та має можливість вибору матеріалу до опрацювання. В такій

збірній праці пізнає своє, належне йому місце, стається незаступимим, тобто індивідуальним членом огортаючої його цілоти [Петро Біланюк: 9].

Пізнання місцевого й регіонального минулого та в'язання його з цілістю історії українського народу повинно довести молодь до почуття тісного зв'язку району з цілістю сучасного життя українського народу [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності>: 94].

Розроблення місцевого й довкільного елементу не може затьмити в свідомості української дитини зрозуміння того факту, що є вона частиною одного українського народу [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності>: 94].

Наука повинна мати характер переживання. Головним моментом <...> є активність дитини [Григорій Терлецький: 102].

Учень повинен пізнати матеріал навчання, але мало є таких, що журяться тим, щоб учень підходив до нього чуттєво. Це провадить звичайно до того, що навчання стає сухе і поверхове, душа молоді убожє, а її культура обнижується [Григорій Терлецький: 102].

Не ві всіх случаях потрібне є приготованє. Непотрібне є, наколи знаємо, що в умі дитини вже є потрібні виображєня, або через перероблюванє нового материялу відновляють ся, прим. при уступі історичним, котрий змістом вяже ся з попередним, при приступній повістці, при перероблюваню якогось предмету з науки поглядової або з науки природи, при котрім погляд і

переведене поодиноких частий витворює потрібні виображення. При оповіданню казок няньки не бавлять ся в жадне попереджуванє і приготованє, а мимо сего діти розуміють оповідану казку. Непотрібне, невідповідне приготовлюване нудить учеників і розстрілює їх увагу, місто скупляти і звертати їх увагу на даний предмет [Теодор Біленький: 11] .

Загальна засада є: кожде навчання йде дорогою від погляду до поняття, від конкретного до абстрактного, від явища до засади або закону, від практики до теорії. Пестальоцці поручає випробуваний ним дидактичний метод поглядового навчання, яке вчинив основою усієї науки [Остап Макарушка: 60].

Учитель у вселюдній школі мусить уважати душу дитини за *tabula rasa*. Ті запам'ятані терміни, які є в душі дитини, треба перевірити, чи дитина розуміє їх як слід, та аж тоді розширити новими відомостями світогляд дитини [Денис Петрів: 88].

Якщо українська дитина має пізнати в школі рідну свою культуру в просторі і часі, в минулому й сучасному з науки рідної української мови, історії, географії; рисунків, співу і т.д., то треба її засвоїти на всій етнографічній території, в історичній перспективі, навітленій українською національною традицією [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Суха наука не приносить користи [М. Куцій: 52].

Повинна дитина винести зо школи ясне розуміння, що національне господарство – то рільництво, і промисел, і

торгівля, і власний народній капітал, і своя фабрика з своїм фабрикантом і з своїм робітником [Іван Ющишин: 114].

Наука веде учеників не тільки до розуміння поодиноких речей і подій, але також до пізнання загально признаних правд і понять [Теодор Біленький: 11].

Механічно засвоєне знання, ані не збагачує дітей духово, ані не розвиває їхніх умових здібностей та знань [Василь Луців: 58].

Середовище з усіма його природними, господарськими, духовими й культурними багатствами має стати джерелом натхнення й матеріалу в науці рисунків, співу, руханки й практичних занять. Саме в навчанні тих предметів повинні яскраво виступити національні елементи в дидактичному матеріалі. В рисунку й практичних заняттях елементи пластичного національного мистецтва, в співі мистецькі мотиви народної музики (пісні), а в руханці фізичні й духові чинності людського середовища [Іван Ющишин: ???] Середовище й програми навчання в народніх школах // Методика і шкільна практика: додаток до часопису Шлях виховання й].

Навчаючи дитину про ближчі й дальні райони, що сусідують із її рідним селом та повітом, ми розбуджуємо в дитини свідомість кровних, культурних і господарських зв'язків із рідною землею, рідним народом і цілою державою <...> ми ослаблюємо селянський партикуляризм і сепаратизм та розбуджуємо приспаний віками патріотизм; виробляємо переконання в необхідності гармонізувати свою працю й свого села з тисячами

таких людей, як ми, тисячами таких сіл, як наше [Іван Ющишин 114].

Вартість може бути або навчальна, або може бути чимось ірраціональним. <...> Такими вартостями є релігійно-моральні, суспільні, естетичні, а навіть ужиткові; їх не можна зрозуміти дорогою чистого пізнання; в них треба вжитися і вчутися. Хто того не потрапить, той і не зрозуміє багато зо звичаїв і обичаїв, з релігійного культу, що в нім виховується, з мистецьких творів красного письменства, з малярства, різьбарства та життєписів великих людей [Григорій Терлецький: 102].

Програма – це не якийсь нерушимий канон, це тільки канва, на якій індивідуальний хист і вмільсть учителя зуміє виткати найріднородніші взори – від зовсім примітивних і невдатних аж до найбільше майстерних, мистецьких. Річ у способі виконання [Ярослав Кузьмів: 47].

Програма навчання не може бути постійна й однакова для всіх шкіл. Вона мусить мати динамічний характер, брати на увагу як найширше потреби й питоменності окруження, відповідати вимогам розумного регіоналізму [Ярослав Кузьмів: 49].

Програма кожного предмету становить через народню й середню школу одну цілість, що через відкриті ворота зацікавлення повинен увійти в духову скарбницю учня [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Конкретний матеріал науки, тематику бере вона (*школа*) від найближчого природного й суспільного довкілля в дійсному (мова, природа, арифметика,

практичні завдання) й символічному (географія, історія, рисунки, спів) значенні. Саме ця тематика має дати тверду підбудову під ідеологічне наставлення всієї діяльності школи [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Читайте програми й інтерпретуйте їх духа, не букву; маючи все на оці ті обставини, які є в даній школі; що більше, маючи на оці індивідуальність кожної дитини. Не забудьте, що лектура (не наслідування!) добрих методичних підручників також щось варта [Ярослав Кузьмів: 47].

Кожний науковий програм, не міняючи свого виховно-освітнього стрижня, саме в виборі конкретного дидактичного матеріалу, зокрема тематики, стає гнучкий; він приноровлюється до конкретного рідного ближчого й дального довкілля, психіки даного віку дитини та позему її інтелектуального розвитку [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності : 67].

Залежно від місцевих обставин, від потреб корелювати матеріал із української мови з матеріалом інших предметів навчання – поодинокі читанки можна пересувати або заступати іншими [Володимир Ярмів: 118].

Жадано відтак зміни гуманітарних наук на реальні, які потрібні чоловікові в житті. Жадано отже від школи виключно таких наук, що мають практичну вартість і дадуться легко замінити в житті на гріш та хліб. Тимчасом латина і грека зі своїми ідеалами правди, добра і краси не давала абсолювентові середньої школи ніякої помочи ні поради в житті. [Яким Ярема: 116].

Навчання предметів українознавства має зосереджуватися довкола своєї природної програмо в о і о с і – українського народу й його культури <...> Матеріальна й духовна культура українського народу в минулому й сучасному повинна стати програмовою віссю українознавства в народній школі [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності : 67].

Ні один предмет шкільного навчання не має такої вартости для виховання молоді, усупільнення її, приготування до життя, як саме рідна мова. Вона є інтегральною, найсутнішою частиною духової істоти молодої людини, з якою вона зрослася чуттєво. Як у вселюдній школі все рідне, мова, хата, село, край є вихідними пунктами для поширення культурних обріїв, так на вищому ступні, в середній школі рідна мова зв'язує інші шкільні предмети з життєвою дійсністю, вмщає в собі весь доробок і своєї нації і всього культурного світу в ділянці духового життя й культури. <...> [Ярослав Біленький: 13].

Українська мова в народній школі займає становище осередньоного предмету навчання й звідси її пізнаневі, формальні й виховні цілі дуже всебічні. Навчання цього предмету має дати дитині знання й опанування рідної мови, себто згурт усіх цих необхідних засобів висказуватися й порозуміватися, що допомагають працювати умово й даліше добувати освіту, а впарі з цим багатий засіб відповідного пізнаневого змісту, підкладу почувань і вплив на волю [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Навчання української мови повинно дати змогу дитині (і то українській, як і неукраїнській, що вчиться української мови) пізнати життя українського народу в сьогочасному й минулому на зразках письменства того народу й – у українців – родити на цьому почування любови до свого народу, своєї історії, своїх ідеалів, у не українців витворювати пошану до народу, з якого життям і письменством неукраїнська молодь знайомиться [Антін Крушельницький: 45].

Матеріал із обсягу української мови, оскільки можна, повинен корелювати з матеріалом навчання інших предметів [Володимир Ярмів: 118].

Незвичайно важною річчю при навчанні рідної мови є те, щоби діти пізнали твори усної словесності свого села чи околиці. Бо зак вони потраплять читати писані твори, то поезію свого села в скорій мірі знають і відчують сильно майже всі [Микола Пушкар: 96].

Плянуючи збірку усної словесності при помочі учнів, не треба забувати, що деякі роди тої творчості (пісні – обрядові, весільні, приказки, легенди под.) знають краще дівчата, як хлопці [Микола Пушкар: 96].

Так научний матеріал, який вимагає від учителя дещо глибокого знання, як також і це, що в вищих клясах скількість предметів є більша – спиняє стосування цієї методи (проведення екскурсій), яка по суті є чистою синтезою [Іванна Петрів: 71].

В науці української історії повинна молодь засвоїти собі поступенно знання найважливіших подій із історії

українського народу [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Знання минулого, головню позитивних його елементів, що вказують на політичний і культурний розквіт українського народу, має розвивати в молоді почуття любови до рідного краю й народу, гордість із приналежности до нього, пошану до його традицій, та дати елементарну підготовку до сповнювання в майбутньому громадянських обов'язків. Познайомлення з представниками історичних героїв має розвинути в молоді культ величі й геройства, зміцнити віру в ідеали, навчити жити для них і боротися за них [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Сам матеріал шкільної праці вимагатиме стосування різних, просто всіх метод, випробуваних наукою (психологією, дидактикою й педагогікою), отже індуктивної й дедуктивної праці під проводом і лабораторійної, методи проблеми, гевристичної (не еротематичної), читання цілостей, поділової праці, викладу, а навіть осуженої фільологічної методи, правда, виїмково, особливо в пристосуванні до лектури давнього письменства, де мова творів спричинює чималі труднощі [Ярослав Біленький: 13].

Праця мусить бути творча, самодіяльна, якої підметом будуть учні, а вчитель лиш керманичем, провідником і дорадником, а все в тій цілі, щоб зберігти самостійність учня, має дійти до своєї правди шляхом внутрішнього зусилля, щоб розвинути свої творчі сили. Вирішним моментом буде, здається, нав'язання золотих ниток безпосереднього контакту між індивідуальністю

вчителя і серцями й умами молоді, що зіллються в одному змаганні пізнати правду, творити нове добро. Коли це вдасться, годі категорично сказати, певне, що ніколи сухому педантові, поклонителіві доктрини, а, мабуть, завжди тому вчителіві, що має справжнє знання, що щиро любить молодь і науку і ціль, для якої працює, та що вміє бути вічно молодим, як молодь сама [Ярослав Біленький: 13].

Добування знання – це річ кожного учня зокрема, що його він може добути тільки самочинною працею, тому початкове навчання мусить виходити від того, що учневі знане й близьке, що просте й зрозуміле, але «не через наукове вияснення (бо того щойно шукається), тільки через своє життєво-чинне значення, через свою прагматичну вартість, для якої саме шукається вияснення при помочі знання» [Ярослав Кузьмів: 49].

Читанки мусять захоплювати молодь, давати їй цікавий, живий і актуальний матеріал до читання та роздумування. До того цей матеріал треба сперти на найновіших здобутках науки у всіх ділянках людської культури, відкривати широкі обрії на весь світ<...> [Мирон Федусевич: 104].

Нові читанки мусять обіймати не тільки потрібний матеріал до лектури, конечний до аналізу про тематику, акції, композицію, особи, тло, форму і т. д., але одночасно мають підсувати повчальний елемент у виді все нових відомостей з культури й висувати різні виховні проблеми. Коротко кажучи, кожний уступ нових читанок повинен бути займаний, багатий на змі

с т, хоч к о р о т к и й ф о р м о ю, щоб легко було заторкувати все інші та різного рода проблеми. Але надівсе конечно є п р и н а д н а л і т е р а т у р н а ф о р м а й з р а з к о в а м о в а [Мирон Федусевич: 104].

Свобідний розподіл праці залежить від хисту й педагогічного таланту вчителя, що сам творить дидактичну логічну цілість, що відповідає психічному розвиткові дитини та йде назустріч її природним зацікавленням <...> [Денис Петрів: 85].

Духове обличчя сьгоднішнього учня <...> мусить знайти свою відбитку в нових читанках, якщо ми хочемо якось нав'язати контакт з учнями й зацікавити їх в часі навчання рідною українською культурою <...> [Мирон Федусевич: 104].

Треба добре подумати при складанні читанок, як хоронити молодь перед зневірою в дотеперішні ідеали та як відвертати її увагу від очайдушних поступків <...> [Мирон Федусевич: 104].

Сучасне українське шкільництво стануло на становищі, що підставою навчально-виховного матеріалу в ньому може бути тільки рідна культура в її всебічних виявах, тобто іншими словами – у к р а ї н о з н а в с т в о [Мирослав Семчишин: 101].

В середніх школах різних типів, нижчих і вищих щаблів, та в усіх установах позашкільного виховання осереднім предметом навчання й виховання стає духова й матеріальна культура українського народу в синтетичному

охопленні [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Навчання української молоді в чужій мові може зачинатися не раніше як у третьому році науки в початковій школі [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

На поняття українознавства як явища, що творить синтезу тих усіх ділянок науки, які своїм змістом мають усе, що торкається життя українського народу, складається: археологія, історія, література, мова, етнографія, мистецтво, землезнання, господарське життя, технічні досягнення. Коли ж натомісь говорить про українознавство на терені школи як про виховно научну базу, так це передовсім цикль тих наук, що є предметом навчання в школі, отже: українська мова й письменство (*література*), історія та земле знання <...> [Мирослав Семчишин: 101].

Коли дитина розвинена, то читати й писати навчиться вже скоро. Коли ж дитина умово не розвинена, коли в неї немає ясних уявлень ні понять, коли її розвиток не йшов шляхом: предмет – уявлення – поняття – слово, тільки навпаки, так тоді хоча механічно засвоїть собі штуку читання, за зоровими з'явами слів чи речень, не буде в неї предметів чи думок, вона читатиме механічно, але не розумітиме прочитаного. <...> Тут учипиться плота, там стовпа, а там обірветься та й упаде; така дитина на мотовилі механічно втовкмачених їй слів, за якими не криються ясні поняття, тягнутиме себе безуспішно з туманности понять, наче той Мінхгавзен, що сам себе на гиру хотів витягти з болота. Глибока думка Гетого остає

все правдивою: Де бракує нам понять, там до послуг слова стоять [Ярослав Кузьмів: 47].

Кожний учиться й запам'ятовує відповідно до свого типу пам'яті. Логічну пам'ять треба учням підкреслити, головню в прозі, хоч і в поезії віддає вона добрі послуги [Микола Пушкар: 96].

Під поняттям методи розуміємо порядок, в якому відбувається навчання і спосіб навчання (хід і форма). Інакше кажучи – методою називаємо планову і доцільну працю учителя, оперту на логічному і як слід придуманому заложенню [Василь Бень: 5].

Спосіб переведеня залежить від матеріалу наукового і зрілости учеників. Уступи історичні і повістки буде учитель старати ся о скілько можности узмисловити через показуване картин історичних, а відтак, читаючи їх, донести до зрозуміння і оповіданя. Поясненя мають відносити ся до того, що найконечнійше потрібне. Що ученики через прислухуване, погляд і читане зрозуміли, се не потребує поясненя [Теодор Біленький: 11].

Навчати значить навчити думати. А «навчити думати» значить розвинути у кожної одиниці інтелектуальні сили до цього ступня, щоби одиниця до здобутих у часі науки думок зуміла силою аперцепції самостійно долучувати всі ті правди й засади, які в дальшій житті будуть їй конечні [Остап Макарушка: 60].

Метода або форма навчання рішає про висліди праці вчителя [Василь Бень: 5].

Нові методи навчання ніяк не допускають, щоб учитель подавав учням готове знання, та щоб на запити учнів давав готові відповіді. В кожному випадку, де тільки є спромога, повинен учень сам відкривати правду, треба його до цього вести [Денис Лукіянович: 56].

Щоб признати яку-небудь методу чи то спосіб навчання доцільним треба <...>

I. а) Провірити і запізнатися з рівнем психічного розвою і з психічним станом дітей, яких маємо навчати.

б) Викликати у дітей відповідний настрій, який потрібний при навчанні того або іншого предмету <...>

II. а) Науку оперти на конкретних зображеннях – а таку науку зовемо оглядовою.

б) Формою навчання повинна бути форма геврестична <...>

III. а) Уміло примінити правила асоціації...

в) Докладної знайомости способу асиміляції дітей.

г). Свідомого панування над духовим багатством учеників, яких навчаємо <...>.

IV. Провірення, чи діти зрозуміли.

V. Новоподаний матеріял утревалити [Денис Петрів: 82].

Коли відкинути тут (у творах Т. Шевченка) почування й уяву, остане сам збір дат, назв і голих фактів – остане скелет без тіла й без духа [Григорій Терлецький: 102].

Думка є для дитини інструментом до розв'язки щоденних проблем і до осягнення наміченої цілі. Потреба думання для творення є сильніша, як думання для самого думання [Іванна Петрів: 91].

Доки матове око дитини не блисне при відповіді ясним сльозом розуміння, доти у дитини не відбувся ще порід зображення, порід думки. Звороти: думка родиться, думка думку родить, мають, як бачимо, не переносне, але саме конкретне значіння. Та не у кожної дитини відбувається цей порід в однаково довгій часі; в одній діється це зараз, у другій за день, у іншій за місяць, ще у іншій аж за кілька місяців, дарма що у них усіх засів відбувся в однім і тім самим часі. Причина цього лежить не так у вроджених спосібностях дітей, як у недостатчі засобу асоціативних зображень <...>. Тим пояснюється й відсутність інтересу для науки, для знання у загалу нашої молоді, недостача уваги й пильності. <...> [Остап Макарушка: 60].

Новітні педагоги змінили методу навчання в цілій школі, переходячи від вербалізму й пам'ятевої науки до чинної, досвідної, творчої праці, а в першій класі зокрема вводять нові способи навчання й поведіння з дітьми, які наближують життя у школі до життя домашнього, родинного [Августин Домбровський: 32].

Особа учня дуже легко зникає в масі, яку творить класа, губиться в повені научного матеріалу, на перше місце висувається матеріал навчання, а сам учень стає немов додатком [Ярослав Кузьмів: 51].

Школа в кожному випадку розслідує як щодо якості, так і щодо кількості здібності та нахили дитини на те, щоби потім підібрати відповідні методи поступування й розвинути ці здібності до найвищого степеня, до найуспішнішої працездатності й видатності –

що вийде на користь так загаломі, як рівно ж і самій одиниці [Ярослав Кузьмів: 51].

На краснім письменстві має вироблятися в учня почуття краси, здібність спостерігати, розбирати і видавати про твір самостійне судження. У якій-небудь постаті в читанім творі учень має вишукувати характерні риси і складати їх в один заокруглений образ. Досі робилося так, що вчитель ставив стереотипні питання: перекажи зміст того чи цього розділу, на яке учень рецитував зміст у таким порядку, як його вивчив удома. Щоби тому зарадити, треба б питання ставити інакше, а саме так, щоб учень був приневолений відомим йому змістом оперувати, тобто вибирати з нього дещо, а те абстрагувати від решти і на основі вибраного щось висновувати. На те є різні питання, які підходять до змісту збоку і змушують учня до думання, а рівночасно відзвичаюють від рецитовання без надуми. Такі логічні операції мають ще ту добру сторону, що дають учителеві нагоду до різnorodного освітлювання одної й тої самої теми і виключають монотонність [Яким Ярема: 116].

Діти – особливо ці малі з 1-го відділу – це митці в інтуїтивному відчужанні, хто з ними щиро говорить й сердешно відноситься до них, а хто тільки вдає, підходить, до них із вивченими прийомами, бо якось підійти мусить, щоби сповнилась така й така вимога програмів [Ярослав Кузьмів: 47].

Мистецтво – це талан, вроджений, якого засвоїти не змога. Зате вмільсть – річ, яку засвоюється досвідом, вправою, практикою і призадумою. Тому ніколи не довіряти собі; коли вміємо вести розмову в товаристві, так це ще не значить, що мусимо вміти вести розмови з дітьми. При всіх вроджених задатках треба багато праці; від

теоретичних міркувань до практики, від практики – знова до теорії [Ярослав Кузьмів: 47].

До присвоєня собі наукового материялу не вистарчить само оповіданє, опис, поясненє, показуване через учителя, але також жива участь учеників через обудженє уваги, спостеріганє, мисленє, читанє, оповіданє, наслідованє показуваного взірця [Теодор Біленький: 11].

Щоби бесіди з учнями I-ої і II-ої кляси давали бажані висліди, щоби прямували до головної ціллі – розвитку мовних спосібностей, порядкування думок, як заснови письменного стилю, треба при всяких бесідах, значить, плянових і принагідних, триматися педагогічних і методичних засад, які можна, сформулювати в таких вимогах: 1. Учитель повинен знати соціяльні відносини батьків та окруженця, серед якого зростала і виховувалася дитина та до тих відносин добирати бесіди. 2. Позволяти на індивідуалізування бесід, а щойно під кінець зводити їх до узагальнювання. Така методична поведінка бажана особливо в містах, де до тої самої кляси ходять діти різних станів, які не все можуть порозуміти вияви радостей, домашніх порядків і звичаїв своїх товаришів, що живуть у відмінних соціяльних умовах. 3. Зволити бесіди до тем, усім дітям однаково цікавих і зрозумілих. Не виходити передчасно поза окруження дітей. 4. Керуватися настроями, часом зовнішніми й внутрішніми услівями, що спричиняють зацікавлення. 5. Кожну бесіду по змозі внагляднювати дійсними предметами, рисунком, малюнком, драматизацією, моделюванням, бо тільки те має приступ до діточої душі, що перейде через її змисли, що пережила на яві, або в уяві; тільки про те говоритиме, що в душі засіло менше або більше ясним образом <...>. 6. Менше балакучих дітей визивати на бесіду відповідними

запитами, добіратися до їхнього заспалого мовного центру і осмілювати. 7. Попри те балакунів не спиняти в бесіді, коли вже почали говорити, бо спинювання знеохочує їх, викликає душевну депресію. Балакучість є виявом унутрішньої потреби, через те не булоби це педагогічно, колиб ми цю добру прикмету діточої душі невідповідною педагогічною поведінкою гасили. Коли йде нам про те, щоби спинити їхню балакучість, треба їм обіцяти, що покличемо їх до говорення, але аж тоді, як вислухають уважно оповідання інших дітей. 8. Учитель повинен озброїтися у відповідну терпеливість, вислухувати всіх із зацікавленням, а бодай удавати зацікавлення, коли бесіда, дійсно нецікава й незвязана нічим із темою. Ніколи не ганити, не виявляти знетерпеливства, навіть тоді, коли бесідник перерве на часок нитку, що звязувала думки всіх учнів в одну цілість. 9. Бесіда вчителя повинна бути гарна, поправна, цвітита, одним словом стильова [Августин Домбровський: 30].

Розмова достарчає матеріалу до писання чи до словникових, або граматичних вправ, або вводить до розуміння читанки; читанка дає нагоду до розмови, до правописних, практичних чи словникових вправ <...> [Володимир Ярмів: 118].

Слова без спостереження (погляду), се лупина без зерна, се похва без меча, тінь без тіла, тіло без душі. Мудрість полягав на пізнанню річий, а не слів. Природний спосіб научання мови залежить наперед від духового розвою, для того треба наперед подати річ, потому слово. Тому проч з виучуванем ся на память незрозумілих форм мови, проч з наукою мертвих слів! Образоване мови мусить поступати рівночасно з наукою о річах, бо погляд є підставою всякого знання. Наука мови має рівночасно

поступати з духовим розвоєм ученика і се є першою підставовою заповідію [Теодор Біленький: 10].

Поможемо учневі, якщо дамо вказівки, де чого шукати, як працю починати, щоб не тратив дармо часу й енергії. Найкраще такі проби робити з учнями найслабшими, і то зараз у класі. Буває, що такий учень знає, як завдання зробити, тільки з місця рушити не вміє [Микола Пушкар: 96].

Вчитель все одно не допустить до прогайнування часу чи пустомельщини при нових методах, - ані не відкине добрих сторінок старих способів навчання, якщо тільки вони не йдуть проти інтенцій нових вимог навчання. Бо не йде тільки про наглядні п а с и в н і висліди науки, - але в рівній мірі про вишколення всіх психічних спосібностей і сил учня, про розбудження його зарадності, про повну його життєву активність та про вмільість здобуті відомості практично застосувати. І хоч ці останні здобутки на око невидні, то мабуть у житті вони виринуть у громадянському житті, бо вони кожному потрібні. А як ще до цього долучиться солідне знання, то тим краще й до такої правдивої синтези: теорії з практикою саме прямує нова школа [Мирон Федусевич: 104].

Від нас, учителів, залежить, щоб ми вміли зберігти пристойну міру, бо й при найновіших методах можна попасти в крайність і знудити ними загал молоді. Зате навіть найдовший виклад можна різними засобами оживити, зацікавити молодь, а навіть покликувати її до реакції <...> щоб вся кляса працювала, цікавилась ходом науки, поступала в здобут

ках знання та активно проявляла висліди своєї психічної праці <...> [Мирон Федусевич: 104].

Вчитися механічно на пам'ять – це найвище виїмок, але не норма [Григорій Терлецький: 102].

Коли кожна нова розмова в знаному вже уявленні роз'яснить одну тільки подробицю, докине одну тільки нову риску, але на правду роз'яснить, на правду докине й навчить дітей так обогачену думку передати іншими словами, (в старших відділах також евентуально письмом), так тоді ціль лекції осягнена, розвиток дитини хоча на один маленький крок поступив уперед, дарма, що дитина в цій лекції не навчилася ні одної нової букви, ні одного нового получения чи чого там з того видимого знання. Не навчилася! Зате вона навчилася завважувати й думати, навчилася дібрати для думки найбільш відповідне слово, а слово виразити в відповідній формі. Вона розвинулася умово – а це найважніше <...> [Ярослав Кузьмів: 47]

При науці чужого язика учитель говорить, а ученики наслідують, при чім часто послугує ся хоральним виголошуванем.

При зручностях учитель відчитує взірцево уступ, пише взорець, рисує, сьпіває, виконує гімнастичні вправи, поясняє, а ученики наслідують. Наглядний взорець, поданий учителем, ділає успішнійше ніж поученє. Спосіб сей научаня вимагає від учителя, аби подавав докладний і влучний взорець, а тоді ученики наслідуючи і вправляючи ся, старають ся приблизити ся до поданого взірця.

Научає вимагає узгляднення двох моментів, а то узмисловлення подаваної науки і вироблення самостійности учеників [Теодор Біленький: 11].

Читаючи написане доручення й виконуючи його, діти вправляються саме в тому, що творить вагу тихого читання – р о з у м і т и! [Ярослав Кузьмів: 50].

Свобідне й поправне висловлювання своїх думок <...> маємо досягнути, навчаючи мови в народній школі [Ярослав Кузьмів: 47].

Тихе читання, що його нові програми так дуже поручають, влучене доцільно в розклад щоденних занять, дає чимало дидактичних можливостей організувати відмінно, ніж дотепер, навчання, особливо в тих клясах, де наука буває тиха й голосна [Ярослав Кузьмів: 50].

У житті саме частіше читаємо тихо, щоб добути потрібні відомості. Читаючи тихо, читаємо скорше, бо відпадає потреба замінювати зорові знаки на голосові, а тому й більше уваги можна присвятити саме зрозумінню тексту <...> Саме тихе читання має на меті: а) навчити охоплювати зором (і думкою) відразу цілі слова, згодом більші цілості, б) зрозуміти можливо всебічно текст, в) в той спосіб підготувати й уможливити голосне змістове читання [Ярослав Кузьмів: 50].

Тихе й голосне читання мусять стало переплітатися, одне одно доповняти, з тим, що зправила тихе читання буде йти поперед голосного та й що вимоги будуть постійно степенуватися [Ярослав Кузьмів: 50].

Треба <...> н а в ч и т и дітей ч и т а т и т и х о в правдивому розумінні, себто перетворювати зорові знаки не на їх голосові, але з н а ч е н е в і рівноважними, розуміти текст, ставити собі самому запитання та й самому

таки вміти знайти на них відповіді в тексті [Ярослав Кузьмів: 50].

Дитина, творючи речення, мусить перечитати поодинокі слова (і по кілька, разів!), зрозуміти їх і тільки тоді зложити розумне речення [Ярослав Кузьмів: 50].

Навіть кінчаючи школу, не вміла (більшість учнів) н а п р а в д у читати, себто зрозуміти текст, ставити собі запитання в зв'язку з текстом і шукати та й знаходити на них відповіді, переживати перечитане і в потребі передавати текст голосом (змістове читання), відчувати потребу читання як тієї чинності, що збільшає наш досвід, обгачує наше духове життя, вможливає, - як сказав би Гессен, - духове подорожування, не обмежене ні простором, ні часом [Ярослав Кузьмів: 50].

Перше читання має бути дуже основне й зрозумінням, бо перше вражіння найсильніше; навчених блудів відучуватися трудно [Микола Пушкар: 96].

З читанням лучуться цілий ряд чинностей, як от: читати ролями, інсценізувати, складати план, вирізнявати постаті, події, картини тощо [Володимир Ярмів: 118].

До того роду читання, що учні відразу, читаючи, вишуковують і групують деякі відомості, треба клясу поступінно взвичаювати [Ярослав Кузьмів: 46].

Учень повинен читати так, як би розмовляв, повинен читати природним голосом бесѣды, а читати – значить соберати. На табличкахъ и сошитахъ учатся дѣти буквы дѣлати и познавати; на букварѣ – познавати и пизати вѣ слоги, слова и положенія; и такъ: Читати,

складати, розуміти; мислити говорити и писати. Се ціль науки читання и языка во обще [Григорій Врецьона: 19].

Навчання віршів у народній школі – це, може, одне з найтяжчих завдань учителя [Іванна Петрів: 72].

Вірш у нижчих класах наступає як заокруглення циклу лекцій на визначену тему чи на якусь дидактичну цілість [Іванна Петрів: 72].

У вищих класах народньої школи вірш визволюється щораз більше і в семій класі здобуває собі незалежне місце. Тут стає вірш самостійною дидактичною одиницею і своєю мовою, формою та змістом впливає на вшляхотнення почувань, на вироблення естетичного смаку, відриває дитину на часок від сірої буденщини [Іванна Петрів: 72].

Шлях до слова веде тільки через предмет – уяву - поняття, а там уже й слово-назва, та наостанок граматичне оформлення [Ярослав Кузьмів: 50].

Найтяжча й найважніша праця вчителя, це вибір відповідного вірша. Не кожний вірш, поміщений у читанці, надається. На вибір вірша складаються місцеві обставини, розумовий розвиток класу, актуальні зацікавлення [Іванна Петрів: 72].

Від повторення на другий день, а ще краще від розложення тих повторень на 2-3 днів відступи залежить, чи навчене довго затямимо [Микола Пушкар: 96].

Механічне повторюване, в тім самім навіть порядку слів книжки, не може довести до цілі. Навіть коли задаємо

уступ з огляду на його педагогічну вартість до виучення на пам'ять, то звертаймо увагу, аби ученик сей уступ розумів, відчув, правильно умів відчитати з модульованем голосу, а усуваймо бездушне рецитоване [Теодор Біленький: 11].

Балачки на <...> прогуляках – це найкраща лекція рідної мови. Тут можна навчити поправно висловлювати свої думки й завваження, тут переводимо мовні вправи, бо діти довідуються, як це або те називається [Іванна П<етрів>: 71].

Спосіб проведення <...> лекції на прогульці різниться зовсім від способу переведення її в класі. В класі мусить вона бути штучна, так як і штучний буває наш конкрет. Серед природи ця штучність зникає сама [Іванна П<етрів>: 71].

Кожна поправа завдань мусить бути рівночасно лекцією якогось правописного питання, але не кожна лекція правопису мусить бути при поправі завдань. Лекція правопису може впливати зовсім добре з балачки, з науки мови на основі образків і т.п. [Іванна Петрів: 70].

В часі прогульки на перший плян лекції висувається завважування дітей, і вони є рівночасно природним нав'язуванням [Денис Петрів: 81].

Більша вартість лекції на прогульці від лекції в класі <...>. Діти зустрічаються з природою око в око і розуміють її так, як вона на них впливає і як її представляє їх учитель [Денис Петрів: 81].

Сьогодні годі бути тільки інтелектуалістом, бо практика життя своїм невблаганним матеріалізмом нищить

кожного. Тому поневолі мусимо виховувати всезнайків і саме по цій лінії для розбудження в молоді всіх можливих, але приспаних спосібностей пішли модерні програми й методи навчання [Мирон Федусевич: 104].

Щоби навчання будило зацікавлення дітей 7-8 літніх, мусить воно виходити від того, що знане, що близьке, що життєво просте, але таким є саме те, з чим учень щоденно зустрічається в житті, що його безпосередньо окружає, що йому поправді знане, але знане як цілість; зробити це «знане як цілість» «знаним у частях і подробицях», себто шляхом аналізу розбити епізод-цілість і навчити доглянути елементи, це саме й завдання навчання на тому ступені [Ярослав Кузьмів: 49].

Для кожного предмету мусить учитель придумати такий плян і форму або методу навчання, щоб діти могли приписаний програми матеріал найскорше і найлекше опанувати, <...> щоб як слід розуміла все те, чого вчиться. А щоб діти зрозуміли матеріал, мусить учитель передовсім викликати в них ті виображіння і поняття, які необхідні при навчанні даного предмету. Бо саме ці виображення і поняття будуть товчком до самостійного думання, а це знов перша і найважливіша умова зрозуміння слів учителя [Василь Бень: 5].

Образ, що повстає на очах учнів, має більше значення, ніж готовий образ. Образ артистичний, достосований до психіки дітей, має більше значення, ніж недостосований [Володимир Безушко: 4].

Нав'язанне може відбутися або на основі часової стичности, або на основі інших зображень до його подібних [Денис Петрів: 82]

Учитель обов'язаний викликати з скарбниці душі ученика зображення давно набуте, відновити його і до його нав'язати нове зображення [Денис Петрів: 82].

Метода (Кожушка), що виключає шаблон, лишає учителям і учням свободу творення, що дозволяє кожного року, в кождо пору, в кожній обставині дібрати найвідповідніший матеріал, а теж винаходити все нові улекшені, більш понятливі способи представлювання [Августин Домбровський: 32].

Не класифікація і не теоретичні міркування є предметом навчання але практичне пізнання живої природи [Денис Петрів: 81].

Відкривайте очі й уха, збирайте факти, порівнюйте, досліджуйте, заключаєте – не при столику серед стирти книг, але в житті, в часі лекції і на перервах, на подвір'ї й на прогульці, всюди, де потоком кипить молоде життя [Ярослав Кузьмів: 47].

Все, чого учитель бажає навчити, повинен оперти на погляді, наколи се можливе, дійсної річи або через модель, картину, рисунок, показане, а тим способом вирабляє ся дар спостерігання, многоважний в практичнім житю [Теодор Біленький: 11].

Вчити й виховувати для життя, що досі були здебільшого популярною фразою, яку лиш у дечому реалізували. Отже мусимо більше класти ваги на практичне вивчення мови, льогічне думання, компонування льогічних комплексів у мові й письмі і т. ін. [Ярослав Біленький: 13].

При завданні письмених праць учні повинні мати змогу почути тему в живій мові, а крім того також змогу звертатись з запитам в сумнівних справах [Дмитро Козій: 43].

Словникові вправи: вияснювання незнаних чи незрозумілих слів і зворотів; вияснювання слів і зворотів, ужитих у переносному значенні; називання предметів, з'явищ і їх прикмет; називання чинностей і їх прикмет; називання різних відтінків простірних і часових відношень усе в зв'язку з завваженнями з досвідом дітей; дальше звичаювання дітей послуговатися літературною мовою [Володимир Ярмів: 118].

Звертати велику увагу на те, щоби кожний учень виконував самостійно всі завдані вправи. Це підстава дальшої праці в вищих клясах [Денис Петрів: 85].

Виробленє самостійности у учеників є другим конечним услівєм виробленє основного понятя. Се може учитель тільки тогди осягнути, коли ученики беруть живу участь в науці, мислять, чують і бажають предмет пізнати. Чим більше обуджена їх самостійність, тим більша користь з науки. Тому учитель мусить постійно стреміти до вироблюваня самостійности, повинен приневолювати учеників до гляданя, спостеріганя і мисленя, відтак до самостійного оповіданя, здаваня справи, писаня, рахованя і т.д. [Теодор Біленький: 11].

Треба учнів навчити, дати їм потрібні вказівки і сяку-таку вправу, поки можемо жадати самостійної праці на годинах тихої науки [Ярослав Кузьмів: 50].

Поглядовим методом найскоріше можемо добитися в найдальші глибини душі кожної одиниці й контролювати спроможність аперцепції [Остап Макарушка: 60].

Метода тестів мабуть ніколи не зможе нам дати всего, не дозволить сягнути до первісного джерела діточої душі. І що найважливіше: кожної діточої душі зокрема [Ярослав Кузьмів: 47].

Діти повинні самі виконувати приладдя й робити при його допомозі досвіди – оце щойно буде навчання, сперте на праці <...> [Яків Мацюк: 64].

Метод праці. Це по суті осібна проблема, яку слід осібно обговорювати, й тому лиш загально доторкнемося цієї справи. Годі обмежуватися до одної якоїсь методи й її визнати «єдиноспасаємою». Навпаки, треба кожному вчителеві оставити широку автономію у виборі методи такої, яка б найкраще відповідала його індивідуальній вдачі й нахилам, бо вчить і виховує не метода, а індивідуальність учителя [Ярослав Біленький: 12].

Вчення в новочасній школі, це не тільки праця втривалювання, але також дослідження й відкривання, це праця зближена до тої, що її стрічаємо звичайно в практичному житті [Григорій Терлецький: 102].

Дати поміч повинен учитель при завданнях найтяжчих, заплутаних, а не при легких, що їх кожний і так розв'яже <...> [Микола Пушкар: 96].

Наука хемії, фізики, природи не залишить ніяких слідів, коли вона буде обмежуватися до виучування знаків, правил, класів, сімейств. Учні мусять бачити все перед

собою, оглянути, спробувати, обсервувати, наприклад, сполуки квасів і їх дію, бо інакше користь з тої науки буде майже ніяка. Експерименти учні повинні робити самі по черзі під проводом учителя, і тоді буде цікавіше [Яким Ярема: 116].

Вона (виховна частина) залежна в значній мірі від матеріялу, який учитель підбере, від способу, як цей матеріял подається, себто від педагогічної зручності вчителя та відповідної пори й настрою, коли їх подається [Августин Домбровський: 32].

Всяка раціональна наука мусить ступати по дорозі природного розвитку душі людини. Психічне життя починається від найпростіших явищ, тобто від вражень, які відтак упорядковуються в душі і перетворюються на вищі елементи та комплекси – поняття і судження. Душа поступає від конкретного до абстрактного світу, від дійсних, наочних появ до невидимих законів, від пасивного сприймання до самостійного творення. Наука мусить наслідувати цей процес, коли хоче мати успіх [Яким Ярема: 116].

Індуктивний метод має для утворення здібностей найбільше едукативне значення. Тут душа учня робиться діяльною і сама присвоює собі те, що в готовій формі подає їй дедукція. Учитель має подавати учневі елементи, з яких він творить собі правила. А закони і правила, набуті самостійним думанням, стають тривкою власністю учня. Правила, подані в готовій формі, забуваються так само скоро, як ми їх набули [Яким Ярема: 116].

Можна з успіхом використати замість методи індуктивної дедуктивну методу. Завдаємо тоді дітям у

відмінковим порядку серію питань, а учні на підставі своїх відповідей складають оповідання, що їх найбільше цікавить (Такою методикою користувався і проф. д-р Огієнко в своїй Початковій граматиці з української літературної мови) [Г. Здріль: 36].

Одна і друга метода (*індуктивна і дедуктивна*) буде корисна, оскільки використовуємо в них актуальні зацікавлення дітей [Г. Здріль: 36].

Асиміляцією зовемо спосіб відтворювання цілості на основі тільки кількох асоціонованих зображень [Денис Петрів: 82].

Під асоціацією розуміємо нав'язання нового зображення зі зображенням передше набутиим [Денис Петрів: 82].

Якщо вчитель не потрафить викликати в дітей самостійних думок, научного матеріалу, вони ніколи не зрозуміють і ніколи його собі не засвоять [Василь Бень: 5].

До введення нових метод навчання не треба перебудовувати ані шкільних підручників, ані не треба якихось надзвичайних матеріальних засобів [І. Лобай: 55].

Засоби до того (навчання) можуть бути дуже різноманітні. Учитель добирає і стосує їх залежно від рівня умового розвитку дітей [Загадки при навчанні письма: 35].

Средства, що ведуть до досягнення цілі суть:

- 1) Мова учителя і ученика.
- 2) Наука читання а яко средства читанка.

3) Вправи мови, що обнимають стилістичні, ортографічні і граматичні вправи [Теодор Біленький: 10].

Від середовища, в якому знаходяться дім і школа, залежить і якість дидактичного матеріалу [Денис Петрів: 82].

Діти вже з природи залюбки оглядають образки, а особливо такі, що зображують предмети добре їм знамі; про ті предмети, що про події, зафіксовані на образках, діти радо розказують та й самі з охотою беруться малювати власні образки [Іван Михайловський: 66].

Готового шаблону, який можна би було приноворити однаково добре все й усюди, немає та й не може бути. Є тільки загальні позитивні вказівки, які подано на вступі (програми), та й декілька негативних, вибраних отак навгад [Ярослав Кузьмів: 47].

Предмети, що їх обсервують учні, не є ціллю навчання, тільки засобом добути знання [Володимир Безушко: 4].

Українська молодь повинна вчитися й виховуватися у своїй рідній українській мові [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Українська мова, починаючи від установ дошкільного виховання до 4-го року в початковій школі включно, є осереднім предметом навчання й виховання, від 5-го року науки в початковій школі цим осереднім предметом стають усі предмети українознавства: література, історія, географія та народне мистецтво

[Резолюція і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Ми самі загірюємо прегарні і великі скарби нашої мови тим, що вдоволяємося вже, коли дитина оповість точно з книжки і знає, яка є з цього наука [Іванна Петрів: 90].

Рідної мови дитини, рідної мови її батьків, рідної мови соціального середовища, з якого вона вийшла, до якого вона біологічно й психологічно належить та яке має повне право жадати від школи задоволення його освітніх і виховничих потреб [Іван Ющишин: 114].

Хотіти когось навчати чужої мови, заки опанує свою рідну мову, то це так само, якби батько вчив свого сина їздити на коні, заки він навчиться ходити [Іван Герасимович: 25].

Вислід науки залежить виключно від сдучача (радіо), чи він дійсно хоче вчитися, бо ж ніхто над нбим не простягає контролі, ані не перепитує заданої лекції <...>. Весь успіх залежить виключно від доброї волі слухача, чи він витревало слухати буде цілого циклю викладів, чи буде собі дещо нотувати, чи взагалі схоче даним предметом викладу цікавитися [Іван Чепіга: 109].

Треба впоїти в неї (дитині) переконання, що кожна людська праця важка й корисна, що тільки рівномірна сума всіх ділянок людської праці складається на цілість здорового національного господарства [Іван Ющишин: 114].

Сьогодні директивою для вчителя, як і для матеріялу навчання, стає все більше суб'єктивна духова праця учня. Коли з його боку не має зацікавлень, що впливають з його в н у т р і ш н і х потреб і ведуть до зусилля, то немає й виховання [Григорій Терлецький: 102]

Не знати, які підходи видумувати, як не осолоджувати саму працю, скільки не назносити образів та інших посібників, скільки не вишукувати різних виховних моментів – усе дарма. Навчання таки не буде виховне [Григорій Терлецький: 102].

Порядок (праці) передбачених тут (в плані на день) чинностей не є головним чинником; від нього самого не залежать успіхи праці. Можна свobodно порядок у тому пляні міняти; першу частину можна поставити як останню, а останню на місце першої. Але треба пам'ятати, щоби кожна з них була основою чергової, а головню розбуджувала зацікавлення дітей [Денис Петрів: 85].

Праця одиниці є підоймою збірною життя Денис [Коренець: 42].

Невеликими засобами можна би на основі цього пляну, відповідно скороченого і упрощеного, вести жіночі рільничі курси, бо шкільна влада минає в їх організації широку свободу і без зайвих формальностей дає дозвіл на їх основання і ведення. Їх пляни повинні бути приноврені до регіональних вимог. Вони мають образувати не лише нарибок, що входить в звання, але також дошколювати вже фахово працюючих, особливо в напрямі образування спеціалістів потрібних в даній околиці. Такі курси можуть принести великий хосен для нашого села, тож слід би їх засновувати з тим, що

ініціатива повинна вийти з долу, від людей добре ознайомих з можливостями і потребами даного району. Курси можна обирати протягом цілого року, в різних порах [Денис Коренець: 42].

Простір, повітря, сонце – це найкраще оточення для дитини, а всі з'явища природи й переживання серед цієї природи, - це найкращий конкрет і вчитель <...> [Іванна Петрів: 71].

Ні, вони (підручники – уточнення наше) мають показати людину в її творчому змаганні й у зв'язку з однородним змаганням всього культурного світу. А результатом цього вікового змагання це сьогоднішня культура і сьогоднішнє життя української нації і всього світу [Ярослав Біленький: 12].

І люди, і звірята, і навіть мертві речі можуть бути для нас найліпшими вчителями, коли тільки вміємо добре обсервувати та думати [Григорій Терлецький: 102].

Навчання віршів вимагає відповідної поведінки вчителя, не раз жестикуляції, міміки, захоплення, використання відповідної хвилі, коли діти переживають, передумують, оцінюють а властиво інтуїційно відчують вартість і красу твору [Іванна Петрів: 72].

Шахівниця пляну праці може довільно мінятися й сама вартість праці не зменшиться [Денис Петрів: 85].

Загадки в перших днях навчання чи взагалі в тому часі, коли діти ще не вміють писати, треба зв'язувати з розмовами. Вони мають дітей розцікавити, дати при тім їм нагоду розвивати думання. Можна їх теж

використати, щоб зв'язати в одно різні роди занять чи щоб увести врізномоднення [Загадки при навчанні письма: 35].

Один з таких засобів, що попирають розвиток думання в дітей, це загадки [Загадки при навчанні письма: 35].

Ребусами називаємо загадки, зложені у більшості з образків. Одначе дуже часто чергуються в них також і звичайні слова, склади слів чи тільки частини або навіть і поодинокі букви, нотні знаки, цифри й т.п. [Іван Михайловський: 66].

Ребуси повинні бути своєрідні, щоб так своїм змістом, як і зовнішнім виглядом (ілюстраціями) відзеркалювали найближче доквілля дитини. Їх ілюстраційні елементи повинні бути якнайпростіші, а рисувати їх треба звичайним дитячим примітивом, щоб і діти могли їх собі відрисувати опісля без зайвого зусилля [Іван Михайловський: 66].

Добирати для дітей ребуси треба тільки такі, що відповідали б їхньому умовому розвиткові, тобто не переростали їхніх умових здібностей [Іван Михайловський: 66].

Діти залюбки займаються розв'язуванням усяких загадок, шарад, акростихів, перехресниць і т.п. [Іван Михайловський: 66].

Допущення учнів до виміни думок при завданні домашніх письменних праць має велике значення для самого вчителя, бо допомагає йому зорієнтуватись, котрі

завдання відповідні, а котрі не відповідні й чужі для психіки даного віку [Дмитро Козій: 40].

Моста (між зацікавленням і домашнім завданням) можна буде перектнути, коли залишимо досить часу на завдання, щоб учень міг познайомитися з темою, докладно прочитати її, а головню – повторити її своїми словами [Дмитро Козій: 40].

Подавати науку в якнайприступнійшій формі, а науку зробити милою і приємною [Денис Петрів: 82].

Систематичне навчання залюбки послугується формою не індивідуального, тільки спільного випрацювання одної групи або й цілої класи [Ярослав Кузьмів: 49].

Учитель і його форми навчання творять обставини, що достарчають ученикові матеріалу, які заставляють його до ужиття певного зусилля в цілі побороення труднощів розв'язки даного йому питання [Денис Петрів: 82].

Якщо ціле товариство, приявне на лекції, є в поведінці щире, то в жартівливій формі вискажує своє невдоволення, або з чесности, в душах не годування і сміх, на устах вдоволення, подяка за солідну підготовку лекції і признання великого педагогічного й методичного хисту [Денис Петрів: 87].

Форма г е в р е с т и ч н а <...> служить головню до вироблення у дітей самостійности. Належить добирати як найбільше питань, що жадають від ученика зусилля в цілі доброї розв'язки поставленого йому питання. Це зусилля зростає в міру зросту духових сил ученика і є

найгарнішим виложником доброго навчання [Денис Петрів: 82].

Перша важна засада при веденню курсів – це велика терпеливість, виrozumілість, послідовність і видержаність до кінця. Не вільно зразити неграмотних у їхній вірі, що вони стануть грамотні. І тому такі курси складати з кількох осіб. Особи на одному курсі повинні бути близькі собі віком, походженням, а навіть полом. Тому всяка інтелігентна одиниця на селі може два-три рази в тиждень запросити до себе в хату три, чотири, найвище десять осіб. Один бере саму доростаючу молодь у віці від 14-20, другий парубків, дівчат у віці 20-25, третій мушин, жінок у віці 26-40 літ, а ще инший старші особи поверх 40 літ. Не вказано на одному курсі лучити хлопчика 14-літнього і напр. 50-літнього газду. Цей останній буде рішучо вязатися в присутности хлопчика або молодої дівчинки. Так само щоб провiрити точно, хто з учасників курсу вже вмів колись читати й писати, а потім тільки забув. Таких треба відділити від цих, що не побирали ніколи науки читання й письма. Бо ті, що вже давніше вчилися, швидше користають з науки й прибивають охоту до науки у тих, котрі поволіще поступають наперед. Усякі инші ради й вказівки найдуть ті, що хочуть вести такі курси, у названих у горі книжках і брошурках [Михайло Галушинський: 20].

Перероблене нового материялу виступає при кожній науці, бож се основна часть [Теодор Біленький: 11].

Третий і четвертий степен с.е. получене, асоціяция і зібране відкидають там, де ще не можна на підставі пізнаного материялу вивести загальних правил, правд і понять. Нераз можна рівночасно з подаванем нового

материялу получить два следующие степени и тогда [Теодор Біленький: 11].

Вартість навчання на природньому підлозжі є така велика, подорожі самі собою дають таку гарну освіту, що повстають навіть рухомі подорожуючі школи. Тому теорія, хочаби заступити правдиву подорож прогульками, всебічно їх освіттила й навчила нас визнавати їх за найкращий засіб навчання. Тільки ж одна біда – теорія не рахується з системою нашого шкільництва <...>. Теорія бачить мене на лекції в даному середовищі, але ніколи не журиться тим, як і коли я там дістався й коли та як верну [Яків Мацюк: 64].

Прогульки, це прекрасна річ, але при доцільній організації й системі школи, що керувалася б осередками зацікавлень, а не залізними поділами годин та предметами [Яків Мацюк: 64].

Найкращі досвіди можна переводити на прогуляках. Тому прогульки мають велике значення в усіх процесах виховання та навчання [Іван Ющин: 113].

Прогульки поза шкільне обійстя, поза село дає дитині розуміння віддалення, простору; дитина пізнає дороги, села, поля, ліс, нерівності землі, потоки, ріки, їхні джерела, притоки і т.п. На прогульці пізнають діти звірята й рослини, а все це тільки з вигляду й назви, бо на цьому степені навчання не можемо заходити в наукові розсліди [Іванна П<етрів>: 71]

Кожну нагоду до прогульки треба використати аж до кінця, а тоді насправду зв'яжемо школу з життям [Іванна П<етрів>: 71].

На кожній прогульці можна получити навчання географії, природи, мови, рахунків, геометрії, історії так, що розклад зайнять, призначений на даний день, може бути вповні захований, тільки лекції не будуть відбуватися втертою, штучною системою з книжкою в руці й розказом читай дальше чи напиши відси-доти. Лекція одного предмету не буде відірвана від лекції другого предмету, не буде цього насильства над дітьми, яким ми змушували їх до переходу з одної крайності в другу. Лекції на прогульці лучаться вже зі собою спільним тереном, усе, що вони пізнають, що називають, про що говорять, що обчисляють, відноситься до цього місця, є в цій хвилі конче потрібне [Іванна П<етрів>: 71].

Учитель, вибираючи дороги, якими має подати таку чи іншу відомість, мусить мати на увазі психічний стан своєї класи, її розвій умовий та інтелектуальний [Іванна П<етрів>: 69].

Вчителеві трудно опанувати велику громаду дітей серед простору (на екскурсії), де кожна дрібничка, кожний камінчик, кожний повів вітру відриває від пляну лекції й зацікавлення чим іншим [Іванна П<етрів>: 71].

Ціль прогульки може бути різна. Прогулька для науки, наприклад, природи, географії чи історії має на цілі поставити дитину перед конкретом у природному середовищі, віч-на віч із життям. Прогулька для самої прогульки, забави чи розваги має на меті достарчити дитині приємних переживань, навчити користати з повітря, сонця й води, навчити товариської поведінки, свобідного співжиття, а також дати спроможність учителеві пізнати дитину на свободі, без шкільного вимушення й штучности.

Не можна сказати, що така прогулька не має також і навчальної цілі, бо саме тоді вчиться дитина свobodно висловлюватися, збагачує свій словник і т.п. [Іванна П<етрів>: 71].

Терен прогульки мусить бути вчителеві добре знайомий, раз тому, щоби не тратити часу на пошукування потрібних з'явищ, чи форм, а друге, щоби не наразити дітей на небезпеку й велике змучення [Іванна П<етрів>: 71].

Перед прогулькою мусить учитель: 1) Поставити собі ясну ціль, чого хоче навчити; 2) Заздалегідь оглянути терен, оглянути на місці всі форми, які там виступають, на котрі треба звернути увагу скорше, а на котрі пізніше, щоби не витворити хаосу або не дати хибних розумінь; 3) Приготовити всі допомоги, які будуть до даної лекції потрібні, наприклад, компас, годинник, метр, палики, прапорці, рисовники, олівці; 4) Шатро, бо навіть харч, якщо прогулька має тривати довше, й заповісти дітям, у що мають одягнутися; 5) Означити час і місце збору; 6) Перед виходом у дорогу перевірити чи все в порядку [Іванна П<етрів>: 71].

Влаштуємо прогульки хоча би тільки тому, щоби навчити дитину дивитися на світ, завважувати з'явища природи, любити й цінити її твори [Іванна П<етрів>: 71].

Щоби відповісти вимогам доброї прогульки, якої вимагає від нас предмет навчання, обов'язаний учитель панувати над відомостями, зв'язаними з явищами, які в окруженні виступають [Денис Петрів: 81].

Кожна шкільна прогулька є органічно складовою частиною виховного і навчального пляну. Тому кожна шкільна прогулька повинна мати якісь конкретні виховні вальори та навчальні завдання [Іван Ющишин: 113].

На прогульці повинен учень користуватися повною свободою, обмеженою, розуміється, однаковими цілями й завданнями шкільної спільноти та педагогічно-виховної дисципліни. Тут мусить бути широке поле до самостійного підглядування з'явищ природи, до логічної синтези ініціативи <...>. На прогульці передо всім повинен учень розвиватися самостійно фізично й інтелектуально [Іван Ющишин: 113].

З кожної шкільної прогульки повинен учень винести одну найбільшу духово-виховну цінність – любов до рідної землі, до рідного краю, до рідного народу. Треба полюбити рідний край і нарід активною любов'ю в минулому, теперішньому та майбутньому. З цієї активної любови має виростати постава учня в майбутньому до рідного народу, до рідного краю [Іван Ющишин: 113].

Під голим небом, лекція географії повинна відбуватися дуже часто, але таких лекцій я не визнаю прогульками - як дехто хоче, - але ідентифікую їх радше з лекціями в робітні. Це лябораторія під голим небом, серед природи [Яків Мацюк: 64].

Будова (лекції) відповідає всім вимогам педагогіки і методичних правил. Тільки – вона дише мертвеччиною. Нема в ній ідеї виховання, вишколення основних елементів у душі – самозаховання свого існування. - Існування це боротьба – хто бореться, цей існує [Денис Петрів: 81].

Кожна лекція вимагає головно завважування виступаючих явищ, практичного з'ясування їх причин і їх - приноровлення до обставин, серед яких вони виступають. Велику вагу покладено на практичну користь, яку має людина з природи [Денис Петрів: 81].

Мета, до якої змагаємо навчанням, і середовище, серед якого це відбувається, піддає нам методу навчання, і засоби. Воно впливає також на вигляд і будову лекції [Денис Петрів: 81].

Інакше виглядає лекція в клясі, а інакше лекція на прогульці, хоча би все була та сама тема [Денис Петрів: 81].

Якщо лекція є методичною одиницею, в якій учимо про щось таке, чого учні ще не знають, то вона складається з таких елементів: I. Н а в'я з у в а н н я (зацікавлення). II. Н а в ч а н н я: а) з'ясування конкретного матеріялу, б) завважування, зрозуміння, опрацювання. III. В и к о р и с т а н н я. В клясі першу частину лекції, н а в'я з у в а н н я, творить сам учитель. Також і першу фразу другої частини лекції виповняє учитель. Учням оставляється з а в в а ж у в а н н я, з р о з у м і н н я і третя частина лекції – в и к о р и с т а н н я [Денис Петрів: 81].

Кандидати учительські і учителі виучують ся з дидактики, що одна лекция, як єї подає Ціллер на підставі Гербарта, повинна складати ся з пяти частий, а се: 1) з подання цілі і приготованя (знаного загально учителям під назвою навязаня), 2) подання нового материялу, 3) полученя, 4) зібраня, 5) застосованя і вправи. Ся теория оперта, що правда, на правилах психольогії і належалоб єї ввести в практику. Наколиб ми однак хотіли правил сих

придержувати ся при кожній лекції і науку вести після сих п'яти степенів без розбору, о скільки можна або потреба, то ми стали би ся бездушними наслідниками, що на жаль нераз діє ся і веде лишень до шаблянового веденя лекції. Поданє ціли і приготованя [Теодор Біленький: 11].

Першим бажанем для педагогів, особливо українських, є, щоби лекції воєнної карности, під якою живе майже ціле наше молоде покоління, від 18. року життя починаючи в гору, не пішли для нашої суспільности на марне. Желізна рука військової дисципліни виконує желізні характери, а ті по скінченю війни, можуть мати вельми благородний вплив на виробленє почутя обовязковости, точности, ретельности, громадянської єдности і панованя над собою та на усуванє самолюбства. Будуть се педагоги, що житевої мудрости учать ся серед невисказаних воєнних трудів і терпінь і що на собі пізнають високу вартість переваги моральної сили над тілесними немочами. Словом і приміром будуть вони навчати свої діти, свояків і ровесників, підпорядковувати тіло духови, а нашим обовязком є, йти їм вже тепер на зустріч, ведучи молодіж в такій карности, щоби між єї переконаннями, а переконаннями їх братів і батьків, що повернуть з боєвої лінії, не було дисгармонії ані непорозуміння [Остап Макарушка: 59].

Лекції української мови стаються кузнею, де формується світ ідей і чуття молоді її світогляд і активний стосунок до життя <...> [Ярослав Біленький: 12].

Не зразкова чи там показова лекція є нашою ціллю, але саме плекання цих переживань, що дають діточій спільноті хвилини духових розкошів [Іванна Петрів: 72].

Її (першої лекції) завдання зводяться до того, щоб добути з читаного тексту ті чи інші п о о д и н о к і відомості. Учні можуть читати текст, щоб висловити: а) незнані слова, б) синоніми, в) порівняння, г) описи, розмови, д) потрібний матеріал до граматичних вправ, е) правописних вправ, є) зложити плян, ж) схопити провідну думку, з) найти матеріал до розв'язки якогось питання тощо [Ярослав Кузьмів: 50].

Усе тут (*на лекції*) залежить від інтуїційного реагування вчителя на хід думок дітей та реагування дітей на методично-навчальні заходи вчителя [Денис Петрів: 85].

Не можна триматися сліпо й невільничо якоїсь одної схеми чи зразку. Форму лекції повинні піддавати обставини, ступень розвитку дітей, середовище – а вкінці якість матеріалу навчання [Денис Петрів: 85].

Лекція повинна бути тільки одним звеном у цілому ряді звен одного питання. Від якості звена залежить також підхід і поставлення цілого навчання [Денис Петрів: 85].

Вона (лекція), якщо її перевели б два вчителі незалежно в двох різних клясах, могла б зовсім інакше виглядати; можливо, що й інші діти інакше на неї реагували б [Денис Петрів: 85]

Д и д а к т и ч н о - м е т о д и ч н і в к а з і в к и д л я в ч и т е л і в (з проблем економічного навчання учнів) були б такі: 1) повчити своїх учнів про економічні методи праці; 2) переробляти матеріал у школі найбільше зрозуміло й доступно; 3) не завдавати забагато і все відповідно до скількості завданого з інших предметів; 4) давати методичні вказівки до розв'язання тяжчих

завдань, пробуючи вже на годині в часі завдання з найслабшими учнями, чи ту працю виконають; 5) улагоджувати години вивчення лекцій під проводом; 6) старатися усталити (бодай приблизно) тип пам'яти й зображування учнів, їх нахили й зацікавлення, якість уваги, її скупчення і тривалість того скупчення [Микола Пушкар: 96].

Користи <...> збирання усної творчості народу при допомозі учнів немаловажні. Їх багато.

1) Дитина пізнає легко й природним способом скарби духової культури свого села чи міста, зацікавиться ними й почне їх цінити й шанувати.

2) Пізнає докладніше мову свого середовища, звичаї, обичаї, дійде легко до розуміння говору, а там і літературної мови.

3) Відновиться (до деякої міри) усну творчість чи там любов до неї. В наслідку та любов переходить із роду в рід.

4) При питанні, хто склав те все, дитина пізнає, що то є твір, писаний знаною одиницею – поетом, а що таке словесний твір.

5) При збиранні й евентуальному обговорюванні усної творчості діти звернуть увагу на красу творів і розширять свій кругозір змістом того, що пізнають; зачнуть порівнювати, допитуватися, як із тим деінде, дехто з них може зажадати книжки про усну словесність.

6) Діти, а далі й старші, почнуть краще співати, викидаючи безвартні новомодні пісеньки і вертаючи до своїх рідних (як вертають поволі до рідних танців).

7) Любов до рідної пісні, мови й звичаїв заповнить трохи духову порожнечу й матеріалізм села, що звичайно доводить до нерозуміння годящої забави, товариського пожиття, а навіть організаційного життя [Микола Пушкар: 95].

Дуже часто трудно використати матеріал навчання мови до навчання рахунків. У тих випадках треба лучити в одну цілість тільки деякі групи шкільних занять із тим самим осередком, а інші групи з іншими осередками. Але обі групи мусять себе доповнювати й творити цілість [Денис Петрів: 85].

Ідея кооперації, свобода дитини, самостійна праця і пошанування індивідуальності учня – це ті головні основи, на яких спирається дальтонська метода [І. Лобай: 55].

Синтетичне навчання не є методою – в вужчому значінні слова; це скоріше спосіб організації зайнять. В межах цієї організації зайнять можна використати різні методи навчання й виховання, <...> синтетичне навчання охоплює не тільки саме навчання, але також, і то в першу чергу, виховання в найширшому розумінні [Ярослав Кузьмів: 49].

При синтетичному навчанні вибрана тема становить вісь, коло котрої групуються в природний спосіб відомості з різних предметів і вмілостей [Ярослав Кузьмів: 49].

Синтетичне навчання в своїй суті ґрунтується на тому, що воно охоплює хоча й зложені явища життя, та все ж таки психологічно прості й близькі психіці дитини і тому саме їй доступні та легкі [Ярослав Кузьмів: 49].

Засада гнучкості програмів, що впливає з психологічних і природно-соціальних передпоширок, розбуджує й розвиває в дитині найважливішу духову спонуку до науки й освіти – з а ц і к а в л е н н я. Є воно

тим духовим чинником, що будить активне й незалежне відношення учня до науки [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Настрій (учня) залежить від заінтересовання дітей до даного предмету чи якого-небудь знання. Заінтересовання є тісно зв'язане з віком дітей і психічним розвоєм. Викликати відповідний настрій, значить природне заінтересовання дітей звернути на цей предмет, яким бажаємо дітей займити [Денис Петрів: 82].

Оцінити вартість тієї чи іншої теми з погляду психології дитячого чи молодечого віку можна тільки тоді, коли зробимо учнів активними співучасниками завдання, що й матиме немаловажний вплив на відношення учнів до предметів навчання. У практиці ця вимога мусить – видима річ - зустрінутися з різними труднощами, але це в ніякому разі не звільняє від обов'язку серйозно потрактувати її [Дмитро Козій: 40].

Якщо діти приписаний матеріал опанували зі зрозумінням, будьмо спокійні. Це найкращий показчик, що наша метода добра. Якщо буде інакше, будьмо приготовані на слухний закид, - що наша метода невідповідна [Василь Бень: 5].

Найпізніше до кінця місяця учень повинен усі теми обробити і віддати, але чи захоче він працювати над кожною темою одним тягом, чи кожного дня потрохи над кожною – це його справа [Денис Лукіянович: 56].

Щоб перевірити, чи діти засвоїли собі перероблені слова та їх правопис, треба від часу до часу давати писання

зо слуху. Учитель мусить так дібрати матеріал до цього писання, щоб він впливав із теми, свіжо опрацьованої на лекції мови та мав слова, потрібні до правописної вправи [Іванна Петрів: 70].

Не раз деякі правописні питання забруднені для цієї класи: тоді не розглядаємо їх, тільки вписуємо в табелю, порівнюючи в словах ті елементи, що саме справляють трудність. Ці слова дитина опановує спершу зорovo й пам'ятево <...> [Іванна Петрів: 70].

Не учитель розвиває духа мученика, а зусилля самого ученика є тим елементом творчим і будуючим [Денис Петрів: 82].

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Виховання – це планове, всестороннє, гармонійне розвинення й формування духовних і тілесних сил дитини за допомогою відповідних засобів, стосованих старшим поколінням, щоб людина в своєму пізнішому житті могла вільно й самостійно сповняти свої життєві обов'язки супроти Бога, ближніх і самої себе [Юліан Дзерович: 27].

Виховання – це не ремесло, це мистецтво [Юліан Дзерович: 27].

Виховання – це найуспішніший засіб піднести нарід з упадку [Петро Біланюк: 8].

Виховання – це не ремесло, це мистецтво [Юліан Дзерович: 27].

Ціллю виховання – є ціла людина, себто всі її фізичні і умові сили [Юліан Дзерович: 27].

Чоловік, що його взранні життя не виховувано, і який сам собі не усвідомив, в чому лежить правдива сила і гідність людини, остане на ціле життя сирим, некультурним матеріалом [Петро Біланюк: 9].

Чоловік, точніше, його характер, не є витвором лишень того, що прочитав, тільки того, що довершив ділом [Петро Біланюк: 9].

Школа отже мусить не тільки при звичаїти його (учня) до книжки, часопису чи журналу, але - що більше – мусить навчити його читати, чи – скажімо виразніше –

вивчати увесь зміст книжки, часопису чи журналу [Антін Княжинський: 39].

Признаючи в цілості виховання молодого покоління велику вагу доцільному плеканню характерів, висловлюється (*конгрес*), що виховна практика повинна подбати про визначення тих поодиноких рис особовости, бо їх розвиток є побаженим з оглядів національних, загальнокультурних і суспільних [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Виховання української молоді в спортивних організаціях із лицарсько-боєвим наставленням повинно бути короною повного фізичного виховання [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Право на національне виховання – це самозрозуміла життєва необхідність для розвитку нації. Здійснювати його може тільки рідна виховна установа з рідним виховником [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Метою національного виховання української молоді є всебічна підготовка її до здійснення найвищого ідеалу нації, до чинної творчої участі в розбудові рідної духової й матеріальної культури, а через неї до участі у вселюдській культурі [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Основним завданням українознавства в школі – створити для молоді підставу всесторонно пізнати й глибоко засвоїти собі свою рідну українську культуру [Мирослав Семчишин: 101].

Будучи синтезою кількох научних дисциплін, українознавство має завдання навчити молодь таких близьких і дорогих її серцю речей, як рідної мови, рідного письменства, рідної історії і землезнавства. І ці дидактичні цілі українознавства випливають з природних потреб школи та дозволяють їй сповнити її основне призначення: засвоїти молоді основи рідної культури [Мирослав Семчишин: 101].

Виховання починає від почувань і пождань, воно їх розвиває, освідомлює й управляє, а через це щойно пособляє розвиткові пізнання та закріплює й устійняє чисте відання [Василь Левицький: 53].

Коли виховуємо дитину, то мусимо добре собі здавати справу з того пощо її виховуємо, що саме хочемо в дитині виплекати, заціпити, з чого треба вистерігатися. Інакше: мусимо знати найважніші завдання, що їх хочемо осягнути при помочі виховання [Петро Біланюк: 8].

Друге завдання виховання: виробляти в дітей сильні характери [Петро Біланюк: 8].

Тяжко зустріти батька, щоб читав щось про виховання дітей, як з дитиною обходитися, як треба поступати, щоби дитина була мила Богу і людям і цілому народові.<...> Яке дерево – такий овоч, які люде – такі будуть і їх діти. Як дичці не заціплено добрих соків, то вона не видасть добрих овочів, хочби ми й як цього бажали; як людини не виховувано, не вщіплено змалку сильного характеру, то й не буде нікому з неї потіхи [Петро Біланюк: 8].

Виховувати значить давати дітям добрі приклади до наслідування і таким робом вщиплювати в них добрі звички, будувати в душах дітей основи сильного характеру, призвичаювати дітей жити громадським життям і будити свідомість приналежності до одного великого українського народу і що той нарід має багато даних на те, щоби збагатити вселюдську культуру своїм українським, наскрізь оригінальним кладом [Петро Біланюк: 8].

Виховник добре тямить, що йому ніяк не вдасться вложити в дитину те, до того в неї навіть завдатків немає. Він має на оці тільки ті здібності, що їх дитина зі собою на світ принесла, що їй уже вроджені. Зате він знає, що його перше й основне завдання – допомогти розвинутися як найкраще тим вродженим здібностям. І про ще одну річ він добре тямить, а саме про те, що ті вроджені здібності ніяк не дадуться розвинути до якихсь великанських розмірів, до ангельської досконалості, тільки до певної границі, яку сам Бог нам смертним назначив, і поза яку перейти не сила, хочби незнати яких старань докладав і незнати які гроші платив [Петро Біланюк: 8].

А як така дитина не найде в життю нікого, хто оживив би ті добрі завдатки, то й виросте на людину, немилу ні Богу ні людям. Вона так уже й останеться лихою; ось причина чому діти стаються лихими, або, як кажуть, невихованими, чи навіть зле вихованими. Не було кому плекати добрі завдатки, давати добрі приміри, направляти вже змалку на добру дорогу <...> [Петро Біланюк: 8].

Виховання – це планове, всестороннє, гармонійне розбивання й образування духових і тілесних сил дитини за допомогою відповідних засобів, стосованих старшим

поколінням, щоб людина в своєму пізнішому житті могла вільно й самостійно сповняти свої життєві обов'язки... [Юліан Дзерович: 27].

Цілю виховання – з чим погоджуються всі педагоги – є ціла людина, цебто всі її фізичні й умові сили. Отже не сама «годівля раси», ані не саме освічування ума, але вся людина, а головно її етичний (моральний) характер. Плеканням фізичних сил людини займається наука гігієни, її інтелектом займається наука в ширшому або вужчому значенні, то моральною вартістю займається наука, виховання [Юліан Дзерович: 27].

Виховуймо молоде покоління в душі правдиво народнім, виховуймо рівно і сильно і радьмо як найчастійше о тім, щоб вихованє наше принесло добрі плоди та щоб грядущі народні заступи були так сильні і тісно злучені, де-би ніяка зрада, ні один народний порок не міг перетиснути ся, щоб ми поправді пишали ся міліонами нашого народу, ми, сини і доньки сердечної України. <...> [Марія Домбровська: 28].

Молодь повинна виробити в собі пошану для індивідуальної й збірної праці цілого людства і його культурних досягнень та почуття обов'язку перед ним, оперте на міцно розвинених гуманітарних почуттях [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Одне з основних завдань виховання – це зробити, щоб громади людей уміли згідно працювати для спільного добра загалу [Денис Петрів: 80].

Якщо хочемо мати виховану людину, то попри навчання, або виколювання психомоторичних диспозицій та інтелекту, мусимо впливати також на почування [Денис Петрів: 84].

Виховання це безупинне реалізування культурних вартостей у молодих одиниць, щоб вони були не тільки сприймачами, але і в майбутньому творцями більше вдосконалених, а то й нових культурних вартостей [Ярослав Кузьмів: 48].

Національне виховання має бути отим сумлінням, яке весь час будить утримує національну свідомість і підкладає за кожний раз зеркало, в якому ми можемо читати: хто ми і що ми? [Микола Євшан: 34].

Педагогія виказує, що вихованням можна сформувати душу людини після вподоби виховника, а при найменше надати напрям життю людини [Іванна Петрів: 89].

Дитина хоче бачити своїх батьків найбільшим ідеалом. Щасливі ті батьки, що зуміють заспокоїти душевну тугу своєї дитини, що зуміють стати предметом їхньої духовної любови [Іванна Петрів: 89].

Всі новіші педагогічні напрямки ставлять собі завдання – виховати дитину до життя в суспільності. В цьому процесі три чинники звертають на себе увагу – дитина, життя, суспільність [Ярослав Кузьмів: 49].

И головна нужда, що у нась родичі познати не хотять, що вже водь першої хвилі, водь, колыски, не

тільки о тілесне, але и о моральне виховане дитини дбати потреба [Омелян Партицький: 74].

Тільки треба мати в серці любов до дитини і це чарівне зіллячко, що зветься терпеливістю – а дійдете до всього [Ольга Дучимінська: 33].

Дитину ховати – це камінь глодати – каже народна пословиця.

Вже з пословиці бачимо, що не легка справа виховувати дитину. І це велике завдання природа вложила на вас, матері і батьки, на вас, родичі. Є це завдання, від якого нікому не можна ні не вільно ухилитися, а яке повинно сповнитися з усією точністю і зі зрозумінням великої ваги завдання: виховати будучу людину [Ольга Дучимінська: 33].

Мусимо, отже, перетворити вихованням державотворчої молоді цілу націю, щоби на місце розперезаного хамства в нас витворилося почуття гідності і пошана честі; на місце зрадництва послух державній владі; замість політичної проституції – дисципліна, замість отаманії – підчинення себе авторитетові проводу, замість релігійного сектанства – підлеглість організованій церкві, замість політичного анархізму – координація державним конечностям, замість вибухового містицизму недоцільних чинів – систематична праця над перетворенням себе і суспільства в здисциплінований матеріал до будівництва держави [Василь Пачовський: 76].

Він (учитель) мусить дбати про те, щоб <...> не поширювався між молоддю дилетантизм і поверховність, бо ці риси в людській вдачі дуже небезпечні заразливі в громадянському житті. Вони на майбутнє

погрожують легковаженням навіть усякої солідності, правди й авторитету – а до того школа не повинна допустити! [Мирон Федусевич: 104].

Розвиткова тенденція теперішньої доби домагається від виховників української молоді, щоб розбуджувала й плекала в неї ті психічні диспозиції, які є основою зовнішньої активності людини [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Духове виховання української молоді повинно спиратися на наукових основах індивідуальної та збірної психології українського народу [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Дитину української національності в прилюдній народній школі треба довести до розуміння, що, подібно як і кожний нарід, так і український нарід мав свій державний знак (тризуб), має свою національну барву (жовто-голубу) та національний гімн (Ще не вмерла Україна) [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

В усьому процесі навчання, при всіх предметах науки повинні висуватися на чоло ті вартості середовища, що допомагають дитині засвоювати критерії нового відчування, думання й праці [Іван Ющишин: 114].

З пізнання й засвоєння рідної культури має в душах зродитися любов та виїмкова пошана для всього, що близьке, що рідне, що своє [Мирослав Семчишин: 101].

Так як наше тіло росте тільки до означеної висоти і грубости, поза яку не виросте ані на 1-м висше або грубше,

хоч би й незнати які страви ми споживали, так само й здібності дитини можуть розвинутися тільки до певної межі поза яку вже більше нічого не дасться зробити [Петро Біланюк: 8].

Коли дитина має добрих батьків, а відтак добрих учителів, то під їх проводом дитина буде добра помимо того, що вона має в собі й лихі склонности [Петро Біланюк: 8].

Молодше покоління не тільки носить любов до всього, що надбали старші, але воно має обов'язок збільшити своїм дорібком передану йому спадщину. І горе тому старшому поколінню, якщо воно не мало що передати в спадщині своєму потомству, або не зуміло свою спадщину передати, горе рівнож і потомкам, як вони не зуміють оборонити надбань батьків і їх збільшити новими надбаннями. Тому то кожна суспільність, кожний нарід так дорожить своєю молоддю, виховує її в душі своїх спільних почувань, спільної культури і спільної віри у краще майбутнє [Петро Біланюк: 8].

Усюди до всіх починань треба національної свідомости. Без неї ми немічні, не в силі витримати конкуренції не тільки у національному спорі й визволенні, але й в соціальному облегшенні існування нашого народу [Михайло Галущинський: 21].

Нам потрібна історія, яка звязала би наше покоління з десятками поколінь перед нами і зазначила головні лінії діяльності будучих поколінь. Знайшли ми таку нитку, то тим самим ми віднайшли своє національне обличчя, зеркало, в якому ми можемо приглядатися і пізнавати себе, не боячись зблудити з шляху. В нашій національній храмі

тоді знов загорять світла. <...> І не буде нам здаватися більше, що пишучи перепустки» ми робимо «также» історичну роботу [Микола Євшан: 34].

Кожне правдиве і повне виховання не може не бути національне [Ярослав Кузьмів: 48].

Воспитуюча школа уважає на добро и ущастивлене кожного поодинокого вихованка, она зм'яряє до вскр'їплення и обычаєвого поднесеня ц'їлого наро да; тожь всі учителї и професоры повиннї бути заразомъ и добрыми педагогами, – а того мн'їня сутї вс'ї нын'їшнї педагогичнї писател'ї [Григорій Врецьона: 18].

Індивідуальні прикмети витворюються найкраще в корпоративних гуртках. Тож святим обов'язком кожної розумної школи є пособляти <...> виробленню і плеканню індивідуальних спосібностей у студентських організаціях, особливо в пласті. Пласт чинить науці знамениту прислугу, розвиваючи бистроту змислів, так конечно потрібну для поглядової науки, не згадуючи вже про деякі інші цінності пласту, що служать для ублагороднення молодой душі. Крім цього становить пласт для дитини багате джерело тої життьової радости, до якої дитина має таке ж природне право, як риба до води, і якої вчителі не сміють дитині віднімати [Остап Макарушка: 60].

Людська душа, а тим більше душа дитини, така складна, що її треба добре й основно пізнати, щоб мати на неї вплив і виховати. Добре пізнайте свою дитину, вглибитесь в її невинну душу, шукайте причини непослуху й опору не тільки в самій дитині [Іванна Петрів: 89].

Хто хоче виховати добре своїх дітей, мусить, найперше перевиховати себе [Іванна Петрів: 89].

Отяжілость, осналость и лінивство (такъ тілесне, якъ и умысле) лучають ся часто такожъ межи дітьми и утрудняють діло вихованя [Омелян Партицький: 75].

Тому кожний учитель повинен своїм т р у д о м старатись розбудити пошану у молодіжи не тільки для предмету, але й для праці, а до того ще навязувати науку так займаючо з сучасними потребами по вимогам педагогії і шкільного плану наукового, щоби для «шкільного занятя» розбуджувати і піддержувати безнастанний інтерес! [Др. Остап Макарушка: 59].

Виховане народа мусить вирости з традиції, з культурного стану того народа, мусить корінити ся в характері, привичках народу, инакше се буде даремна трата часу й сил. Нове виховане потребує нових учителів, а сих не може народ виписати собі із-за границі [Олекса Іванчук: 37].

Кожне ремесло, кожне звання має свою певну науку, свої правила, свій термін, бо заки хто стане майстром, мусить термінувати. А дивно, що до цього великого звання виховавців ніхто і не думає приготувлятися, нікому і в голову не приходить, що він може не потрапити дитини ваховати. «Коби не голе і не голодне – якось все решта буде!» – подумаютъ – і добре [Ольга Дучимінська: 33].

Найцінніший скарб кожної нації, – це дітвора, а виховання молоді, – це питання фізичної і моральної тугости народу, це питання його майбутности [Мілена Рудницька: 98].

Відношення поміж учителем та учнем засновується на взаємній довірі, щирості, прив'язанні; воно мусить бути більше приятельське, родинне, дружнє, а не офіційне, суворе [Юрко Богданів: 15].

Всякі почини учителя повинні виходити з одної головної ціли: характеру дитини. Всяка наука і всякі знання, які учитель подає дітям, повинні бути так добрані, щоб причинялися до зросту внутрішньої сили вихованців, до зміцнення їх характерів [Петро Біланюк: 9].

Вимагається від нинішнього нео-фільольога, щоб він був наскрізь модерна людина, бо мусить реагувати на всякі можливі запити з боку молоді не тільки з обсягу духової, але й матеріальної культури [Мирон Федусевич: 104].

Те що ми, Українці, мало прикладаємо ваги до виховання нашого доросту, містить на нас дуже й буде міститися так давно, доки не зрозуміємо, що саме від виховання дітей залежить уся наша будучність, усе наше відродження [Петро Біланюк: 8].

Щож є патріотизм після його вартости? На мою думку, се не геройство, не мучеництво, не слава, се просто обов'язок кожної людини зглядом своєї народности. А коли ж патріотизм є обов'язком, так патріот є... чоловік, що сповняє свій обов'язок зглядом вітчизни і народа [Микола Євшан: 34].

Треба розбудити в дитині свідомість, що вона, працюючи колись, як дорослий громадянин, над піднесенням духової й матеріальної культури свого середовища, рідного краю й народу, вкладає тим самим

скромну, але таку необхідну цеглину в будівлю цінностей своєї державности й цілого людства. Треба розпалити в сільській дитині на рідному її середовищі святий вогонь бажань і переконань, що праця, поступ і спільнотні змагання повинні стати гаслами її майбутнього життя [Іван Юцишин: 114].

Правильне фізичне виховання є одним із основних елементів загального гармонійного виховання [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Протиалкогольне й протинікотинне виховання шкільної молоді є одним із дуже важких засобів для їх духовного, фізичного й етично-морального розвитку <...> [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Змістом виховної праці має бути дійсне оточення дитини; в ньому треба відрізнити: а) найближче оточення з його культурними, господарськими й суспільними потребами (школа, родина, село, околиця); одним словом те все, на що саме звертає увагу регіоналізм; б) народ і держава та їх культура й потреби [Степан Маланюк: 62].

Національне виховання мусить обіймати цілість виховання [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Щоб виповнити його (виховання) конкретним змістом, треба плекати знання рідної духової й матеріальної культури, розвивати ідею української духової й культурної соборности, національної єдности, здійснювати зв'язки з рідним народом, вщиплювати любов

до рідного краю. Виробляти характери, розвивати позитивні громадські чесноти та гін до творчої праці [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Виховувати дитину це те саме, що допомогти дитині розвинути її вроджені здібности до тої межі, яку їй визначила вже сама природа. А чи це не станеться само, без виховування? Ні. Без виховування дитина сама тільки трішки розвинеться, але ніколи не дійде до того, до чого вона моглаби дійти, якби їй розумно і вміло допомагати, себто вміло виховувати. Не господар той, хто зі свого морга може зібрати 15 кіп, а збирає тільки сім чи вісім; своєю невмілістю, незнанням чи недбальством як допомогти рілі, він сам себе ошукує, стає сам ворогом своєї родини. Так само не виховник той, хто при допомозі вмілого виховування може в дитині розвинути її здібности, але з незнання чи недбальства їх не розвиває. Він стає ворогом не тільки власної дитини, але цілого народу, бо іти це майбутні громадяни, це нарід [Петро Біланюк: 8].

Виховувати – значить у деякій мірі те саме, що будувати. Під усяку будову мусимо положити насамперед добрі основи, щоби не захиталася ціла будівля. Так само, коли хочемо мати з дитини потіху, починаємо її виховувати вже змалку [Петро Біланюк: 8].

Розумно й доцільно проведене виховання являється великою силою; при його допомозі можна змінити не тільки людину-одиницю, але й цілий нарід. Тільки не треба його відкладати на «потім», чи переказувати другим, але зачинати вже в родині виховувати дитину від першого таки року її життя [Петро Біланюк: 8].

Виховання не зачинаємо від старших, бо в душі старшої людини тяжче сприймається нове зерно. В душу старшої людини лихі звички й різні нахили тай забобони так уже глибоко успіли запустити коріння, що всяке нове зерно, всяка новість, що її ми хотіли би посіяти в його душі, не знаходять собі так легко місця, як у молодому віці, а хочби і знайшли, так хісна з них великого не буде, бо їх ослабить і затинить те душевне хабаззя, що скорше засіялось мало час розростися в могучі дерева лихих звичок і нахилів [Петро Біланюк: 8].

Старша людина це вже поле, на якому стоять густо могучі дерева, котрі у своїй тіні не дадуть розростися вже ніякій іншій рослині. Самі ми часто робимо вчинки, про які знаємо, що ми не повинні їх робити, а помимо того робимо їх. Скільки ж разів постановляємо собі не повторювати лихих вчинків, скільки разів сповідаємося з них, а помимо всього повторюємо їх, як лише прийде відповідна нагода [Петро Біланюк: 8].

Треба пізнати душу української дитини, бо тільки тоді можна доцільно на неї впливати [Ярослав Кузьмів: 48].

Підготовляючи молоде покоління до творчої праці в житті власного народу, підготовляє його zarazом теж і до творчої співпраці в культурному житті людства [Ярослав Кузьмів: 48].

Сам зміст навчання в окремих предметах дозволить нам визначити на всі місяці зміст виховної праці [Денис Петрів: 84].

Зміст виховання і його тенденції мусять після того відповідати конкретним обставинам національного життя, рахуватися із народньою психикою і її потребами, кристалізувати неначе характер нації та давати напрям її моральному розвитку. І коли ми говоримо про рідну школу, про українське виховання, то повинні собі ясно здавати справу, що в основу всіх інших педагогічних міркувань і цілого педагогічного плану, обчисленого не на роки, а на десятиліття і століття, мусять увійти передовсім і насамперед українська національна ідея, ідея утримання національної волі, українського права як ultimaratio нашої школи і виховання взагалі [Микола Євшан: 34].

Практичну педагогію дѣлить вонъ на три часті: на правлене або ряджене, науку и виховане або карность. Всѣ ти три чинник мусять соглашуватись съ собою и одинъ другого доповняти. Зачнемъ водъ рядження або правлення, котре начинаєсь водъ найнѣжинѣшого вѣку дѣтини, водѣзи колыски [Григорій Врецьона: 18].

Під терміном «культура» треба розуміти не готові вже витворені культурні вартості, але скоріш духовий процес, що саме раз-у-раз проходить на підкладі витворених уже культурних вартостей, таких як: звичаї, мораль, релігія, мистецтво, наука, мова, господарські вартості, література тощо [Ярослав Кузьмів: 48].

Кожде убагороднення молоді душі помагає вчителеві при чинности навчання. Бо хлопчина, що благородно думає, навіть при деяких хибих своєї вдачі чи темпераменту витворить у собі скорше й легше диспозицію для приймавання нових зображень, ніж моральний дикун. У благородної дитини витворюються почування совісности, які її склонюють до сповнювання

шкільних обов'язків, плекання здорової амбіції й чести. Тому-то для підготовки в душах нашої молоді інтелектуального й морального підлога, потрібного для індивідуалізованого навчання, <...> потворити серед нашої молоді гуртки для плекання моральної культури. Приймаючи на увагу нинішній матеріальний і моральний занепад, такі гуртки могли би витворити одиниці великої моральної вартости. Тож <...> утворити гурток, іменно серед старшої молоді, для несення матеріальної помочі біднішим ученикам відвідування хорих, закупка книжок для лектури, а гроші на це здобували би самі ученики зі зисків ученицької щадниці, антикварні, продажі шкільних приборів і «других снідань». Розуміється, що для успішного ведення вичислених агенд мусіли би потворитися окремі гуртки, а кожним гуртком правити мав би обов'язок один з професорів. <...> учитель у н а ш і й гімназії не зможе так довго при навчанні індивідуалізувати, доки не витвориться у нас краща моральна культура. А ту культуру можна при гуртовім навчанні плекати тільки вище згаданими виховними орудниками. Вони витворять у духовім житті кожної молоді одиниці ті моральні моменти, які є в силі прив'язати хлопця до школи, заґріти до науки й не «дати себе викинути» зі школи [Остап Макарушка: 60].

Новітня школа мусить видвинути виховання понад знання. Вона має оформувати людину, приготовляти характери до майбутнього життя. ...цінності характеру можна набути тільки в практичному житті й до цього треба навчання в школі [Іванна Петрів: 91].

На культуру кожної нації складається духовний доробок поколінь, до якого належить релігія, мистецтво і філософія, що творилися на терні якогось краю, де

мешкає дана нація. Український народ в останніх десятиліттях став повновартним, бо може виказатися повним духовим доробком, який становить його питому культуру. Він має свою національну релігію передісторичного та історичного часу, має мистецтво, що проявляє в усіх об'явах, отже мистецтво слова, тобто поезію і красне мистецтво, – мистецтво тонів – отже національну музику, – мистецтво краски і ліній – отже своє національне малярство; мистецтво тіла – отже національне різьбарство; мистецтво гармонійно замкненого простору – отже свою національну архітектуру [Василь Пачовський: 76]

Українець, теоретик, неприємчивий, лінивий а добродушний, м'якої вдачі, під впливом жінки замикається в своїм кружку родиннім, добрий батько, але яко народня одиниця – ледащо! Немає почуття національної гідності і одноцільності і спільного інтересу нації, нездібний до організації серед мира, хиба аж під гук боєвої труби, материял до мріяної анархістичної держави і то не до керми, але на вегетаріянця, на одиницю, що живе з дня на день, жиючи в сфері своїх високих чи низеньких мрій <...> Такий характер українського народу для людства дуже хосенний, бо дає материял животний для загибаючої польської нації, що приносить для людства найвище розвинену ідею політичного націоналізму, – далі дає; материял животний для Росиян, щоби принести людству розвязане економічно аграрних квестій, – але характер такий для Українців яко нації є дуже шкідливий! [Василь Пачовський: 77].

Українська жінка не має почуття національності, тільки почуте свого родинного «кутика» з дітьми; вона старається там притягнути мушину, роблючи з нього

батька родині; з того приводу позбавляє його всякого розмаху до праці в хосен цілого народу, бо се виходить поза круг її «кутика». Українська жінка навіть відводить свого чоловіка від суспільної роботи розважною порадою, що його «загонистість» може пошкодити їм, розуміється: матеріально, бо иньшої користи і вартости не знає, не розуміє і не узнає, хиба що його праця «для народу» така, приносить матеріальну користь її і її родині. Українська жінка зі своєю слимачковою натурою не видержує конкуренції з жінчиною націй сусідних, вона добра, лагідна, тиха, смирна – але не сильна, не перебігла, не пориваюча! Вона добра до виведеня плоду, але нездібна до сотвореня дітей народови; як увійде в подруже з мущиною чужої нації – ту ролю переймає ва себе той мущина і виводить її діти на одиниці чужого народу! [Василь Пачовський: 77].

В сучасній школі всіх родів і ступенів мусить обовязувати найвищий категоричний педагогічний імператив – суспільне виховання молоді! [Іван Ющишин: 115].

На батьках лежить уся відповідальність за те, чи їхня дитина буде знати свою мову, а тим самим любити її і цінити рідну спільноту, чи відсахнеться від них та завдасть їм на старі літа немало горя та сліз [Василь Луців: 57].

Мусять родичі уже вь самихъ початкахъ згодити ся на певни засады вь вихованю и повагу свою взаимно доповнювати, инакше настануть непорозуміня, дитина стратить довірі є и вь конци одно зь, родичівъ, або и обоє, зненавидить. Наука вь нашихъ закладахъ школьнихъ не подає ніякихъ, відомостей о засадахъ домашнього вихованя, проте нехай родичі власнымъ дослідомъ,

читанемъ педагогичнихъ книжокъ и педагогичныхъ газетъ ознакомлять ся зъ тими засадами. Особливо для матерей лектура така конечно потрібна, если – якъ сказавъ одинъ зъ найбільшихъ педагогові – они не хотятъ стати ся лишъ матерями тілесными [Омелян Партицький: 74].

Игра позволяе дитині розвивати сили всесторонно. Якъ кровь при скоршомъ движеню живше и скорше бѣе, такъ и ціле жите духове посредствомъ забавъ прискорюе ся и оживляеь. Поважна праця и весела игра взаимно себе доповняють. Въ играшці найлучше вырабляе ся сильна воля, бо дитина ставить собі певну ціль, котру всіма силами старае ся выповнити. Тожъ игра есть якобы степень до тои идеальной и въ житю неразъ потрібной праці, котру выконуе чоловікъ безъ примусу, єдино зъ доброї власной волі и охоты [Омелян Партицький: 74].

Вспольни забавы впливають благотворно на товарищность, всі бо творять одну подъ острымъ закономъ громаду. Кожде зъ дітей той законъ респектуе и вложени на себе обовязки выповняе. Похвала за оказану зручность, веселый сміхъ дітей при незручномъ выконаню якогось труда суть такожь бодцемъ до розвою силъ и до осягненя ліпшого успіху на будучность. Родичі и вихованці повинни дітямъ подчасъ ихъ забавъ позоставляти якъ найбільше свободы. Вічни упоминаня и інструкці лишъ знеохочають дитину и не дають виробити ся власной волі, той подставі будущего характеру. При свободныхъ забавахъ, где внутренни склонности дітей найлучше объвляють ся, зділати можна дуже спасенни и важни спостереженя, котри водтакъ въ дальшомъ ви́хованю легко дають ся для добра дитини зужитковати. Оъявы гніву, хитрости, немилосердія, зависти – ніколи въ такой повни не оказують ся, якъ при забавахъ. Въ объявленныхъ

склонностях можна вже наперед водгадати майбутнє призначення вихованка і одвітними дорогами допомогати йому до досягнення визначеної цілі [Омельян Партицький: 74].

Звертати постійно увагу молодіжи на всі подробиці доброго виховання, а властиво так званого доброго тону. Більшу частину нашої молодіжи треба навчати, як треба ходити, сидіти, руки і голову тримати, їсти, – по способі їдіння пізнають, як звісно, ступінь культури народу, – кланялись, отворити і замикати двері. <...> [Др. Остап Макарушка: 59].

Сучасній науці про виховане подибуємо щораз менше гучних загальних дефініцій про означений обсяг впливів школи, про можливість переміни людства по програмі публичного виховання, про остаточні цілі виховання – взагалі про всі ті «перекази на будучину», якими заповняли давні педагоги-ентузіясти свої педагогічні трактати. Хто нині вірить іще в силу пр. якоїсь універсальної програми виховання, по якій можна би виховувати для людства Базедівських *Weltbürger*-ів, або вирівнувати – хоч би лише для цілий одної держави – культури поодиноких народів! [Олекса Іванчук: 38].

Українець, теоретик, неприємчивий, лінивий а добродушний, м'якої вдачі, під впливом жінки замикається в своїм кружку родиннім, добрий батько, але яко народня одиниця – ледащо! Немає почуття національної гідності і одноцільності і спільного інтересу нації, нездібний до організації серед мира, хиба аж під гук боєвої труби, материял до мріяної анархістичної держави і то не до керми, але на вегетаріянця, на одиницю, що живе з дня на день, жиючи в сфері своїх високих чи низеньких

мрій. <...> Такий характер українського народу для людства дуже хосенний, бо дає матеріал животний для загибаючої польської нації, що приносить для людства найвище розвинену ідею політичного націоналізму, – далі дає; матеріал животний для Росиян, щоби принести людству розв'язане економічно аграрних квестій, – але характер такий для Українців яко нації є дуже шкідливий! [Василь Пачовський: 77].

Українська жінка не має почуття національності, тільки почуте свого родинного «кутика» з дітьми; вона старається там притягнути мушину, роблючи з нього батька родині; з того приводу позбавляє його всякого розмаху до праці в хосен цілого народу, бо се виходить поза круг її «кутика». Українська жінка навіть відводить свого чоловіка від суспільної роботи розважною порадою, що його «загонистість» може пошкодити їм, розуміється: матеріально, бо иньшої користи і вартости не знає, не розуміє і не узнає, хіба що його праця «для народу» така, приносить матеріальну користь її і її родині. Українська жінка зі своєю слимачковою натурою не видержує конкуренції з жінчиною націй сусідних, вона добра, лагідна, тиха, смирна – але не сильна, не перебігла, не пориваюча! Вона добра до виведення плоду, але нездібна до сотворення дітей народови; як увійде в подружжя з мушиною чужої нації – ту роллю переймає ва себе той мушина і виводить її діти на одиниці чужого народу! [Василь Пачовський: 76].

Звання вихователів є найтрудніше з усіх і тому тут не можна, як в іншому фаху, вчитися означений час, до цього звання треба вічно підготовлятися ріжними життєвими поміченнями, здоровим думанням та доброю лектурою. Але цього ще не досить для виховання дитини; це все

тільки вказівки, дороговкази, якими можна кермуватися у вихованню, але зовсім сміло не можна йти за ними [Ольга Дучимінська: 33].

Національні почування народжуються у дітей вже в ранній молодості, а закріплюють їх та поглиблюють батьки і школа [Мстислав Павленко <В. Луців>: 73].

Будьмо ж у поведінці з дітьми послідовні, як послідовна є горюча свічка, гаряча вода і т.д. Сама природа вчить нас, як поступати з дітьми. Любим не гарне личко Івасика, але любім в нього майбутній характер, який поволі викристалізується тільки під умілим і послідовним проводом [Петро Біланюк: 7].

До виховування надається тільки молодь. Коли говоримо слова приповідки: «Не вчися до старости, а до смерти», – то говоримо тільки про інтелектуальну сторінку людини, й то в переносному значенні, бо й інтелектуальну освіту лекше здобути в молодому віці, згідно з іншою приповідкою: «Чого Івась не навчився, того Іван не навчиться». В пізнішому віці здобуємо знання самоосвітою. Яле морально виховувати треба таки змалку [Юліан Дзерович: 27].

Виховання залежить від ось яких чинників: 1) особа виховника; 2) хист і добра воля вихованця; 3) виховні методи та способи їх застосування [Юліан Дзерович: 27].

З неї (*дитини*) виховати творчу і працездатну одиницю, яка не тільки дала би своїй суспільності все, що найкращого дати може, але також у цій праці згідно зі своїми замилюваннями й здібностями знайшла особисте вдоволення й радість праці та життя, – він мусить

докладно зорієнтуватися в складній будові індивідуальності [Ярослав Кузьмів: 51].

Під загальними виховними засобами розуміємо все те, чим послугується виховник, щоб досягнути ціль виховання. Мусять вони відповідати природі й призначенню людини, себто діяти педагогічно. Одні з них мають на меті тіло, його здоров'я й розвиток, і ті називаємо загально плеканням, інші мають на меті формування ума, що досягаємо навчанням, ще інші мають за ціль моральне вироблення вихованця, що облекшує дисципліна або карність [Юліан Дзерович: 27].

Що й відносини до БОГА: а треба приймати на увагу при вихованні, а навіть уважати їх за вихідну точку й ціль, про це знав уже й передхристиянський світ, і то найкращі з його представників. Протагор переконався у своїй мандрівці по Єгипті, що наука про Божі речі є основою всякого знання. <...> Я що ж сказати про Божественну науку» Ісуса Христа? «Хто мав би відвагу твердити, що наука, яку Христос приніс на землю і тридцять три роки її словом і чином проповідував, Своєю Кров'ю припечатав, по всьому світі проповідувати приказав, а яка містить у собі заокруглену науку виховання про чесноту, не мала б права бути наукою виховання католицьких дітей?» [Юліан Дзерович: 27].

Домова праця має багато таких добрих прикмет, яких не має звичайна праця в школі. Головно старші учні виказують тут багато самостійности й ініціативи. Зате малим дітям не слід взагалі задавати праці додому [Григорій Терлецький: 102].

Щоб воно (вчительство) надалі солідно зміцнювало в собі свідомість, що як у всіх областях виконання, так і в ділянці гігієни, найважливішим засобом пропаганди є власний приклад [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Примус, наказ, погрози, кари - це старі способи старих педагогів і старої школи. Ними можна досягнути певне мінімум знання, але не виховання. Сюди належать, хоч як воно дивно виглядає, і ті педагоги, що стараються дітям працю уприємнити [Григорій Терлецький: 102].

Коли вчитель мати буде до радія інтерес, зрозуміє вагу радіових авдицій, то тим заінтересуванням заразить і дітей [Іван Чепіга: 109].

Повищі приміри виказують наглядно, що виховання це найуспішніший засіб піднести нарід з упадку. Заходить питання, коли найдогідніша пора розпочати виховання людини, щоби воно дало бажані наслідки? [Петро Біланюк: 8].

Людина без характеру, як човен без весла. Несе його вітер, куди захоче. Людина, що має характер, має постійні переконання, поступає згідно з ними, кермує сама своїми вчинками і не дається збити з доброї дороги не дає володіти над собою лихим нахилам, пристрастям, гнівам, заздностям тощо, словом, не дасть приступу до своєї душі всьому, що лихе, не дасть себе звести на манівці. Такий сильний характер треба рівнож уже змалку виховати, бо сам він не вродиться. Треба старанно виховувати своїх дітей, не тільки дітей, але й себе самих [Петро Біланюк: 8].

Так як віспа лишає сліди на лиці людини, що хорувала на віспу, так вчинки батьків вриваються глибоко в душу дитини і лишаються сліди на ціле життя [Петро Біланюк: 8].

Щоб вести як слід класову громаду, треба вмілої руки виховника. Передовсім треба ясно окреслити автономію учнів, зачеркнути круг її діланья і що важніше, так те, щоб усі ті предвиджені заняття дітей мали дійсно виховну вартість. Дуже важний чинник при всіх працях учнів є те, щоб кожна праця, що її учні виконують, приносила якусь користь, чи – точніше – щоб була насправду потрібна [Денис Петрів: 80].

Кожний крок, кожна лекція, кожне заняття, кожне нове знання подаване дитині повинно бути обчислене не а кількість а якість у відношенні до нашого пляну виховання. Дитина вчувається в ролю учителя і кожна невдала лекція залишає в дитині прикре почування [Іванна Петрів: 91].

Виховник у <...> школі повинен тільки розбудити активність дитини і зараз лишити її самій собі [Денис Лукіянович: 56].

Щоб рятувати наші діти для нації, треба в першу чергу поставити на високому моральному поземі наші родини [Іванна Петрів: 89].

Виховник і учитель повинні пізнати <...> очерки одного і другого розвитку та приноровити до них своє поведення, підходи, вимоги і програми навчання так, щоб не нарушати і не звихнути фізичного та духового розвитку дитини [Денис Лукіянович: 56].

Играшка множить також сили душевни. Она жадає напруження умыслу и витривалости <...> Въ забаві лишь той перестигне своихъ товаришівъ, що всі сили напружає и зъ повною увагою всяки трудности поборює [Омелян Партицький: 74].

Сила и любовь, ти дві характеристични властивості мужа и жени, статься повинни нероздільними пружинами въ вихованю початковомъ. Сила безъ любви витворює лиш боязнь, вимушений послухъ; любовь безъ сили выроджує слабодушность, зневістілоеть, самолюбность. Для дитини представителемъ силы єсть отецъ; єго воля то найвысшій и святій законъ, котрого ломити не можна. Представителемъ любви єсть мати; єи лагодность, сповчутє, поглядъ – ділати мають заровно, якъ и резолютний наказъ отцівскій. Только щасливе полученє обохъ повагъ, отцівскої и материньскої, довести може до пожаданныхъ педагогичныхъ ре зультатовъ [Омелян Партицький: 74].

Образки и казки суть важними чинниками въ домашномъ вихованю дітей, и що проте єсть святымъ, обовязкомъ, родичівъ, а особливо матерей, розглянутись добре въ, літературі для дитинного віку, присвоити собі бесіду и стиль казокъ и розобрати, якого рода казки и образки можуть мати користь спасенну, виховавчу. Цілею образковъ, не єсть сама лишь забавка, але передовсімъ образованє чувства естетичного, розбудженє змыслу красоты, розвої фантазії и водповідне поучованє [Омелян Партицький: 74].

Передъ дитиною не можна супротивъ матери виступати, а предсі порядокъ школи и ціль вихованя не

могуть погодити ся зъ того рода об'явами. Домъ и школа стають ся подъ тимъ взглядомъ двома противними таборами, а по гадці дитини есть слушность завсїгды – по стороні матери [Омелян Партицький: 74].

Зъ кождимъ рокомъ дозволяти треба дитині чимъ разъ большеи свободи. Тогди ділати буде она посля власного розмыслу и власной комбинації, а въ міру здобутихъ досвідченъ вистерігати ся буде дальшихъ похибокъ. Кто весь вік молодий ділавъ лишъ посля волі другихъ, сего назвете може «доброю дитиною», але въ познійшомъ віку тая добра дитина стане ся слабодушною, безхарактерною, не буде мати потрібной въ житю водваги, а позоставлена власной судьбі не зможе въ нічомъ собі зарадити. Супротивъ тои шкоди есть то зовсімъ річъ маловажна, если дитина зъ якои виправи, котру безъ чужої поради виконала, поверне до матери зъ, плачемъ на дознану пригоду. Кожда пригода, хотяйбы навіть зъ болестнымъ результатомъ, есть важнимъ чинникомъ до самосвідомого розвою молодого чоловіка [Омелян Партицький: 74].

Для дитини педагогомъ, має бути не улица, только – садъ. Качане въ уличномъ пороху, кидане камінчиками, бігане по болоті – не може образувати ні естетично ні морально. Въ саді инши враженя. Кожде деревце, кождый листокъ, кождый цвітъ, ба навіть комашка, мотыль, або червачокъ – доставити могуть невичерпане жерело для образования естетичного и духового. Співъ, рожнородного птаства якби призначений для поетичной душі дитини, а праця въ садку або въ огородци – то найприроднійше заняте для молодого віку, такъ подъ взглядом, фізичнимъ якъ, и моральнимъ. Воддайте хотьбы одну щіпу на власнбсть або подъ, доглядъ, дитини, водзначіть ей бодай

одну стопу землі на założене цвітника або зільника, а побачите невсипущій трудъ дитини, – трудъ, котрый благотворно вплине на замиловане до дальшої праці, на потребу порядку и чистоти, на шановане деревъ, на естетичный розвой силъ душевныхъ [Омелян Партицький: 74].

Дуже помиляв би ся той педагог, хто би згадані подробиці доброго вихованя легковажив, не видячи могутньої підойми карности. Той чоловік уміє зберігати форми доброго вихованя, хто навчив ся панувати над собою, і тільки той навчить їх, хто уміє їх показати і, пануючи все над собою, добрим власним приміром їх навчає [Остап Макарушка: 59].

Праця є внішнім обивом фізичної або духової сили, уживаної для осягнення задуманої цілі. Уживане тої сили, то иначить праця, дає приємність і вдоволене тільки тоді, коли чоловік є: 1) свідомий цілі праці, 2) коли ціль приносить хосен [Остап Макарушка: 59].

Пословиця народна «вчи линивого не молотомъ, а голодом» принята такожъ педагогами яко остаточне средство на лівство тамъ, где ніяки инші способи уже не помагають [Омелян Партицький: 75].

В тім то й лежить слаба сторона шкільної праці, що вона вимагає великого напруженя духової сили, а не подає цілі праці. Яку вартість мають всі ті високі абстрактні, для молодих душ недоступні понятя, що їх в школі називаємо цілями праці, о тім переконуємо ся болючо нині. Ані той мотив, що ти мовляв учиш ся не для ноти, але для поширення свого знаня, ані що ти працюєш на те, щоби стати гідним трудівником для добра нашої нещасної

вітчини, ані вкінці погроза, що зійдеш ні на що, як так даліше не будеш учити ся, нічого не помагають, бо ученик ніколи так прозоро не добачував недостачі ціли шкільної праці, як тепер, зведенні до спільного знаменника з сірим воєнним живим материялом [Остап Макарушка: 59].

Найкращими засобами до виховання молоді є поеми, які писані *sub specie aeternitatis*, без огляду на час і місце – твір мистецтва говорить сам за себе, є сам для себе окремий світ [Василь Пачовський: 76].

Та на жаль від найдавніших часів до недавна, а по селах ще й дотепер, думають, що все, що в дитині є злого, дасться викоринити. Вірять, що чим більше дитину побивати, тим скорше дитина станеться доброю. Але подумаймо тільки, чи направив хто кого патином або різкою? Чи напавду ліпшими стали наші предки від того, що їх на панщині били і катували? Діти, що їх замолоду побивають, не стають ліпшими, а навпаки гіршими й тупішими. Биття дитини не поліпшує, тільки озвірює. Биттям викоринити злого не можна; через биття все, що є в дитині лихе набирає тільки більшої сили, кріпшає.

Якби це правда, що биттям можна лихо вигнати, то при помочи биття було би можна виганяти з тіла всілякі хвороби: от тиф, шарлятину, чи яку іншу хворобу. Вчені педагоги прийшли до переконання, що з лихими дітьми треба так поступати, як лікар поступає з хворими. Якже він поступає? Ото робить усе можливе, щоби до хвороби не допустити, а якщо вона вже почалася, так не дати їй розвинути ся, поширити ся на інші ще здорові частини тіла [Петро Біланюк: 7].

Серед засобів, якими послуговується уряд у своїй екстремістській політиці щодо нас, школа відіграє

першорядну роль; вона є найнебезпечнішим знаряддям, що завдає нам найболючіших ран, становлячи найбільшу небезпеку для здоров'я і розвитку майбутніх українських поколінь. <...> напрямки шкільної політики щодо нас, котрі надзвичайно яскраво проявилися протягом останнього року, можна визначити трьома словами: по-перше, денационалізація, по-друге, темнота і, по-третє, поліційна система [Мілена Рудницька: 98].

На ніщо не придадуться заходи коло національного виховання молодіжи, на ніщо всякі системи і методи, если виховавці не будуть рівночасно приміром виховувати молодіжи [Микола Євшан: 34].

Про конечність і потребу виховання не потребую... говорити, бо кожний знає, що воно мусить бути, бо тільки виховання робить людину правдивою людиною.

Отже, як згадано, це завдання, цей обов'язок спочиває в першій черзі на родичах. Усім родичам здається, що вони «ніби виховують» дітей, але потому дуже часто показуються погані висліди: родичам на журбу, дітям на лихо [Ольга Дучимінська: 33].

Українське учительство мусить взяти на себе обов'язок освідомлювання родичів з питаннями шкільного й домашнього виховання. Найліпший вплив найкращої школи й учителя не вдіє нічого, коли його ослаблюватимуть позашкільні, домашні й родинні впливи. В імя доброго виховання молодіжи конечно погодити дім і школу, а це мусить зробити свідомий український учитель. І нічого боятися. Використати кожду найменшу нагоду до своїх цілей, для добра виховання. Розмова в школі, поза школою, дома, на вулиці, в читальні, в кооперативі, на

забаві – дуже багато причиниться до розбудження симпатій школі й учителеві [Михайло Базник: 3].

Школа помагає від себе деяким дуже убогим а талановитим ученикам. Крім того оден жертволюбивець, якого імени на його просьбу не подаємо, уфундував стипендію для учеників тої-ж школи в квоті 120 корон річно [Григорій Микитей: 69].

Вчителі як добрі виховники молоді, дехто з власної охоти, дехто на прохання директора, відвідували по-черзі своїх учеників в інтернаті, звиджували приватні їхні мешкання, відбували часті наради з директором, як прийти б молоді в поміч. Навіть на проходах, що їх директор часто відбував зі своїми вчителями, розмовляли найбільше на теми виховання молоді [Іван Филипчак: 113].

Наша учительська, хотя й би й дуже інтенсивна, посунена інколи аж до самопосвяти праця над поодинокими учениками, зможе серед зображених обставин виказати малі успіхи, якщо дім не прийде нам у поміч. А дім прийде нам тоді у поміч, коли передовсім ми його навчимо, як він має нам помагати в праці над поодинокими учениками [Остап Макарушка: 60].

Важним в навчально-виховній роботі виробити в учнів почуття обов'язковості. Найкращим підходом буде приклад учителя. Якщо учні побачать, що вчитель працює охотно, сповняє свій обов'язок спокійно терпеливо, без нарікань, точно й совісно, тоді учні стараються наслідувати його і мимоволі підсвідомо, а то й свідомо набираються цих самих прикмет. Учитель не може пропустити ні одного вияву недбалства, ні одного пропущення лекції, ні одного невиконаного завдання, без

відповідної реакції. Обов'язковість виявляється при співучасті волі. Сповнення обов'язку починається процесом мислення, а довершується дією, яка є виявом волі. Призвичаючи учнів до обов'язковості виховуємо в них сильну волю [Іванна Петрів: 92].

Душа дитини не може жити без любови до батьків. Любов батьків для душі дитини є тим, чим вітаміни для тіла. Авторитет батьків це перший угольний камінь, на якому будується дитячий світогляд і його характер [Петро Біланюк: 7].

Буває, що батьки не вмюючи вчутися в душу дитини, ставлять себе дітям за взір і що небудь діти піchnуть з власної волі, все те батькам не подобається. Густо-часто батько хвалиться, що держить дитину «коротко» і дбає тільки про те, щоби дитина у всім його наслідувала. Аби робила те, що він робить або що йому захочеться, аби думала те, що він думає, аби журилася і радувалася тим, чим він журиться і радується. Якщо дитина йде за кличем своєї власної душі й інтересується якимись там забавами, тоді жде дитину неабияка кара. Такою карою буває або тілесне побивання, або гнів. Той гнів вони перепроваджують в той спосіб, що або не відзиваються до дитини довший час, або колять її час від часу незаслуженими докорами та ще й закаламучують спокій постійним договорюванням. Така поведінка це для дитини жорстока інквізиція. Так трактована дитина стається перечулена, попадає в постійне нервове напняття, в так звану нервицю, з якої вже тяжко її вилікувати [Петро Біланюк: 7].

Шкільна й адміністративна влада протиставляються енергійним спробам організувати українським дітям

домашнє навчання, навіть там, де домашнє навчання є єдиним способом виконання шкільного обов'язку з огляду на те, що найближча школа розташована на відстані 6-9 кілометрів, отже, навіть і там забороняють домашнє навчання й накладають на батьків і на вчителів штраф. У нас є приклади, що в одних місцях інспектори забороняють домашнє навчання, бо його ведуть кваліфіковані вчителі, а в інших – тому, що вчить особа без вчительської кваліфікації. Мета ж в обох випадках одна – щоб українська дитина залишилася темною [Мілена Рудницька: 98].

Як школа й навчання не дають учневі всього знання, так і виховання полишає багато для т. зв. самоосвіти, що мусить тривати до могили [Юліан Дзерович: 27].

Первими учителями чоловіка суть око и слухъ; а на улиці, межи дітьми сусідскими, назбираєсь досить матеріялу для ока и слуху [Омелян Партицький: 74].

Не стає вже місця наводити дальші приклади, як то гріхи батьків мстяться на їхніх дітях і як відзеркалюються в їхній поведінці і взагалі в цілому вихованню. Хто цікавиться долею кривджених дітей, хай приглянеться зблизька дітям тих батьків, що не любляться і думають розвестися. Дитина бачить, як батьки дишуть на себе ненавистю, як гаркають на себе, як дорікають собі взаємно, як кличуть її – малу дитину – на свідка. Дитина свідчить раз проти батька, другий раз проти матері, залежно від того, хто сильніше на неї натисне. Мало того, що дитина, яку так трактують тратить раз на завжди пошану до батьків, що більше – вона тратить почуття справедливості. А яка дальша доля дитини без почуття справедливості, не тяжко догадатися. Якщо дитина зійде на дорогу

проступків, хто був тим, що її туди спрямував? [Петро Біланюк: 7].

Дитина, приходячи на світ, є немов матеріалом, що його треба виробити, щоб учинити з неї людину, отже потребує постійної опіки старших. Без цієї помочі старших – просто не можна стати людиною [Юліан Дзерович: 27].

Прикрашування школи й клас із нагоди свят і шкільних обходів повинно безоглядно мати національно-місцевий характер. Діти з вищих клас повинні все мати в запасі українські національні строї власної роботи й деколи в них виступати на шкільних святах, обходах, та на прилюдних шкільних пописах (наприклад, святочних обходах опікуна школи, Шевченка, Шашкевича і т.д.) [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Очевидно справи виховання не можна узалежнювати від доброї волі одиниць, від випадку. Коли давно фундували школи наші багаті люди, оглядаючись на потреби рівної собі верстви, чи народні організації, – то тепер, де наші магнати покинули власний нарід, зрадивши його нікчемно, мусить те завдання виповнити сама для себе трудова народня маса. Виховання – це громадська, це всенародня справа. Тому й треба було створити всенародню установу, громадське тіло, яке велоб діло по теперішнім і будучим потребам нації [Лев Ясінчук: 119].

Шкільні ігри стають першим зіллянням різнородних елементів в одно цілу єдність, стають засновинами великого шкільного сімейства <...> [Августин Домбровський: 32].

З таким різнородним матеріалом доводиться вчителеві працювати, доводиться будувати однородну будівлю нового шкільного сімейства, такого сімейства, котрого кожний член зумів би колись жити й працювати для великого сімейства – народу, зумів би пожертвувати для народу особистим щастям, а в потребі й життям <...> Треба найти для всіх дітей одновартісну цінність, і з цієї вийшовши, помало й обережно зводити кінці до одного осередка.

Такою одновартісною цінністю є дівочі, безжурні ігри й забави [Августин Домбровський: 32].

Масового мистецького виховання не здійснять окремі установи; масове музичне виховання може реалізувати скоординована діяльність фахово-музичних, шкільних, просвітянських, церковних та інших національних інституцій [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Щоб воно (старше громадянство), доцінюючи вагу літніх осель і таборів для молоді, якнайчастіше користало з них для добра своїх дітей [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Так, теж батько, що дав життя дітям, ще не є правдивим батьком. Він стає ним доперва тоді, коли зрозуміє, що він викликаючи дітей на цей світ, мусить за них поносити повну відповідальність, – коли зрозуміє, що він творить дітей не для особистої користи; коли зрозуміє, що діти не є для нього, лише він для дітей. Бо виховуючи і дбаючи про дітей, дбає він про краще майбутнє свого народу. Наші діти, це наш найбільший народний капітал, наше народне майно. Так як жадне військо не виграє війни, коли його перече не заправляли до воєнного ремесла і

лицарських чеснот, так теж ні один нарід не зможе на дорозі свого розвитку зробити ні кроку вперед, якщо він не дбатиме пильно про виховання своєї молоді і не переводитиме в життя клича: наша молодь – наше спасення. Але тільки вміло і старанно вихована молодь. [Петро Біланюк: 7].

Природа є <...> невичерпним джерелом філософії життя, з якої людина черпає повною жменею готові і практичні форми поведінки, що дозволяють їй бути активною та не наражувати себе на небезпеки [Денис Петрів: 81].

Ставляючи дитині перед очі принадну й легко зрозумілу мету, закріплюємо її скорше до досягнення цієї мети, ніж тоді, коли мета є дитині незрозуміла, зависока і заабстрактна. І якраз заняття в ученицьких гуртках ставлять ученикам багато різноманітних, а примієнених до молоді сили, принадних і доступних цілей. Такою дорогою ведемо н е п о м і т н о молодіж до досягнення найвищої цілі виховання: зробити з людини самостійну моральну одиницю. Тим-то, коли говориться про індивідуалізованню в навчанні, не можна поминути всіх тих моральних чинників виховання, які при гуртовім навчанні садиноко є в силі витворювати в одиниць диспозиції, бажані для приєманню науки [Остап Макарушка: 60].

Родинний дім мусить бути для дитини рівнож зразком патріотизму. Тільки здоровий патріотизм дає здорове національне життя, тільки здоровий патріотизм творить здорові і життєздатні державні організми [Іванна Петрів: 89].

На терені шкільного самоврядування призвичається молодь до організаційного громадянського життя, виховується на дисциплінованих, активних майбутніх громадян [Іван Ющишин: 115].

Новітня школа прагне вести “радісне виховання. Спокійна радісна а при цьому ділова атмосфера школи залежить виключно від вчителя, бо він є тим, що створює життя в школі. Радість у школі це вдовілля з виконаного обов’язку, з можливості самостійного доходження, самостійних висновків і відкрить [Іванна Петрів: 91].

Забава єсть конечно потрібна до розвою дітей, бо оживляє ихъ тіло и умысль [Омелян Партицький: 74].

Одначе без знання основ національного вихованя, без своєї педагогії в повнім значіню сього слова, повести плянову й постійну акцію в тім напрямі у нас не можливо. Адже в справах і школи і вихованя учителів ми маємо поки що лише одну свою власть і інстанцію: педагогічну книжку й часопись [Олекса Іванчук: 38].

Родичі, добрі родичі, які люблять свої діти, не мають часу ні на сусідські справи, ні на непотрібні забави, бо діти дають стільки до думання і заняття! Порадьте обоє над кожною своєю дитиною, знайдіть вільну хвилику поговорити з нею, пригорніть її словами до себе – а будете бачити, скільки це вам дасть приємності і вдоволення, а також користи і вам і дитині в будуччині [Ольга Дучимінська: 33].

В сумі українознавство в школі має навчити молодь рідної культури в різних і різних виявах та на цьому

пізнанні спирати виховання молодих душ на свідомих членів нації [Мирослав. Семчишин: 101].

Про виховане в домах інтелігентних слід би обширнійшо поговорити, хотяй дівтори з тих домів нам, народним учителям, багато менше приходить ся мати під своєю кермою. Та ті діти скорше, чим мужицькі, виб'ють ся колись на верх в політичнім житю; вони мають красші условини взяти колись керму народних справ в свої руки; ті діти наконєць винесли вже з дому певне, хоч ще неповне поняте о народі та народності, поняте о обов'язках, які нарід на них вкладає. А винесли ті понятя чи то через науку, чи то через вплив і примір родичів і окруження [Марія Домбровська: 28].

Батько, мати мусять бути одно вартісним виховним чинником [Іванна Петрів: 89].

Дитина буде все послушна і буде підчинятися вашій волі, якщо ви зрозумієте, що вона має також душу та що ця душа має також власну волю та власні сфери заінтересування. Пам'ятайте, що дитина теж працює над розв'язкою якоїсь проблеми [Іванна Петрів: 89].

Коли не знатимемо себе самих та не матимемо основної науки про себе самих, то годі буде думати про удачність національного виховання [Ярослав Кузьмів: 48].

Людську гідність підносить теж відповідальність за свої вчинки, за вчинки групи, до якої дана людина належить, або якої вона є провідником [Іванна Петрів: 92].

Всі діти здорови уже вь першомь періоді свого розвою указують велику цікавсть и наклонность до праці,

а нахиль до лінивства сперва познійше у нихъ повстає, доказує найлучше, що лінивство не єсть вадою природною, а только наслідкомъ неводповідного вихованя. Недоглядъ родичівъ, опікунові, учителівъ єсть звичайною причиною лінивства [Омелян Партицький: 75].

Природа въ своихъ образахъ, и краєвидахъ, въ звірятахъ и рослинахъ, въ занятяхъ людей и рожныхъ, знаядахъ, доставляє намъ дуже богатий матеріаль. Одно лишъ памятати треба, щоби образки для дитинного віку представляли предмети близьки, домашни, щоби мале дитя не водити по чужихъ краяхъ, котри для него еще не суть зрозуміли [Омелян Партицький: 74].

Око и слухъ то дві головни дороги, котрими враженя достають ся до людскої душі и стають ся власностею духа. По той причині педагоги и родичі вже зъ давнихъ давень узнали образки и казки за найлучше средство въ вихованю початковомъ. Образокъ впливає на око, казка на слухъ, а що найважнійше, що діти уже зъ, самого малку одно и друге дуже радо витають. Безъ образковъ, и безъ казокъ комната дитинна не образує ні духово, ні морально, ні естетично; въ, ній вічни нуды, тысячни простацтва, тысячни дуреньства. Знаємо, якъ то неразь просить та благає дитина, щоби отець або мати розповіли яку исторійку! Всякії спори, всяки крики, всяки нуды устають якби на знакъ чародійскій, если кто зъ родичівъ зачне оповідати [Омелян Партицький: 74].

Суть многи матери, котри старанность о добро дитини посувають до крайности. На кождомъ кроку стерегуть они педантично навіть подрослу дитину и не дають ей волі до природного, самостойного розвою. [Омелян Партицький: 74].

Крім денационалізації й темноти третьою характерною рисою виховної системи, яка до нас застосовується, є супрематія поліційного фактора в шкільництві. Поліційна система, яка панує в шкільництві, вже не задовольняється тими правами, які їй надають шкільні закони (напр., у формі посвідок лояльності для вчителів). Вона останнім часом спричинилася до сіяння морального розкладу серед української молоді, завербовуючи її на платних поліційних конфідентів [Мілена Рудницька: 98].

Нерівні це сили в боротьбі за душу української дитини, коли з одного боку, діє ціла шкільна система, переводжена в життя пляново і послідовно штабом фахових педагогів і всіма засобами державного апарату, а з другого боку, стоїть залишена власним силам і свому материнському інстинктові українська жінка... Наступові чужого шкільництва треба протиставити свідому, плянову працю батьківського дому, впливові школи – вплив матері, яка мусить ясно здавати собі справу з того, як вона має виховувати і чого вчити дитину. Ця праця мусить бути ведена вперто крок за кроком на всіх виховних відтинках [Мілена Рудницька: 99].

Вдивімся в себе, побачимо себе, спізнаймо своє «я» високе з природи, перебудуймо себе, перекуймо сльозаву тугу на крицьову енергію а тоді до нас стосуватися будуть і прийдуть до нас учитися, бо в нашій душі є велике творче жерело духа, на яке ми повинні і можемо бути горді! [Василь Пачовський: 77].

Рольо українознавства в вихованні молоді уважаємо зайвим доказувати аксіому, що українська молодь повинна учитися в рідній мові, яка повинна стати враз з другими

предметами українознавства хребетним стрижнем навчання [Василь Пачовський: 76].

Нація, що у вихованні молодих поколінь, зреклася би плекати одідичені й витворені віками традиції, та замість самостійної праці й творчої мисли воліла б наслідувати чужих, поповнила б повільне самогубство [Юліан Дзерович: 27].

Сильний інтелект, то ще не сильний характер [Петро Біланюк: 9].

Розвій інтелекту стає вже тільки засобом до вищої мети, тобто засобом розбудови в чоловіці внутрішньої культури – характеру [Петро Біланюк: 9].

Потреба практичного гігієнічного виховання є безумовною необхідністю суцільного виховання української молоді [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97]

Національне виховання української молоді повинно спертися в першій мірі на знанні української літературної мови та предметів українознавства (історії, географії та народнього мистецтва) [Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу: 97].

Як емоційно найближче психіці української молоді, українознавство має стати тим найприроднішим кормом молодих душ, заціпити в їхні серця любов до всього, що рідне, має стати спонукою для виплекання в собі тих усіх чеснот, що одиницю перетоплюють у свідомого члена нації [Мирослав Семчишин: 101].

Молодь, пізнавши рідну мову та її закони, вчиться нею дорожити, її шанувати як мову свого національного колективу. Пізнання рідного письменства дає змогу пізнати молоді життя і вчинки минулих поколінь і шукати в їхній праці зразків гідних до наслідування. Землезнання вможливорює набрати шаноби та любови до рідної землі, її багатств та психічно зростися з нею як праматір'ю свого народу; а врешті рідна історія наблизить молодь до часово віддалених століть і на їх тлі вкаже цій молоді славетні вчинки й подвиги предків, їх життя й бувальщину [Мирослав Семчишин: 101].

Без культури почувань немає правдивої освіти, немає й виховання [Григорій Терлецький: 102].

Тільки внутрішні спонуки – імпульси й зацікавлення дитини є мотором виховного процесу [Григорій Терлецький: 102].

Чимало людей впевняє, що малої дитини нема що виховувати. «Вона ж ще не тямуща нічого не розуміє; треба, кажуть, подождати, аж виросте, тай уже тоді, як навчиться писати, читати і рахувати, можна зачинати дуже помиляються. Виховання людини треба розпочинати від найранших літ уже від коліски. Чому так? Бо кожна дитина, доки ще мала, то так як тісто, подається під нашим натиском і дає зі себе творити різні форми. Діти є такими, якими їх «виліпили» ті, що їх виховували, тобто їх батьки та їх учителі. Діти не мають ще життєвого досвіду, не носять у своїх душах тих всіх переживань що їх ми старші носимо, не носять у своїх малих головках тих усіх відомостей, що ми їх надбали – діти це так, як урожайне, але ще нічим незасіяне поле. А звісно – на урожайному

полі все може вродитися: і збіжжа і бурян, залежно від того, що посіємо. А відомо, що як не засіяти зерна, то бурян і так виросте. Виховувати значить не допустити, щоби на тому полі засіявся бурян, тобто лихі звички, зате як найревніше дбати, щоби на ньому зросли як найхосенніші плоди, тобто добрі звички [Петро Біланюк: 8].

Діється так тому, що наші лихі нахили, що їх ми набули по батьках, або й самі придбали і скріплювали свавільним життям замолоду, вже настільки є сильні, що вони вже й нелякаються нашого розуму, нетільки нелякаються, але ще ним володіють. Тому то наші бажання, наші нахили й пристрасти являються нераз сильнішими від постанов розуму [Петро Біланюк: 8].

Якби спитати, хто завинив, що діти крадуть, що говорять неправду, повторяють сплетні і т.д. то легко на це найти відповідь: <...> бо так старші робили. І як нема такого лікаря, що усунув би з лиця сліди по віспі, так також нема такої школи, що могла би дати дитині добре виховання, якщо вона вже в заранні свого життя невинесла його з дому. Якщо дитина невинесла з батьківського дому добрих звичок, тільки лихі, то ці останні зачинають рости і кріпшати так як росте і кріпшає тіло дитини і будуть держатися вперто ціле життя як репях кожуха. Так отже неслід відкладати виховання аж до часу, коли дитина піде в школу, тільки починати його найкраще таки в родині [Петро Біланюк: 9].

Виховання не може переробити людину до ґрунту, так як огорожник не може змусити вербу родити грушки, або фасолю огірки [Петро Біланюк: 8].

Кожда суспільність має таких синів, яких собі виховала [Марія Домбровська: 28].

З якого моменту має розпочати свою діяльність той ідеальний український педагог, до чого має навязати, аби його праця могла піти по відповідній лінії? Дати на це питання відповідь, значить не менше не більше, як перевести ревізію всього нашого національного життя, розглянути тверезим оком весь його зміст, аби знайти такі основи, на яких можна би будувати. Це не така легка та проста справа: треба мати насамперед відвагу подивитися – як то кажуть – в очі життю. Треба перебороти не одні труднощі, викорінити з корінням не один заборон, піти походом і розбити не одну з патріотичних традицій або навіть т.зв. національну святош, аби дійти до ясного, голого факту, до правди того, що міститься на дні української народньої душі [Микола Євшан: 34].

Що ми повинні перестати дивитися на школу як на самотнього «педагога», що має нам по стільки то роках науки дати «готового» чоловіка чи громадянина. Школа сама собою, має працювати над вихованням, в тій мірі й національним, але найліпша школа мало що вдіє, поки не буде вільна від впливів з гори і з долини (державних і приватних) і не буде мати своєї повної творчої автономії, де лишень вона мала би рішучий голос і учні віддавалися їй в повну розпорядність. Поки нема такої школи у нас, нема що й мріяти про виховання нею ідеальних українських громадян і треба здатися на ласку і неласку – приватної ініціативи [Микола Євшан: 34].

Якщо можна змагати до піднесення культури щоденного життя, рільної культури чи іншої, якщо

примітивізм учнів так великий, що не дозволить ні кроком поступити вперед [Денис Петрів: 86].

Вихованою людиною називаємо того, хто своє знання використовує якнайгарніше для себе й не робить тим шкоди іншим людям, а навпаки, створює й для них сприятливі умови до існування й розвитку [Денис Петрів: 86].

Людина стає справжньою людиною, тобто виховується не тільки в школі, чи дома, але й у своєму оточенні, в своїх професійних гуртках, товариствах, кооперативах, партійних та інших організаціях. <...> Шкільне виховання це перша азбука життя, а разом з тим перша підвалина, на якій опісля будується світогляд людини відповідно до найрізноманітніших умовин життя. Шкільне виховання викликає й надає напрямок волі дитини, творить основу під характер будучого громадянина [Лев Ясінчук: 1119].

В процесі навчання, виховуємо учня, виробляємо в ньому настійливість в роботі. Усе навчання в школі пронизане виховними процесами [Іванна Петрів: 91].

Поганий цей виховник, який думає, що страх перед карою здержить дитину від злого. Завдання виховника звернути уподобання і талант дитини у відповідне русло не карами чи нагородами, а вмілим виховним підходом [Іванна Петрів: 89].

Перша брехня дитини родиться в хвилині самооборони перед гнівом і карою батьків і вчителів. Вона є плодом нашого невмілого чи невмисного педагогічного підходу [Іванна Петрів: 89].

Найсильнішим чинником, який впливає на розвій брехливости у дітей, є приклад батьків-виховників [Іванна Петрів: 89].

Винна в тому не молодіж, але старші люди, бо то вони, а не їх діти, раз у раз домагались як найдалше йдучих облекшень шкільної праці молодіжи то під кличем доконечної потреби усуненя перетяження мозку, то знова під кличем обнови фізичного здоровля і справности нашої скарловатілої генерації. І пішли за тим реформи: тягар праці пересунено на учителів, що часто є в клопоті, як мають погодити засаду облекшуваня з вимогами вироблюваня самостійности у молодіжи, тямлачи все про те, щоби завдавати як найменше праці ученикам до дому. А як додати, що сей новітній напрям в педагогії повстав під кличем поступовости, то й ніхто не важить ся під закидом зацофаности видвигати проти нього намітів, а кінець кінцем кождній цікавий був й побачити благодатні висліди тої новини. Та небавом підняла голос та сама суспільність, що так завзято реформи домагалась: молодіж дармує, з науки мало користає, сходить на бездорожа, стає бутною, зухвалою, непослушною, курить, пє, не признає ніякого авторитету, між молодіжю ширить ся пайдократия... й знову домаганє до школи, щоби тому всьому запобігала! [Остап Макарушка: 59].

Кого судьба позбавила опіки отцівскої, або опіки материнської, той по конечности виховаєсь лишь вь напрямі односторонномъ и тая односторонность позостане вже вь дальшому віку, мимо всякихъ противнихъ намагань. Неразь подыбуємо вь світі людей, що славять ся науками, трудами и честнотами, а однакожь вь ціломъ житю ихъ, родинномъ и товарискомъ, не замітить

сердечного тепла, приятельскої любви, тої поезії, що красить жите чоловіка. Одностороннє вихованє вь, літахь, дитинныхь, поясняє намь той сумний появь. Позоставленє дитини подь выключною, хотяьби найстараннійшою, опікою самого отця не заступить ніколи виховавчого впливу матери [Омелян Партицький: 74].

Народ що не знає своєї історії, не поважає її, не є гордий на свою минувшість – не може сотворити ідеалу на будуче, живе як скот наживою хвилі, травиться і вегетує бездушно а спосібнійші одиниці сотнями переходять в ряди народів, що вміють увінчати чин посмертною славою, що вміють творити історію і дають місце генієви одиниці, зазначуючи свою ролю в історії всесвітної культури [Василь Пачовський: 76].

А коли не лиш родичі і учителі, але і ціла суспільність зрозуміє вагу національного вихованя, порозуміє, що в такім вихованю лежить будучність України і не стане псувати впливу дому і школи примірами національного відступництва, а противно розвивати ме чувства народні вчинками щирого патріотизму, тоді розцвите буйним цвiтом наша молодіж, буйним і запашним по всій Україні. Нарід наш віродить ся в молодім поколіню, стане сильний та сьвідомий, а коли прийде рішуча хвиля в історії народів, коли всі народи стануть з своїми культурними і моральними здобутками перед суд історії і після них стануть домагати ся для себе місць і прав, тоді також не з порожними руками прийде на сей суд і наш український нарід.

Лиш скоро єднаймо ся та братаймо ся за сьвятеє діло, щоб тоді з уст грізної Немезиди не почути сих страшних слів: за пізно! [Микола Євшан: 34].

Все зло спочиває в тім, що родичі не дооцінюють свого звання вихователів, не розуміють його ваги, не думають над тим, що вони з дитини через виховання роблять правдиву людину, що кладуть фундаменти, на яких потім спочине ціле життя [Ольга Дучимінська: 33].

Сійте любов і будете її збирати [Ольга Дучимінська: 33].

Тому то деякі вчені звать виховання просто лікуванням.

Якби хтось хотів дитину вчинити доброю і думав, що до того вистарчить тільки «викорінювати» її злі нахили і звички, а не подумав, що перш завсе треба розвивати і плекати добрі задатки, що їх таки має кожна дитина, той напевне не осягнув би своєї мети [Петро Біланюк: 7].

Кожна дитина представляє, що так скажу, молоду сметанку. Треба довго напрацюватися, заки з тієї сметани вдасться зробити грудку масла; треба доволі напрацюватися толоком, заки вдасться сцілити в одну грудку масла всі маленькі порошинки товщу, що розсипані в сметані як зірки на небі. Так теж характер дитини сцілюється з тисячів добрих привычок і ще більше наших добрих вказівок і прикладів. З чого ж утвориться в дитини добра привычка, як та привычка не має з чого творитися? З чого ж зліпити характер дитини, як він в неї не тільки роздвоєний, але взагалі розбвтаній? [Петро Біланюк: 7].

Розумна любов виховує не тільки дитяче серце, але й дитячий розум. 5) Тваринна любов, кермована самим інстинктом, не виховає і не розвине ні серця ні розуму, бо вона завжди на воєнній стоні з розумом. Хоч як великий вплив батька на дитину, всежтаки вплив матері сягає

глибше в душу дитини і на ціле її пізніше життя. Пізніше, як дитина вже розвинеться в дорослу людину, буде носити у своїй душі такий ідеал людини, якою була її мама. Так кажуть лікарі-психологи. Все культурне людство підносить матір до ідеалу божества. Дитину, що не мала матері зовсім, або мала матір недобру, зараховують до найнещасливіших істот у світі. 6) Батьки повинні накінець запам'ятати собі, що добре виховані діти стануть колись самі добрими батьками, про них можна буде сказати «добрі батьки дітям вінець»; зле виховані діти не зможуть і самі колись бути батьками; про них можна буде сказати: «лихі батьки дітям кінець». Народню пословицю «Добрі діти батькам вінець, а лихі кінець», можна розуміти і на відворот: «Добрі батьки дітям вінець, лихі кінець» [Петро Біланюк: 7].

Дитяча душа є на все дуже чуткою, вразливою і те, що сприйметься зараня, з літами розвинеться і доїсть обильні плоди [Мстислав Павленко <В. Луців>: 73].

ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

До першої кляси приймає ся учеників, що скінчили 14 рік життя або скінчать його в році прийняття та викажуть ся свідоцтвом першого степеня III-ої кляси середньої або виділової школи... Виїмково можна допустити на основі ухвали учительського збору до вступного іспиту до II-ої кляси. Іспит сей має обіймати всі предмети I-ої кляси. Коли заведе ся приготовляючу клясу, тоді буде до неї приймати ся учеників з укінченим 13 роком життя та відповідним шкільним підготованєм [Григорій Микитей: 65].

Керманичі не гризуться якимись вибриками, або неправильною фреквенцією, бо знають, що серед громади діти самі поправляться, а до науки розбудиться зацікавлення, хочби з часом [Денис Лукіянович: 56].

Повертаючи до нашого звання як учителів мусимо сказати, що висше поставлене домаганне самоосвітних змагань відноситься в першу чергу до нас. Під сим оглядом нема найменшого сумніву у нікого, хто поважно й зі зрозуміннем бере своє призначенне, хто хоче для нього пошани з боку інших людей, хто хоче виконувати свій обовязок не тільки ради хліба, але ради високого післанництва учительського стану [Михайло Галушинський: 22].

Шкільна влада у розумінню зясованої засади приходила й приходить усюди з певного роду допомогою учительству у сьому напрямі. Робить се шляхом доповняючих курсів, які уладжує звичайно в часі ферій. На сих курсах викладають найкрасші професорські сили й подають учасникам курсів нові здобутки науки, показують

методу й пляни, якими зможе учасник полишений сам собі далі доповнювати своє знання [Михайло Галущинський: 22].

Українському учительству полишається тільки один шлях: шлях самоосвіти в найширшому розумінню того слова. Щоби його улегшити, мусить бути зорганізована доцільна, широко закроєна самопомога шляхом власних професійних організацій, повітових відділів «Взаємної Помочи» при визначній участі в сій роботі самого центрального Товариства [Михайло Галущинський: 22].

В закладі утворюють ся слідуючі збірки: бібліотека для учителів, бібліотека для учеників; збірка до науки фізики, наук природи, до науки товарознавства, збірка найчастійше уживаних в торговельнім інтересі цінних знаків, формулярів і т.и., збірка до науки географії [Григорій Микитей: 65].

До першої класи приймає ся учеників, що скінчили 14 рік життя або скінчать його в році прийнята та викажуть ся свідоцтвом першого степеня III-ої класи середньої або виділової школи... Виїмково можна допустити на основі ухвали учительського збору до вступного іспиту до II-ої класи. Іспит сей має обіймати всі предмети I-ої класи. Коли заведе ся приготовляючу класу, тоді буде до неї приймати ся учеників з укінченим 13 роком життя та відповідним шкільним підготованем [Григорій Микитей: 65].

Межи домом і школою находиться прірва – пропасть нічим не виповнена. Перейти цю пропасть не дуже-то легко; не одній дитині доводиться двічі й тричі завертатися [Августин Домбровський: 32].

Бажання того нового життя мусить зродитися передовсім в учительських душах, а його викладником буде праця в школі і спільнотна співпраця на учительських конференціях, які повинні перетворитися в осідки дальшої освіти й осередки творення нових педагогічних думок і нових виховних досягнень [І. Лобай: 55].

Українське учительство мусить взяти на себе обов'язок освідомлювання родичів з питаннями шкільного й домашнього виховання. Найліпший вплив найкращої школи й учителя не вдіє нічого, коли його ослаблюватимуть позашкільні, домашні й родинні впливи. В імя доброго виховання молодіжи конечно погодити дім і школу, а це мусить зробити свідомий український учитель. І нічого боятися. Використати кожду найменшу нагоду до своїх цілей, для добра виховання. Розмова в школі, поза школою, дома, на вулиці, в читальні, в кооперативі, на забаві – дуже багато причиниться до розбудження симпатій школі й учителеві [Михайло Базник: 3].

Статут предвиджує також творене осібних вечірних курсів, а також купецької доповнюючої школи, яка має подавати відповідну фахову науку для осіб, що заняті торговельною практикою, а мають менше ніж 20 літ. Обіймає вона 3 літа і вимагає попереднього укінчення народної школи [Григорій Микитей: 65].

Характеристика учня мусить бути всебічна, цілковита, оперта на усталених психологічних підставах, що обнімає особливості кожного учня [Ярослав Кузьмів: 51].

Характеристика учня це завваження й вирізнення всіх тих його рис, прикмет, здібностей і т.п., словом, усього

того, що його вирізняє з цілої маси інших, на нього більше чи менше схожих одиниць [Ярослав Кузьмів: 51].

Школа помагає від себе деяким дуже убогим а талановитим ученикам. Крім того оден жертволюбивець, якого імени на його просьбу не подаємо, уфундував стипендію для учеників тої-ж школи в квоті 120 корон річно [Григорій Микитей: 65].

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН

Щоб дійти до мети: викликати зацікавлення у молоді до старо-українського письменства, требаб на мою думку, обмежитися до найцікавіших зразків, подавати їх у перекладі оскільки кращий і доцільніший буде мистецький переклад виготовлений митцем слова – поетом, ніж принагідним у школі недоцільний зрештою, дуже часто неграмотний переклад учня!, оживлювати їх статтями на тогочасні теми, творами сьогочасних учених і дослідників старо-української літератури. Врешті піднести те письменство, вплітаючи його в кожночасне європейське письменство (даючи до того зразки й статті на теми європейського письменства напр. доби нашої поеми про похід Ігоря тощо) [Антін Крушельницький: 45].

В праці над піднесенням господарської культури краю, над розвитком національних установа народнього господарства повинен учень бачити ціль свого життя, задоволення творчих патріотичних прямувань [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Метою навчання географії є таке вироблення людини, щоби вона, маючи перед очима мапу й доповнивши її деякими вчитаними чи заслуханими цифровими даними, вмiли шляхом висновків відтворити всі дійсні умови життя даної країни й зложити картину досягнень її культури та накреслити існуючі та сподівані взаємини її батьківщини з тією країною. Була би це правдива здібність асоціації в просторі [Яків Мацюк: 64].

Не вимагаймо від дітей того, чого самі не можемо добре виконати [Іванна Петрів: ???]. Навчання віршів у VII-ій класі народньої].

Загальний вислід навчання рідної мови має підготувати вихованка до самостійного доповнювання свого знання та вимог життя серед його оточення [Степан Маланюк: 62].

Хочемо в тім дні (план складено на цілий день) перевести свобідну розмову, а потім орфографічні вправи, познайомити зо змістом читанки, перевести вправи з читання, зоровий і слуховий диктат, а далше спів, рисунки і рахунки на основі кореляції [Д. Петрів: 85].

Не жадаймо ніколи від дитини, щоб оповідала або переповідала зміст ліричних віршів [Іванна Петрів: 91].

До програми в справі культурно-національного відродження треба конче долучити світлу картину нашого духового надбання в ділянці мистецтва і то в кожній добі нашої історії. <...> [Василь Пачовський: 76].

Пляном науки обнято 13 обовязкових предметів, з 1 предметом обов'язковим, доданим на основі рішення кураторії, – наукою про спільництво (кооперацію), зглядно-обовязковим писанєм на машині і надобовязковими предметами, в обсяг яких входять між иншим чужі мови [Григорій Микитей: 65].

В рамках дидактики й методики навчання <...> предметів (рисунки, спів, тілесні вправи й практичні зайняття) мають значення загальні права міжнароднього характеру. А національний характер у навчанні тих

предметів виступить без сумніву в тематиці [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Збираючи висліди праці про місцеві цінності та їх значення для виховання молоді, треба числитися з таким фактами: 1) Дійсні, реальні вимоги життя якогось місця рідної землі дають понуку до суспільної праці. 2) Місцеві цінності найближчого оточення вросли в психіку кожного, хто живе в тій місцевості, й вони мають ту велику силу, що може найкраще заактивізувати людину для суспільної праці. 3) Нарід, як великий організм, складається з менших клітин. Як у кожному організмі, так і в народі здоровля цілого органу все залежатиме від здоровля клітин. 4) Мозком і проводом нації все буде його інтелігенція. Несвідомість дійсної вартості кожної місцевості як складової клітини народу, може стати в проводі причиною песимізму або оптимізму; а ті дві крайності все шкідливі так у одиниці, як і народу. 5) Провід мусить заховати спокій та рівновагу духа в народній праці та спирати її на місцевих народніх вартостях [Степан Маланюк: 62].

Мусимо привчити дітей, щоб висловлювалися самі, без принуки, без питань. Питання можуть бути тільки на те, щоб вислови дітей повертати в бажане річище думання (бо діти дуже часто сходять на інші теми) або щоб перевірити, чи те, що пережили в емоціях, зрозуміли [Іванна Петрова: 72].

Навчання в III клясі підбудови <...> мусить числитися із тим, що молодь VII кл. вселюдної школи у великій мірі закінчує в цій клясі своє навчання взагалі, і тим самим кінчить своє знайомство з українським письменством. Треба в читанці для цієї клясі дати добрий вибір можливо

найлегших творів ви значніших письменників, поступаючи в хронологічному порядку [Антін Крушельницький: 45].

Протягом цілого курсу науки в народній школі повинні українські діти пізнати пісні релігійні, загальні й принагідні, коляди, щедрівки, думи, козацькі думи, чумацькі пісні, обрядові (дожинкові, весільні гагілки), стрілецькі пісні (напр. Видиш, брате мій), та такі національні пісні як Ще не вмерла Україна, Боже великий, єдиний, Як умру, то поховайте, що мають характер українських національних гимнів [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Кляса II <...> це вже один ступінь уперед. Зразки письменства можуть поширитися на довші оповідання, більш складні, що в них крім чуттєвого чинника може виступати складніший мистецьки. Врешті крім оповідних можна допустити в дуже обмеженому обемі зразки популярно-наукових статей – у першій мірі життєписів письменників, життєписів історичних постатей – узагалі творів звязаних у українознавством і історією України [Антін Крушельницький: 45].

Кожний зміст читанки, якщо вона хоча трохи представляє якусь акцію, треба інсценізувати й ілюструвати [Денис Петрів: 85].

Навчання кожного предмету починається до розвитку; кожний вияв діточої думки при кожному предметі навчання, коли тільки не ведений па пояску, коли не обмежується до вивчення готового, коли дав змогу діточій думці зірватися з припону, виявитися по своєму розумінні, коли дасться дітям змогу й нагоду оформлювати свої думки своїми власними, але не заношеними,

вивченими словами – це є навчання стилю, усного стилю [Августин Домбровський: 30].

Обовязкові предмети: 1) українська мова; 2) польська мова і кореспонденція; 3) німецька мова і коресп.; 4) купецькі рахунки; 5) наука про торгівлю і векслі; 6) кореспонденція і конторові праці; 7) бухгалтерія; 8) взірцева контора; 9) торговельна географія; 10) товарознавство; 11) наука про устрій держави; 12) стенографія; 13) каліграфія; – рішенням кураторії додано ще 14) наука про спільництво (кооперацію); 15) предмет зглядно-обовязковий – писане на машині. Російська, французька, англійська мова й ин. є також предметами надобовязковими (на разі їх ще не учиться)... [Григорій Микитей: 65].

Можемо його (вірша) дуже гарно інсценізувати й тоді, розділений між кількох учнів, може бути легко вивчений (очевидно, не на одній лекції) [Іванна Петрова: 72].

Пильні і спосібні ученики та учениці з укінченою 6-тою клясою школи на родної, або першою клясою середньої школи можуть бути прийняті до приготовляючої кляси по зложеню вступного іспиту. По укінченю приготовляючої кляси переходить ученик до торговельної школи на перший рік без іспиту. Укінчене тої школи заступає трілітню торговельну практику, дає можливість отримання права однорічної служби військової та посад в торговельних касових і промислових підприємствах [Денис Коренець: 41].

Найперше повинна дитина пізнати твір, а опісля поцікавитися письменником [Іванна Петрів: 72].

Значить, на питання – де й як має відбуватися праця, зв'язана з навчанням географії, мусимо відповісти: багато менше на дворі, в полі, на прогулянках, але зате багато більше в класі, в робітні! [Яків Мацюк: 64].

Не тільки діти, але і старші, коли цікавляться книжкою, не люблять, коли їм перешкодиться [Іванна Петрів: 90].

Важну роллю в науці історії відіграє кореляція з іншими науковими предметами, головню ж із наукою географії, рідної мови, рисунків і співу [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Висловами дітей треба так керувати, щоб підхопити етичний і виховний момент вірша, розвинути провідну думку, викрити бажання автора, якщо треба, то пригадати історичні події тих часів і т.п. [Іванна Петрів: 72].

Навчання української мови повинно дати змогу дитині (і то українській, як і неукраїнській, що вчиться української мови) пізнати життя українського народу в сьогочасному й минулому на зразках письменства того народу й – у українців – родити на цьому почування любови до свого народу, своєї історії, своїх ідеалів, у не українців витворювати пошану до народу, з якого життям і письменством неукраїнська молодь знайомиться [Антін Крушельницький: 45].

Врешті ще про одно не треба забувати. Українське письменство старої доби стоїть вище, ніж література інших європейських народів того часу, не кажу вже про

літературу найближчих українських сусідів. <...> [Антін Крушельницький: 45].

Школа повинна приймати і граматику і з нею правопис, ухвалений і затверджений Українською Академією Наук. Граматичні й правописні відхилення, – це перша нагода до витворювання анархії спершу в шкільництві, потім у житті. З другого-ж боку нація, у першій мірі молодь, не може дати себе відривати від пня штучними ріжницями в додатку ще й не так накидуваними владою, але як-раз своїми-ж ученими, що не всилі згармоніювати своїх поглядів з іншими своїми товаришами й підпорядкуватися під постанову колективу [Антін Крушельницький: 45].

Коли якась школа працює на терені, де розвивається визначний і цінний говір, то на нього саме треба звернути увагу, плекати його в школі й студіювати [Степан Маланюк: 62].

Наука державницького громадянства має дати дітям уявлення про управу, уряд, суди, господарство, соціальне питання, заграничну політику, відомосте про закраєвих українців, розсіяних по світу. – Це все є сухий матеріал, тому треба подавати його в наглядних образах сучасного життя, переходячи до географії України [Василь Пачовський: 76].

Мусим пізнати свій рідний край, тобто географію рідної землі, щоб осягнути свідомість своєї території, щоби зв'язати себе містичними узлами прив'язання до рідної землі, збудити в собі любов до своєї землі – і стати з безпутнього народу нацією, свідомою своєї цілі. <...> [Василь Пачовський: 76].

Наука кожного наукового предмету, <...>перш усього предмету українознавства, повинна бути зв'язана з наукою про людину й громадянство, головню про <...> українську людину й українське громадянство [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

До українознавства належить наука географії земель, заселених українцями. Українці були і є споконвіку оселою нацією, тобто народом, що займає на гльобі власну територію. Але можна мати прекрасну територію і ніколи не утворити на ній влади, не мати своєї держави [Василь Пачовський: 76].

Саме початкове навчання має на ціллі довести дитину до вмілости виділювати, винаходити елементи в складних цілостях, викривати, як одні й ті самі елементи повторяються в різних цілостях, себто дати дитині відчути потребу системи, збудованої на вище обговорених засадах [Ярослав Кузьмів: 49].

Наука писання – подібно як і наука поодиноких предметів – повинна бути цікава, так ведена, щоб дитина відчула приємність по відбутій вправі та набрала охоти до дальшої праці. А це можливе тільки тоді, якщо всі теми до письменних вправ будуть зв'язані з життям і потребами дитини, та вестимуть до якоїсь цілий [Василь Бень: 5].

Не можна учителеві Українцеві в українській мові легковажити науки української мови і ограничитися тільки до читай дальше і напиши відси доси [Іванна Петрів: 90].

Не можна цих вправ словникових легковажити, бо це є властива наука мови [Іванна Петрів: 90].

Цю величезну виховну працю українська мати може виконати під двома умовами. Перша з них: коли вона сама є живою громадянкою, а родинний дім, якого вона є душею, – клітиною національного організму, а не замкненим у собі колісцем вузьких егоїстичних інтересів. Друга умова – це належна підготовка теоретична і практична, до відповідальної і важкої виховної праці. Що торкається громадянських завдань української жінки, то тут величезну роль сповняють жіночі організації. Вони повинні теж подати нашому жіноцтву помічну руку в ділянці виховних обов'язків жінки [Мілена Рудницька: 98].

Щоби новий засіб слів не вилетів дитворі з пам'яті, треба ті слова утревалити не виучуванням на пам'ять, а уживанням їх чи то в оповіданні, чи в щоденній розмові, чи в задачах [Іванна Петрів: 90].

Щоби розбудити фантазію дітей, треба їм дозволити фантазувати [Іванна Петрів: 90].

Методична постава вчителя на прогульці залежить від роду прогульки та виховного й навчального завдання [Іван Ющишин: 113].

Навчання української літератури в V і VI кл. Засадничою хибою пляну вважаю відокремлення письменства від словесності. Адже одно й друге – це та сама література української нації – письменство – література освічених пануючих клас громадянства, що стояли під впливом духовенства, народна словесність – це література українського народу до хвилі приходу християнського духовенства на українські землі й привезення ним на Україну старо-болгарщини, що стає на Україні старо-українською письменською мовою, від

цьогож часу це література в першу чергу селянської кляси, далі й тієї верстви пануючої кляси, що не підпала під повний вплив духовенства й чернецтва, яке вважало своїм обов'язком з одного боку винищувати дотеперішнє літературне зусилля, з другого творити – згідно з тодішнім звичаєм – штучній мові письменство своєї – чернечо-священничої – і через неї взагалі провідної й пануючої кляси громадянства [Антін Крушельницький: 45].

1. Учитель самъ повинень ученикамъ прочитовати уступъ за уступомъ такъ, якъ-бы добре, розумно, чисто и правильно бесѣдовалъ; бесѣды и читанья не можно на самыхъ книжкахъ научитися. лише треба слышати тѣ, который красно и правильно беседуютъ и читаютъ. Прочитанное учителемъ повинны ученики по одному прочитовати голосно и помалу такъ долго, поки не научатся плавно читати. Розумѣся, що дѣти должны напередъ добре тое порозумѣти, що читати мають.

2. Треба, чтобы дѣти при читанью уважали а учитель науку читанья не мало цѣнили, лише старанно уважалъ, чтобы всѣ дѣти его примѣрному чнтанью подражали.

3. Треба, чтобы дѣти читали голосно, такъ, чтобы каждый въ школѣ могъ их слышати и роаумѣти; должны читати поволи, абы читанье не было самымъ механичнымъ галасаньемъ, и дабы дѣти могли знати, що читали: для того треба отлѣчно знакамъ строчнымъ переставати при точцѣ голосъ знижаеся и задержуеся такъ долго, поки не начислимъ 4, при двоеточии (:) - 3, при точцѣ съ запятою (;) - 2, при запятой (,) голосъ подносится и задержуеся, поки не начислимъ 1, при звательной (!) и вопросительной (?) голосъ несется, <...> задержуется, поки не начислимъ 5 до 7. Въ повѣстяхъ, привѣтствованіяхъ и прошеніяхъ голосъ спадае; при повелѣніяхъ же и вопросахъ - возносится.

4. ДѢти должны читати чисто и полно, безъ взгляду на выговоръ мѢстный, с.е. мѢстцевый, где звичайно говорятъ к. пр. пр.: боцка теце, гйомъ, удайвъ «гломъ ударил»: о на печатку слева читеся якъ во а неякъ тутъ въ одной школьѢ и учитель и дѢти въ одной школьѢ и учитель и дѢти «овцыя» читали «іwсія». <...>

5. ДѢти должны уважати на гласоудареніе слова въ положеніяхъ и на гласоудареніе слоговъ въ словахъ понеже многимъ слова руськимъ сонѢмъ иное значеніе принимаютъ, якъ скоро гласоудареніе переносится з одного слога на другій слогъ, н.пр. лежѢло сорокъ сорокъ; изъ стѢны упаль на стѢны; такъ само гласоударенье словъ въ положеніяхъ розумѢти треба лише тутъ уже не слогъ одинъ, но цѢле слово сильнѢйшимъ голосомъ произносится, н. пр.: иди собѢ до своего костела, а я собѢ пойду до моей церкви. – Для гласоударенья слоговъ сдѢлае учитель дѢти уважными на знаки оксію; понеже въ кождомъ словѢ есть лише одинъ слогъ, на которомъ голосъ спочивае, такъ и въ положеніяхъ важнѢйшіи слова отзначаються сильнѢйшимъ голосомъ [Григорій Врецьона: 19].

Не кожний вірш можна інсценізувати; зокрема не можна переробляти ліричного вірша до інсценізації, бо тоді калічимо немилосердно і мову і стиль та робимо тим чином велику кривду авторові й естетичній поезії [Іванна Петрів: 72].

Українське громадянство було зовсім не познайомлене з новітньою європейською літературою; для нього світова література кінчилася на німецьким Шіллері і Гете. Від літератури, яка мала бути розривкою, ждали перш усього легкості й забавності і що-найбільш уважали її за засіб уморальнювання народу. Вона повинна була

представити людей вищих, вірцевих, таких, якими повинні бути всі. Вона мала вистерігатися всього «низького» [Антін Крушельницький: 44].

На розвиток одиниці впливає теж відповідно підібрана лектура творів, у яких виступають сильні індивідуальності. Безсмертним став «Робінзон Крузо» завдяки особливим фізичним і духовим прикметам свого героя та звеличання добродійств цивілізації. Із нього може дитина, за влучною вказівкою вчителя, навчитися завзяття й витревалости до духової праці [Остап Макарушка: 60].

Мистецька форма, простота стилю – оце вимоги, що їх треба поставити до читанки, коли навчання української мови має захопити увагу дитини й впливати на її почування, та зродити в неї любов до предмету й до читання взагалі [Антін Крушельницький: 45].

Читанка для I класу <...> повинна в першій мірі опиратися на легкому оповідному матеріалі (найкращих зразках українського письменства, достосованих до рівня молоді й деяких вибраних – пригожих до навчання основ граматики). Реальні відомості, оскільки тут були необхідні в звязку з наукою реальних предметів історії – повинні виступати в читанці для цієї класи тільки в оповідній формі. Мистецька форма, простота стилю – оце вимоги, що їх треба поставити до читанки, коли навчання української мови має захопити увагу дитини й впливати на її почування, та зродити в неї любов до предмету й до читання взагалі. Ясний, погідний настрій, подекуди веселий – оце той тон, який повинен родити сердечні звязки між молоддю з одного боку й учителем та предметом – з іншого. Недоцільні тут наукові статті, хоч би й у приступній, популярній формі. Реальне знання

подається знахідним способом на інших лекціях шкільної науки – тут воно може шукати тільки поглиблення і знайде його в оповідній блискучій формі краще й певніше, ніж у скучній і неприступній для дитини на цьому році навчання науковій прозі [Антін Крушельницький: 45].

Діти часто не розуміють усього, що читають. Звичайно не розуміють оповідань, написаних не раз може й добрими авторами - письменниками, але тяжко та непопулярно [Денис Петрів: 85].

Нехай діти дадуть інший наголовок <...> оповіданню. Вони, під свіжим вражінням оповідання, дають дуже гарні і влучні висновки, а вражіння ослаблюється вже по другому читанні, і тому друге читання використаємо до уложення пляну цілого уступа. Щоби уложити плян уступа, мусить учитель поділити уступ на кілька частей, які становили б для себе цілість, і діти (ніколи учитель) надають назву цій частині [Іванна Петрів: 90].

Читає дівтора частину уступа, а учитель відчитує значіння незнаних або мало знаних слів, каже вишукувати інші слова, які мають те саме значіння, слова, що мають противне значіння, через додання словотворчих частиць утворити цілий ряд слів, порівняти їх значіння [Іванна Петрів: 90].

Щоби діти набрали повної свободи слова, треба їм дозволити оповісти цей уступ, уживаючи цілком іншого способу оповідання інших слів, а навіть дозволити зачати оповідання від іншого випадку, ніж в книжці [Іванна Петрів: 90].

Якщо вірш зробив вражіння і дітям сподобався, то вони самі будуть домагатися, щоб їм завдати вивчити на пам'ять [Іванна Петрів: 91].

Якщо знаємо до вірша відповідну мелодію, як, наприклад, до народніх поезій, тоді спів корелюємо з наукою мови [Іванна Петрів: 91].

Вживаючи при науці історії українського народу таких наукових засобів як мапи, ілюстрації, підручники, лектура, джерела, треба безумовно користати з українських мап, ілюстрацій, підручників, лектури й джерел [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Місцеві цінності в скарбниці національного Треба повести учня далеко поза рідний край, за море, а головню повести його в минуле своє й чуже, не лякаючись давнього Риму, Греції чи інших земель античного світу [Антін Княжинський: 39].

В цілому курсі науки історії треба розвивати в дитини змисл до організованого державного життя. На прикладі історії з минулого й сучасного повинна дитина навчитися, що жаден нарід у світі не досягне поза державою вищого розвитку, не сповнить своїх остаточних [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Можна би найти багато місцевих, історичних пам'яток (старі твердині, вали, могили, а в крайній потребі й місцеві пісні), що при добрій волі все стануть основою оповідань про минуле рідного народу [Степан Маланюк: 62].

Підготовка підставових розумінь до науки історії може тоді тільки дати певні досягнення, витворити ясні уявлення, що щось міняється в житті людей, оскільки за кожним разом відбуватися на підставі конкретів, що висловлюють дитині переміни в суспільному житті. Найкращими тут конкретами будуть культурні твори в місцевості дитини, що характеризують так теперішню, як і минулі епохи. Ці конкрети має дитина порівнювати й порівнювати з собою, щоби шляхом природних споріднень прийти до розуміння, що тепер щось інакше, а давніше інакше виглядало [Іван Ющишин: 114].

Дабы дѣти добре читали, треба уважати на слѣдующее:

Дитина, що пізнає рідну природу та інституції народного господарства, повинна – керована шляхетною любов'ю – плекати в своїм серці й розумі бажання праці над піднесенням культури рідного краю та успішного розвитку й досконалення всіх тих українсько-національних інституцій і організацій, що мають на меті піднесення матеріальної й духової культури рідної землі [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Ділянка знання природи й географії та арифметики мають безперечно загальнолюдський характер. Однак й навчання тих предметів має важливий вплив на виховання характерів, а також будить у молоді погляди й національно-громадянські почуття [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Матеріал обсервації і переживань на прогулях повинен стати найкращим матеріалом для самостійних мовних і стилістичних вправ [Іван Юцишин: 113].

Суспільно-побутові прогуляки в'яжуться тісно з наукою географії, рідної мови та історії. Ці прогуляки можуть відбуватися в найближчу околицю або й далше, поза межі осідку школи та повіту. Повинні вони впливати з методичних процесів навчання вищенаведених наукових предметів та стати живою ілюстрацією теоретичного знання [Іван Юцишин: 113].

Навчання природи має вилити на елементи душі, які забезпечують людині в першій мірі існування вишколити їх і збагатити вмлість вичування ситуацій та використання засобів оборони, які стоять до диспозиції [Денис Петрів: 90].

Порівнюючи заобсервовані з'явища з описами рідного краю найвидатніших письменників і поетів, переконуються діти, що їхня любов та пієтизм до рідної землі спиралася на основному знанні всіх матеріальних і духових ціннощів цієї ж землі [Іван Юцишин: 113].

Нема другого предмету в шкільнім навчанні над природу, яким учитель міг би доцільніше впливати на формування психічної структури дітей. Жива природа і серед неї жива людина зі своєю психікою – це одно тіло, один ланцюг прав і явищ природи [Денис Петрів: 90].

На цих (історичних) прогуляках, як і суспільно-побутових, треба привчати дітей збирати цінні етнографічні та фольклорні матеріали, що могли б увійти

або в шкільний музей, або й навіть у якийсь прилюдний [Іван Ющишин: 113].

Треба дітей познайомити там, де це можливе, з мотивами народнього мистецтва, відвідуючи музеї та збірки творів українського мистецтва. При тім пізнають діти найвидатніших українських малярів і різьбарів <...> [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

В науці рисунків треба в обсягу матеріалу, передбаченого в програмі для окремих клас, використовувати по зможі при кожній нагоді національно-українські елементи й мотиви, головно в тих випадках, коли наука рисунків виступає як кореляція з наукою української мови й історії та географії в формі ілюстрацій [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

В науці практичних зайнять треба <...> при кожній нагоді українські елементи й національні мотиви, головно в обсягу килимарського мистецтва (Косів, Глиняни, Збараж і т. д.), вишиванок, будівництва, приладжування писанок на Великодні Свята і т.д. З метою викриття національного духа в ділянці, наприклад, вишиванок вистарчить порівняти вишиванки російські, українські, галицькі, польські і т.д., щоби зрозуміти, яку красу витискає народня творчість у тій скромній ділянці народнього мистецтва [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

В науці руханкових вправ треба в обсягу матеріалу, передбаченого в програмі для окремих клас, використовувати по зможі при кожній нагоді українські

елементи й національні мотиви, головню в тих випадках, коли тілесні вправи виступають як кореляція з наукою української мови, історії чи природи в формі інсценізацій і імпровізацій та разом із наукою співу в маршах, грах і народніх забавах, наприклад, у гагілках, купальних піснях, дожинкових, колядках і щедрівках [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

Межи пам'ятевим і письменним рахунком є різниця. В пам'ятевим рахунку все число мусить виступити в уяві в конкретнім вигляді. В письменнім не все, а по досягненні вправ в діланні таки вже ніколи [Денис Петрів: 85].

Метода (кореляції) є в силі зняти з математики та фізики оце ославлене фатальне клеймо сухих та бездушних предметів [Юліан Богачевський: 14].

На конкретях повинні діти пізнавати всі ділання [Денис Петрів: 85].

При ручних зайняттях треба дбати, щоби діти самостійно їх виконували [Денис Петрів: 85].

При вислідах праці зважається пильно на продуктивну сторінку та вартість продукту для життя одиниці чи загалу [Степан Маланюк: 62].

При декорації кляс, коридорів і шкільних сцен на різні шкільні свята треба перш за все брати під увагу праці дітей з явно національними прикметами (рисунки й ілюстрації, прикрашування образків вишиванками і т.д. [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

На науці співу діти української національності повинні пізнати й співати не тільки обрядові пісні, народні, пісні праці, але й козацькі думи, чумацькі пісні, стрілецькі й національні пісні (Ще не вмерла Україна, Боже великий єдиний, Як умру, то поховайте) [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

При забавах і грах треба числитися згідно з програмами з місцевого традицією та звичаями. При руханці треба використати також прогульки, щоби пізнати природу й життя своєї околиці [Степан Маланюк: 62].

С п і в звертає увагу на місцеві пісні (використання їх при історії та при рідній мові!), зокрема на пісні з текстом у місцевім говорі. Їх треба в школі співати та складати до них інші голоси згідно з вимогами гармонії [Степан Маланюк: 62].

Вона (*перша лекція*) вводить їх у сферу вищого естетичного захоплення, дає повне почуття емоціональної вищости в поета людського духа та відчуження мистецької краси. Всі інші лекції, зв'язані з віршом, це вже тільки використання змісту й матеріялу, що його дає вірш, так як і кожна проза, для виховних завдань школи [Іванна Петрів: 72].

Мови вчимо не тільки на лекціях, призначених виключно на навчання мови, але при кожній нагоді, отже й на годинах усіх інших предметів [Ярослав Кузьмів: 47].

Не вільно подавати науку у формі байки або казки, бо діти зрозуміють її як казку, і тоді наша праця не доведе до цілі [Денис Петрів: 88].

Практичні сторінки щоденного життя розробляють у школі практичні зайняття. Їх головна ціль, попри формальну сторінку виховання, ще: 1) техніка ручних робіт, 2) добрий звичай у щоденному житті, 3) вправа й знання в організації індивідуальної й громадської праці [Степан Маланюк: 62].

Особисті й господарські рахунки в школі можуть призвичаїти молодь до рахунку своєї господарської совісти, а такий звичай може принести для суспільного життя великі користі [Степан Маланюк: 62].

Наука граматичних знань, що колись зводилась до мертвого, механічного виучування молоддю граматичних правил та законів, перестала бути ціллю сама в собі, а стала з а с о б о м до пізнання нашої мови та логічного й чуттєвого впорядкування її багатств та виявів [Мирослав Семчишин: 100].

Вибір поезії для молоді має велике значення в її розвитку емоціональних почувань, естетики й суспільного виховання. Даваймо нашим дітям правдиві дівочі чи молодечі вірші. Даваймо їм у віршах їхні переживання, сонце й радість життя! Даваймо приклади молодечих поривів і діл! Діло, а не мрій! Даваймо їм приклади чинної реакції, а не плачу і зойку! [Іванна Петрів: 72].

Вірш відчитає учитель цілий, хоча він довгий. Учні мусять знати цілість, щоб заспокоїти цікавість як це скінчилося? [Іванна Петрів: 72].

Коваль клепле, поки тепле. Вивчай вірш тоді, коли він у тебе свіжий, а ще як подобається тобі, тоді вивчай

негайно, бо людська пам'ять химерна; не все з однаковою легкістю приймає [Іванна Петрів: 72].

А коли ми по-своєму вперто поправлятимемо дітей, вони читанку чи казку вивчать на пам'ять і передадуть вірно й точно зі всіма новими словами й зворотами, але <...> не скористають із неї ні трощечки [Ярослав Кузьмів: 47].

В багатьох школах голосне читання зійшло на дальній плян, навіть надто далекий. А в висліді того: невміння читати [Августин Домбровський: 31].

Вважають, що синтетичне розумування легше аналітичного; від себе скажу, що не все так буває. <...> Обі вони пронизують усе людське знання. При їх помочи створили безсмертні генії різнородні права, закони, гіпотези в різних ділянках наукової ниви. Психологія вчить нас, що всяке розумування, висновування починається пізнанням, а се, як вище було сказано, послугується синтезом й аналізом [Микола Божиковський: 16].

Вмілість утривалити, поглибити, словом, навчити читати поправно, виразно й плавно та й звертати увагу на знаки перепинання <...> має виробити особливо г о л о с н е ч и т а н н я: підготовляти до того повинно т и х е ч и т а н н я, якому припаде ще й друге – не менше важне – завдання: навчити охоплювати зміст перечитаного [Володимир Ярмів: 118].

Всякі індивідуальні уподобання вчених лінгвістів не повинні мати місця в школі [Антін Крушельницький: 45].

Граматичні й правописні відхилення, – це перша нагода до витворювання анархії спершу в шкільництві, потім у житті [Антін Крушельницький: 45].

Для справдження розуміння прочитаного є багато форм, а особливо корисним є спосіб завдань перед читанням. Учні в попередніх завданнях одержують точнішу інструкцію до своєї роботи; кожний учень не тільки читає про себе, а й розв'язує якусь задачу; ухилитися від читання йому тяжче, бо після читання вчителю треба давати звідомлення з роботи [Рафаїл Шкляр: 111].

До всякого пізнання ведуть два головні шляхи, синтеза і аналіз – всі інші є бічні. При помочі синтези з подробиць (*з частин*) творимо цілість, при помочі аналізу розкладаємо цілість на частини. – Обі ті методи, зливаючись разом, дають нам докладне поняття про досліджувані явища, предмети й числа [Микола Божиковський: 16].

Тематика шкільної праці та домашніх завдань дитини в межах тих наукових предметів, головно арифметики, повинна зосереджуватися довкола питань практичної діяльності таких українських організацій, як: Сільський Господар, Народня Торговля, Маслосоюз та споживчі й виробничі кооперативи місцеві, районові та крайові [Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 94].

При навчанні всіх наукових предметів належить усе скеровувати думку й увагу учня до людини та її суспільних справ. Попри пізнання етичних і філософських правд, прав механіки фізичного й біологічного з'явищ живого світу, треба все порушувати справи практичного значення,

господарські й суспільні вимоги громадянства та скеровувати увагу молоді до людини й тим чином підготовляти підстави під майбутню громадянську діяльність вихованка [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Завдання вчителя так керувати розмовою, щоби, виходячи від знаних річей, доходячи до нових (бодай частинно), нав'язуючи до неясних уявлень, доводити до їх ясности, виразности, повноти. <...> У дальшій праці все треба зачинати від ствердження й з'ясування знаного, як що до скількості, так що до якості й на тім щойно будувати дальше [Ярослав Кузьмів: 47].

Кожна метода приємлива, коли дає добрі висліди. Хоральне читання, є безумовно добрим працівним і дисциплінуючим засобом: вирівнює темпо читання, перестерігає правильного наголошування й перестанкування, врешті барвного голосу, виявляє, що читач розуміє зміст читаного [Августин Домбровський: 31].

Кожний оцінює знання мови найперше по читанні як засновки всяких інших знань мовознавства [Августин Домбровський: 31].

Коли маємо навчити гарно, зрозуміло, логічно читати, то такого читання можна навчити тільки г о л о с н и м читанням, при чинній допомозі вчителя [Августин Домбровський: 31].

Кращі методики поручають як найдовше вести з дітьми 1-го відділу свободні розмови, давати їм заняття

щозмога зближені до їхніх домашніх занять: отже: рисунки, моделювання, вирізки, ліплення, клеєння, багато свободи і руху. <...> Тоді перехід із дому до школи не буде так гострий, тоді діти не лякатимуться школи, тоді поступатимуть згідно зі своєю вдачею, тоді буде змога пізнати їх вдачу, тоді оповідатимуть без боязни про свої радощі й смутки, сподівання й досягнення, клопоти й невдачі. Тоді також можна пізнати засіб їх уявлень і понять, слів, зворотів і мовних форм та <...> зачати доцільну й систематичну виховну працю саме там, доки її довела природа й оточення. І найважливіше! Дитина пізнає, що шкільні заняття – це продовження домашніх, що тут не морочать їй зразу ж голови високими мудрощами, не пхають з першого дня в руки такого тендітного інструменту, як перо, тільки розмова йде про все їй близьке й знане і – маючи про що говорити – говорить багато, говорить так, як знає і вміє [Ярослав Кузьмів: 49].

Мініатюрний модель на 100 % краще збуджує правдивий образ дійсності й тому при навчанні географії моделювання мусить зайняти дуже визначне місце. В тісному зв'язку з тим стоїть тектоніка. Тут уже зовсім не можна надіятися на природну обсервацію. Тут мусить бути штучний досвід, виконаний руками дітей за допомогою моделювання [Яків Мацюк: 64].

Не входить в дрібниці, а мати все на тямці, що цілею розмови (поговірки) є подати і пояснити усі річеві відомости, які приходять в оповіданню, <...> щоби опісля не перепиняти читання поясненнями, бо це не дозволяє дітям лучити думки, і вони не в силі вхопити зміст, а передовсім провідної ідеї [Іванна Петрів: 90].

Не кожна дитина має талант до декламації, не кожна має до цього відповідний голосовий матеріал; тому в школі не жадаємо декламації по всім правилам риторики й драматичного мистецтва, але декламації зрозумілої й ясної, без зверхніх деклямацій, без непотрібного пафосу, без зайвої жестикуляції чи міміки [Іванна Петрів: 72].

Обсервація, спостереження та опис поодиноких з'явищ мови – це основна прикмета, що відрізняє старе, догматичне навчання граматики від новітнього [Мирослав Семчишин: 100].

По семи літах науки в школі діти повинні вміти писати гарно, без блудів і зрозуміло [Василь Бень: 5].

Порядок перших лекцій (з вивчення писання) буде приблизно такий: образок, поговорка, гри й забави, спів, загадка (підпис образка), ліплення (підпису) в плястеліні чи глині, рисування відгадки (підпису) на без лінійному папері [Василь Бень: 5].

При переповіданні полишити дітям свободу у виборі передаваних подробиць та й що до форми, в якій їх діти передають. Бо вірне засвоєння змісту річ маловажна, саме ж головне – це вправа в свобідному оповіданні того, що дитина пізнала чи пережила і так, як вона це пережила та й разом із тим опанування мови [Ярослав Кузьмів: 48].

Рисування все буде відноситися до слова котре дитина має перед очима. Коли дитина набере настільки вправи, що з пізнаних букв на рисунках скомбінує нове слово – тоді зачне писати [Василь Бень: 5].

Р у х а н к а звертає увагу на здоровля, скорість та доцільність рухів для потреб щоденного життя, а також на рішучість, відвагу, силу волі, порадність, карність, солідарність – одним словом, на прикмети дуже потрібні для особистого та суспільного практичного життя [Степан Маланюк: 62].

Саме при науці тих предметів (природи, арифметики та практичних зайнять) треба розвивати в дітей активну й творчу любов до природи, до рідного краю, до рідного соціального докільля [Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності: 67].

Сей спосіб (*синтетичний*) розумування все починається від поєдничих (подрібних) осудів, прикмет, фактів, а доходить до загальних [Микола Божиковський: 16].

Скорше чи пізніше займе належне їй місце в загальній методиці навчання рахунків [Микола Божиковський: 16].

Тихе читання мусить мати поважне місце в нашій школі. Але вчителеві треба знати методику його переведення, а вона залежить від матеріялу, мети, типу читання і від стану самої школи [Рафаїл Шкляр: 112].

Тільки правдиве вчування в кліматичні умови може виробити в людині здібність висновувати правильні погляди на життєві прояви даної країни. З цілої кліматології тільки метерологічні записки можуть відбуватися на природньому ґрунті. Все інше, що дається

перевести методом досвіду, мусить бути здане на лабораторійну працю [Яків Мацюк: 64].

Треба дбати, щоби весь матеріал одного дня обертвся й зосереджувався коло одного питання [Денис Петрів: 85].

Учні подають відповіді, а щоб не бути голослівними, вишукують ті місця з тексту, що на них оперли своє твердження й відчитують їх голосно. Щоб скоро найти потрібне місце мусять раз і другий перебігати очима цілий текст (тихе читання) і відповідне місце відчитати вголос (голосне читання). Одно й друге (тихе й голосне) читання при такому поставленні справи має свою ціль, до чогось воно служить, перестає бути механічним читанням для читання. Інші учні справляють помилки, вишукують інші, часом і більше відповідні місця, аргументують, усталяють відповідь [Ярослав Кузьмів: 46].

Щоб опанувати <...> нові слова в читанні (їхній зміст, визвук, наголос, примінення) мусить дитина конче прочитувати даний матеріал голосно. За голосним читанням при великім багатстві нових, рідко вживаних слів промовляє ще й цей мотив, що тоді працює рівночасно й сильніше, ніж при тихому читанні, слух – а це дуже пособляє пам'ятевим функціям, що знов при навчанні мови не може бути байдужне [Августин Домбровський: 31].

Щоби застерігти від неминучих дидактичних дефектів як голосного, так і тихого читання, при сьгоднішнім стані методики читання слід уважати тип мішаного читання за найкорисніший [Рафаїл Шкляр: 111].

Рука дитини повинна бути заангажувана найбільше при теренознавстві, метеорології, тектоніці, з'явищ, зв'язаних із рухами землі та її становищем у сонячній системі, далі при картографії. Не менше вимагає від учня праці рук описова й статистично-господарська географія при зладжуванні рисунків, порівнюючих виказок та інших геометричних і математичних праць [Яків Мацюк: 64].

**СЛОВНИК ІНШОМОВНИХ, ДІАЛЕКТНИХ І
МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ,
ЯКІ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ В ТЕКСТАХ**

- Акростих –
Браки – недоліки, вади, хиби
Будучина – майбутнє
Вальори - орієнтири
Взвичаювати - привчати
Викресати – вивчити, запам'ятати
Виложник – результат, показник
Вислід – результат, наслідок
Вистудіюванні – вивченню
Вичерти - креслення
Вображіння - фантазії
Втривалювання – насичення (наповнення)
Вчення - учіння
Геврестична - еврестична
Голосівки з буквами приголосітковими – голосні літери з приголосними
Домова праця – домашня робота
Достосований – прилаштований
Зоровики – учні, які краще сприймають матеріал через читання
Кореляція - об'єднання
Кружки – гуртки
Лектура (лектура) – читання, матеріали до читання
Лекція (лекція) – урок
Мапа – карта
Метода - метод
Мученик - учень
Найнижчі класи – початкові класи
Наука – навчання.
Негоція - негативне сприйняття
Образки – засоби, ілюстрації

Обсервувати - спостерігати
Обсервують - вивчають
Одиниця - особистість
Осередній предмет - основний
Особняк - особистість
Осередньонний - опосередкований
Осягання - досягнення
Перехресниця - кросворд
Позем - рівень
Поправність -
Почування - почуття
Прелігент – викладач, лектор, доповідач
Приноровлюється – пристосовується (враховує)
Пронрам – програма
Робітня - лабораторія
Руханка – гімнастика, фізичні вправи.
Самовдовілля - самозадоволення
Слуховиків - учні, які краще сприймають матеріал
через слухання
Тектоніка – загальна композиція (побудова)
Трансмітує - трансляція
Тямити – пам'ятати чи розуміти
Ум – розум
Утревалити - закріпити
Ферії– канікули.
Хосен - користь

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базник М. Вибір звання / М. Базник // Українська школа. Часопис українського вчителства. – 1942. – Ч. 5-6. – листопад-грудень. – С.119-124.
2. Базник М. Педологія основою виховання й навчання / М. Базник // Шлях навчання й виховання. - 1928. – Ч. 4. – С.1-5; Ч.5. – С.1-4.
3. Базник М. Під Новий Рік / М. Базник // Українська школа. Часопис українського вчителства. – 1942. – Ч.5-6. - листопад-грудень. - С.119-124.
4. Безушко В. В чім суть оглядового навчання? / В. Безушко // Шлях виховання й навчання. - 1939. – Кн.1. – С.48-49.
5. Бень В. Письменні вправи в світлі нових шкільних програмів / В. Бень // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». - 1935. - С.32-33.
6. Бень В. Що важніше: метода чи вислід праці? / В. Бень // Учительське слово. - 1938. –Ч. 3. – С. 24.
7. Біланюк П. Добрі й лихі діти* (Про межі й можливості виховання) / П. Біланюк // Рідна школа. – 1936. – Ч. 4. – С. 56-59.
8. Біланюк П. Потреби й основні завдання виховання / П. Біланюк // Рідна школа. – 1936. – Ч. 1. – С. 12-14; Ч. 2. – С. 25-26.
9. Біланюк П. Не лише вчимо, але й виховуємо / П. Біланюк // Рідна школа. - 1936. – Ч. 20. – С. 293-296.
10. Біленький Т. Наука рускої мови в школах народних звичайних і виділових* Для учителів і кандидатів учительських. Мова і наука мови взагалі / Т. Біленький // Учитель. – 1903. – Ч. 3. – С. 41-45; Ч. 11. – С. 161-167.

11. Біленький Т. Хід науки / Т. Біленький // Учитель. – 1906. – Ч. 19. – С. 285-287; Ч. 20. – С. 297-303.

12. Біленький Я. Задуми і дійсність. Як навчаємо української мови в середній загальноосвітній школі / Т. Біленький // Українська Школа. – 1939. – Ч. 1-6. – С. 2-29.

13. Біленький Я. Навчання української мови в середній школі*/ Я. Біленький // Українська Школа. – 1934. – С. 15-42.

14. Богачевський Ю. Про можливість кореляції при навчанні математики та фізики / Ю. Богачевський // Рідна школа. - 1936. - Ч.18. - С.262-263.

15. Богданів Ю. Нові програми й учитель / Ю. Богданів // Шлях виховання й навчання. – 1933. - Ч.4. - С.188-203.

16. Божиковський М. Синтетично-аналітична метода в початковім навчанню рахунків / М. Божиковський // Учитель. - 1925. - Т.2. - С.104-112 / Хр. - С. 114-117.

17. Від слів до чинів // Учительське слово. - 1936. – Ч. 1. - С.17.

18. Врецьона Г. Воспитуюча наука /Г. Врецьона // Школьна часопись. – Львов, 1881 – Ч. 8.

19. Врецьона Г. Читанье, й якъ належить учити читати? / Г. Врецьона // Учитель. – Львовъ. – 1869. – Ч. 30. – С. 311-312.

20. Галущинський М. Боротьба з неграмотністю* / М. Галущинський // Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» на переступний 1924 рік. – 1923. – Ч. 46. – С. 125-128.

21. Галущинський М. Найблищі завдання / М. Галущинський // Смолоскипи. – Ч. 1. – С. 2-6.

22. Галущинський М. Самоосвіта учительства / М.Галущинський // Учитель. – 1925. – 1925. – С. 3-9.
23. Герасимович І. На тривогу! Основи української нації zagrożені / І.Герасимович. - Львів: Рідна школа, 1929. – 152 с.
24. Герасимович І. Українські школи під польського владою / І.Герасимович. – Станіслав: Бистриця, 1924 – 16 с.
25. Герасимович І. Шкільний лебісцит в минулому і тепер* / І. Герасимович // Рідна школа. – 1939. – Ч. 4. – С. 60-63.
26. Дещо про реформу школи // Нова школа. –1919. - Ч. 1 (20 березня). - С.4.
27. Дзерович Ю. Педагогіка /Ю. Дзерович. – Львів, 1937. – 240 с.
28. Домбровська М. Національне і патріотичне виховане молодіжи* / (Відчит читаний у Кутах дня 24 вересня 1906 на зборах Філії Тов. пед.)./ М. Домбровська.
29. Домбровський А. Книжка і писемність на село // Учительське слово. – 1929. – Ч. 10. – С. 1-3 / А. Домбровський.
30. Домбровський А. Навчання стилю в народній школі / А. Домбровський // Методика і шкільна практика: Дод. до «Шлях виховання й навчання». – 1932. – Кн. 1. – С. 1-5.
31. Домбровський А. Голосне читання необхідне / А. Домбровський // Учительське слово (Методика і шкільна практика). - 1937. - Ч.7. - С.46-48.
32. Домбровський А. Нові методи навчання в першій клясі / А. Домбровський / Шлях навчання й иховання. - 1928. –Ч. 6. – С. 15-16; Ч.7-9. – С. 11-15; Ч. 10. - С.10-12; Ч.12. - С.10-14.

-
33. Дучимінська О. Про виховання* / О. Дучимінська // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 46. – С. 2; Ч. 47. – С. 2; Ч. 48. – С. 7; Ч. 49. – С. 7.
34. Євшан М. Національне виховання (Гадки і мрії) / М. Євшан // Життя і мистецтво. – 1920. – Ч. 2. – С. 38-41.
35. Загадки при навчанні письма (Завваги, зразки лекцій у 1 кл.) // Учительське слово (Методика і шкільна практика). - 1932. - Ч.1-2. - С.1-3.
36. Здріль Г. Познайомлення з відмінками іменника / Г. Здріль // Учительське слово. - 1935. - Ч.10. – С.149-151.
37. Іванчук О. Моральна вартість просвітної праці - а практична сторона життя народу / О. Іванчук // Учитель. – 1905. – Ч. 9. – С. 121-123; Ч. 10. – С. 139-140.
38. Іванчук О. Проблеми націоналізації нашого виховання / О. Іванчук // Учитель. – 1910. – Ч. 10. – С. 147 – 149; Ч. 11.
39. Княжинський А. Доповняльна українська лектура у народній школі / А. Княжинський // Учительське слово. - 1939. – Ч. 11. – С.77-80.
40. Козій Д. Деякі психологічні моменти завдання домашніх письмених вправ / Д. Козій // Шлях навчання й виховання. - 1928. - Ч.4. - С.4-8.
41. Коренець Д. Дайте дітям науку* / Д. Коренець // Діло. – 1918 – Ч. 129. – С. 3.
42. Коренець Д. Жіночі рільничі школи / Д. Коренець // Рідна школа. – 1939. – Ч. 13-14. – С. 213-214.
43. Коренець Д. Помагаймо молоді здобути освіту / Д. Коренець // Рідна Школа. – Львів, 1937. – Ч. 10. – С. 133.
44. Крушельницький А. «Громадський друг» у житті й творчості Івана Франка / А. Крушельницький // Життя і знання. – 1928. – Рік I. – С. 311-314.

45. Крушельницький А. Проект зміни способу навчання української мови й літератури в школі / А. Крушельницький // Наша школа. – 1928. – Ч. 3. – С. 37-50.
46. Кузьмів Я. Зразок лекції української мови в получених 3-ому й 4-ому відділах народної школи / Я. Кузьмів // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». - 1935. - Ч.6. - С.85-87.
47. Кузьмів Я. Мовні вправи / Я. Кузьмів // Шлях виховання й навчання. - 1932. - Ч.1. - С.25-31.
48. Кузьмів Я. Напрямні національного виховання / Я. Кузьмів // Перший Український Педагогічний Конгрес у Львові (1935). – Львів, 1938. – С. 191-194
49. Кузьмів Я. Синтетичне навчання / Я. Кузьмів // Шлях Виховання й Навчання. – 1933. – Кн. 1. – С. 6-13; Кн. 2-3. – С. 65-80.
50. Кузьмів Я. Тихе читання / Я. Кузьмів // Учительське слово. - 1935. - Ч.2. - С.13-17.
51. Кузьмів Я. Шкільні характеристики учнів / Я. Кузьмів // Шлях виховання й навчання. - 1930. - №7. - С. 204-210.
52. Куцій М. Шкільний альбом / М. Куцій// Шлях навчання й виховання. - 1928. - №7-9. - С.15-16.
53. Левицький В. Історія виховання і навчання: Підручник для шкільного та загального вжитку / В. Левицький. Львів: Нова українська школа, 1925. – 190 с.
54. Лихоліття нашої школи // Діло. - 1928. – 27 травня. - С.2.
55. Лобай І. Лекція по Дальтон-пляну / І. Лобай // Шлях виховання й навчання. - 1931. - Ч.10. - С.397-399.

56. Лукіянович Д. За нову школу / Д. Лукіянович. – Львів, 1932.

57. Луців В. Двомовність у школі і вдома / В. Луців // *Учительське Слово* (Канада). – 1956. – С. 6-7.

58. Луців В. Практичне переведення лекції в школі / В. Луців // *Життя і школа* (Канада). – 1993. – Ч. 1. – С. 39-41.

59. Макарушка О. Впливи війни на виховане / О. Макарушка. – Львів, 1917. – 20 с.

60. Макарушка О. Індивідуалізація в навчанні / О. Макарушка // *Українська школа*. – 1925. – Ч. 4-6. – С. 3-14.

61. Маковей О. Задача / О. Маковей. – Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Художня проза / Упоряд. та авт. приміт. О. В. Мишанич.

62. Маланюк С. Місцеві цінності в скарбниці національного виховання / С. Маланюк // *Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання»*. – 1933. – С.203-211.

63. Малицька К. За рідне слово – рідну школу / К. Малицька // *Світло*. – 1921. – Ч. 5. – С. 45-49

64. Мацюк Я. / Я. Мацюк // *Шлях виховання й навчання*. – 1933. – Кн.1. – С.34-41.

65. Микитей Г. Українська Торговельна Школа у Львові / Г. Микитей // *Наша школа*. – Львів-Чернівці, 1911. – Кн. IV. – С. 6-11.

66. Михайловський І. Ребус у шкільному навчанні / І. Михайловський // *Учительське слово*. – 1937. – Ч.9. – С.53-57.

67. Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності // *Шлях виховання й навчання*. – 1934. – Кн.1. – С.1-6.

68. Організуймо навчання дома // Діло. – 1933. – Ч.202 (2 серпня)
69. П<етрів>. І. Наука геометрії в народній школі / І. П<етрів> // Шлях навчання й виховання. – 1928. – №2. – С.13-16.
70. П<етрів> І. Навчання правопису в III-ій класі народньої школи / І. П<етрів> // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». – 1933. – Ч.2. – С.28-35.
71. П<етрів> І. Прогульки в народній школі / І. П<етрів> // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Кн. 1. – С.46-52.
72. П<етрів> І. Навчання віршів у VII-ій класі народньої школи / І. Петрів // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». – 1935. – С.131-135.
73. Павленко Мстислав <В. Луців>. Плекання патріотичних почувань / М. Павленко // Життя і школа (Канада). – 1994. – Ч. 4. – С. 7-10.
74. Партицький О. Улиця и садъ. Листы о выхованю домашномъ / О. Партицький // Газета Школьна. – Львів, 1879. – Ч. 1. – С. 10; Ч. 2. – С. 9-10; Ч. 3. – С. 17-18; Ч. 4. – С. 24.
75. Партицький О. Якими средствами педагогічними ділати треба противъ лінивства? / О. Партицький // Газета Школьна. – Львів, 1877. – Ч. 22. – С. 17.
76. Пачовський В. Українознавство у вихованні молоді. Завдання українського шкільництва / В. Пачовський // Перший Український Педагогічний Конгрес у Львові (1935). – Львів, 1938. – С. 89-113.
77. Пачовський В. Українці як нація. Українці – як одиниці / В. Пачовський // Нью-Йорк, 1918. – 16 с. // Антологія. – С. 360-361.

78. Педагог <В. Луців>. Авторитет батька в родині /В. Луців // Життя і школа (Канада). – 1964. – Ч. 7-10. – С. 13-14.

79. Педагог <В. Луців>. Співпраця батьків зі школою /В. Луців // Життя і школа (Канада). – 1993. – Ч. 1. – С. 33-34.

80. Петрів Д. Занедбана ділянка (на маргінезі т.з. планів виховання) /Д. Петрів // Методика і шкільна практика: Дод. до «Учительського слова». – 1938. – 112с. – С.41-42.

81. Петрів Д. Методично-дидактичний показчик при навчанні природи в 2-класових народних школах / Д. Петрів // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». - 1933. - Ч.3. - С.65-80. // ХР. - С.195-200, С.199.

82. Петрів Д. Основи навчання / Д. Петрів // Шлях навчання й виховання. – 1928. - Ч.1. - С.13-15 .

83. Петрів Д. Пізнаймо дитину! /Д. Петрів // Шлях Виховання й Навчання: Дод. до «Учительського слова». – 1928. – Ч. 10. – С. 1-3

84. Петрів Д. Плян виховання / Д. Петрів // Методика і шкільна практика: Дод. до «Учительського слова». - Львів. –1934. – 84 с. – С. 46-49.

85. Петрів Д. Реалізація наукових програмів. 1-а кляса. (Конспект лекцій на один день у першій клясі) / Д. Петрів // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». - 1933. - Ч.4. - С.113-139.

86. Петрів Д. Чи школа приготує до життя? / Д. Петрів // Методика і шкільна практика: Дод. до «Учительського слова». – 1938. – С. 65-66.

87. Петрів Д. Як підготовляти зразкові лекції на районіві конференції? / Д. Петрів // *Учительське слово*. – 1934. – Б/с.

88. Петрів Д. Як учити природу у вселюдній школі / Д. Петрів // *Учитель*. – 1925. - Ч.2. - С.74-85.

89. Петрів І. За душу дитини / І. Петрів. – Малін: Накл. Українського Видавництва в Бельгії К.Мулькевич. – 1949. – 40 с.

90. Петрів І. Методичні переведення уст. 8. Любов до рідної землі (Читанка для вищих кляс вселюдних шкіл V кляса) / І. Петрів // *Шлях виховання й навчання*. 1928. – Ч.10. – С.7-10.

91. Петрів І. Навчання й виховання – паралельні процеси / І. Петрів // *Методика і шкільна практика: Додаток до «Учительського слова»*. – Канада. – 1957. - Ч.10. – С.11-12.

92. Петрів І. Педагогічний підхід до учнів / І. Петрів // *Учительське слово (Велика Британія)*. – 1961. – №1, 2. – С.13-14, 18-20.

93. Петрів І. Як учити неписьменних? / І. Петрів // Ющишин І., Петрова І. Вчить неписьменних: Порадник для тих, що гуртують неписьменних до науки письма, та Методичний Показчик для тих, що пояснюватимуть неписьменним буквар «До сонця». – Львів, Накл. Товариства «Просвіта». – 1938. – 32 с.

94. Програми <в народних школах третього ступеня для дітей української національності> // *Шлях виховання й навчання*. – 1934. - Кн. 1. - С.7-31.

95. Пушкар М. Збирання творів народньої усної словесності при помочі учнів і виховно-научне значення такої роботи / М. Пушкар // *Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання»*. - 1935. - Ч.1. - С.1-5.

96. Пушкар М. Як повинен учень економічно вчитися? (методи й техніка) / М. Пушкар // Шлях виховання й навчання. - 1934. - Кн. 4. - С.251-259.

97. Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу // Перший Український Педагогічний Конгрес у Львові (1935). - Львів, 1938. - 236-249.

98. Рудницька М. Виступ на засіданні польського союму у Варшаві 10 лютого 1934 р. про стан українського шкільництва в Польщі / М. Рудницька // Статті, листи, документи / Упор. М. Дядюк: відп. ред. М. Богачевська-Хом'як. - Львів. - 1998. - С. 524-534.

99. Рудницька М. Школа і родинний дім / М. Рудницька // Жінка. - 1935. - Ч. 3. - С. 1.

100. Семчишин М. Дещо про методику навчання граматики / М. Семчишин // Учительське слово (методика і шкільна практика). - 1939. - Ч.1-2. - С.3-4.

101. Семчишин М. Українознавство та його роля в школі / М. Семчишин // Учительське слово. - 1939. - Ч.1-2. - С.3-4.

102. Терлецький Г. Виховне навчання / Г. Терлецький. - Львів, 1939. - 19 с.

103. Терлецький О. 30-ліття Учительської громади / О. Терлецька // Українська школа. - 1938. - Ч.1-6. - С.2-5.

104. Федусевич М. За нові читанки для гімназій і ліцеїв / М. Федусевич // Українська школа. - 1939. - Ч.1-6. - С. 30-46.

105. Филипчак І. Про музейництво та про наші музеї* / І. Филипчак // Життя і знання. - 1935. - Ч. 6 (93). - червень. - С. 168-170.

106. Филипчак І. Учительська семінарія в Самборі / І. Филипчак // Учительська семінарія в Самборі. - Львів, 1938. - 45 с.

107. Филипчак І. Школа в Гордині. Нарис з історії шкільництва* / І. Филипчак // Школа в Гордині. Нарис з історії шкільництва. – Львів: Накладом Т-ва «Взаємна Поміч українського Вчительства», 1938. – 16 с.

108. Хом'як І. Звукова метода в школі / І. Хом'як // Шлях виховання й навчання. - 1927. - Ч.10. - С.10-12.

109. Чепіга І. Радіо на услугах шкільної науки / І. Чепіга // Шлях навчання й виховання. - 1927. - №10. - С.8-11.

110. Чи само життя може виховати молодь // Діло. - 1935. - Ч. 329 (9 грудня).

111. Шкляр Р. Тихе читання в школі / Р. Шкляр // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». - 1932. - Ч.1. - С.14-15.

112. Шкляр Р. Уміле читання й нотування /Р. Шкляр // Учительське слово. - 1939. - Ч.9. - С.61-64; Ч.10. - С. 68-70.

113. Ющишин І. Виховне й наукове значення прогульок. Методичні завваги / І. Ющишин // Учительське слово. – 1938. - Ч.15. - С.71-75.

114. Ющишин І. Середовище й програми навчання в народніх школах / І. Ющишин // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». - 1933. - С.159-182.

115. Ющишин І. Суспільне виховання в народній школі / І. Ющишин // Учительське слово. – 1939. – Ч. 8. – С. 48-55.

116. Ярема Я. На педагогічні теми. Шкільна реформа. – Суспільність і школа. – Поступ наук. – Психологія і новочасний напрям шкільної освіти / Я. Ярема // Передрук з журналу «Наша школа». – 1912. – Кн. 6. – С. 12-18.

117. Ярема Я. Нова фаза в розвитку європейської школи* // Рідна Школа. – 1934. – С. 3.

118. Ярмів В. Навчання української мови в четвертій класі (проект розкладу матеріалу) /В. Ярмів // Методика і шкільна практика: додаток до часопису «Шлях виховання й навчання». - 1935. - Ч.6. - С.89-98.

119. Ясінчук Л. Азбука нації (РІДНА ШКОЛА ТА ЇЇ ВАГА) / Л. Ясінчук. - Львів. – 1931. – 32 с.

120. Ясінчук Л. Школа й молодь в Америці* <...> Українська школа на еміграції/ Л. Ясінчук // Рідна Школа. – 1933. – Ч. 19. – С. 320-323.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	
ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ.....	
ПОСТАТЬ УЧИТЕЛЯ.....	
МІСЦЕ ШКОЛИ, ОСВІТИ В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ.....	
ДИДАКТИЧНА ДУМКА.....	
ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ.....	
ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ.....	
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ РІЗНИХ ДИСЦИПЛІН.....	
СЛОВНИК ІНШОМОВНИХ, ДІАЛЕКТНИХ І МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ, ЯКІ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ В ТЕКСТАХ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	